

Kulinarinio paveldo samprata ir panauda

Pokalbiui prie apskritojo stalo susėdusias Kultūros ministerijos Profesionaliojo ir mėgėjų meno skyriaus vyr. specialistę Ireną SELIUKAITĘ, Kauno technologijos universiteto Maisto produktų technologijos katedros vedėją dr. Daivą LESKAUSKAITĘ, viešosios įstaigos „Kulinarinio paveldo fondas“ direktorę Birutę IMBRASIENĘ, Liaudies buities muziejaus Buities, verslų ir amatų skyriaus vedėją Janiną SAMULIONYTĘ ir „Bernelių užeigos“ projektų vadovę Jolantą KUBOLIENĘ kalbina Juozas ŠORYS

Vienas iš akivaizdžiausių ir paskanaujamų dabartinių etninės kultūros apraiškų – kulinarinis paveldas. Vis dėlto ne visai aišku, kas tai yra, „su kuo jis valgomas“. Tad vienas iš mūsų pašnекесio tikslų – išsiaiškinti ir apibrėžti, ką, pagal kokius požymius ir kodėl galime įvardyti kaip kulinarinio paveldo objektą? Vargu, ar bet kuris tradicinis patiekalas suvoktinės ir vadintinas kulinariniu paveldu?

Birutė IMBRASIENĖ. Manau, kad ir bet kurios kitos sričių paveldą sunku tiksliai apibrėžti. Kulinarinio paveldo objektą pirmiausia reikia detaliai nusakyti, kad būtų galima sukonkretinti, apie ką kalbama, ir apibrėžti. Jei kalbėsim vien apie maistą, tai ir paveldo sąvokos prie jo nebūtina dėti, nes paveldas apskritai – kultūrinės patirties perėmimas, technologijų raidos supratimas ir kt. Jei apie maistą kalbame kaip apie kulinarinį paveldą, tai iš šią sąvoką turime įjungti ir bendrajį etninės kultūros procesą. Pirmiausia tai – tautos papročiai ir mitybos kultūra, įsitvirtinusios tradicijos, tai, kas perduodama iš kartos į kartą. Toliau pagal svarbą – maisto gaminimo technologijos, kurios irgi perduodamos tradicijos keliu. Aišku, jos tam tikru raidos laikotarpiu atitinka žmogaus poreikius, techninį visuomenės išsvystymo lygi, apskritai kultūrinį išprusimą. Technologijos, maisto pateikimo kultūra – įranga, indai, tai, kaip valgoma, kaip maistas pateikiamas... Ir, aišku, mums gyvos ir aktualios išlikusios vaišių tradicijos, kurių dabar daugelis ieško, o mes tarsi atstumiam tai, ką dar natūraliai turim. Žodžiu, kulinarinio paveldo samprata apima visą kultūrinį maisto funkcionavimo kompleksą – tradicinius patiekalus, aplinką (sodybas, pastatų, susijusių su maistu, išdėstytmą), buitį, baldus, kuo, ant ko ir kaip valgome... Kita kalba, ką mes dabar, XXI a. pradžioje, kaip etnokultūrinę vertybę imamės pritaikyti ir diegti į modernų dabties gyvenimą.

Janina SAMULIONYTĖ. Kad būtų įdomiau, paklausiu kolegės iš „Bernelių užeigos“. Net į užsienį vežamės lašinių, juodos duonos. Kodėl lietuviai valgo juodą duoną?

Jolanta KUBOLIENĖ. Turbūt todėl, kad kas nori, gali ją rinktis. Gal juoda duona sveikiau, B grupės vitaminai...

J. S. I užsienį kaip geriausią patiekalą vežamės juodos duonos. Pasiilgstam jos. Bet kodėl daugelis užsieniečių valgo Baltą duoną, o mes juodą? Seniau ir jie valgė, o dabar ne...

B. I. Visame pasaulyje duona yra apskritai maisto sinonimas. Daugelis tautų taip ir sako, kai trūksta maisto – nebéra duonos. Nors kitiems, tarkim, ryžiai yra jų duona kasdieninė, ir kai kurie azijiečiai, pas mus atvykę, taip pat jų pasiilgsta. Tie, kurie namie valgo Baltą duoną, mūsų lentynose taip pat ieško kažko panašaus.

O Jūs kur su juodos duonos pavyzdžiu sukate?

J. S. Rugys – užsigrūdinės mūsų platumų augalas, o kviečiui reikia geros žemės, daug šiltos saulės, gero oro. Lietuvoje to ne visada būna. Mūsų gamtinės sąlygos beveik idealiai tinkা žiemkenčiams auginti. Beje, latviškai duona – *maize*, todėl manoma, kad latviai duoną galėjo kepti ir iš miežių, nors tokia néra skani, bet maistinga.

Daiva LESKAUSKAITĖ. Tradicija valgyti tokią, o ne kitokią duoną iš kartos į kartą perduodama su motinos pienu.

B. I. Juk ir vaiko čiulptukui pirmąkart motinos duonos pakramtydavo. Vienas pirmųjų jo skonio pojūčių – duona. Tyrinėtojų manymu, duona buvo kepama iš rugių, miežių, o kviečiai išvis Lietuvoje nesenai, jie geriau dera Suvalkijoje. Lietuvoje dabar negalime kalbëti vien apie lietuvišką duoną, nes ir ši kai kuriose etnografinėse srityse turėjo specifinių bruožų. Pavyzdžiu, suvalkiečiai duoną kepavano pusiau iš rugių ir kviečių, beje, prie kviečių dar pridėdavo jiems reikalingo prieskonio – kalendros. Aukštaičiai ar žemaičiai tai būtų buvę nesuprantama, nes kviečių seniau beveik neužaugindavo (vėliau jie émė deréti ir Vidurio Lietuvoje). O dzūkai tai išvis neregėta prabanga... Dzūkijoje kvietys niekada neaugo, todėl pyragų jie paragaudavo tik švēsdami. Ir šiaip panaši grūdinių kultūrų situacija buvo tik XIX–XX a.

Ar galėtume nusakyti kriterijus, leidžiančius griežiau atskirti tradicinį ir netradicinį maistą?

D. L. Jei peržvelgtume įstatymų bazę, pamatyti, kad iš gamintojų dabar niekas tokią kriterijų nereikalauja – tarkim, prekes ženklinant, laikantis higienos reikalavimų ir kt. Dabar, regis, niekam nesvarbu, ar maistas tradicinis, ar genetiskai modifikuotas, – jis turi būti pagamintas laikantis priimtų norminių aktų ir atitinkti kokybės reikalavimus. Ženklinimas – informacijos apie maistą suteikimas vartotojui. Mes, specialistai, galime daug apie maistą prikalti, bet svarbiausias išlieka valgytojo pasirinkimo klausimas. Kaip prieiti iki jo suvokimo ir kaip tai koreguoti, gerinti. Jei laikytumėmės maisto tradiciškumo... Prieš keletą metų Europos Sajunga įvairiose šalyse buvo užsakius tyrimą, kuris turėjo atsakyti į klausimą, kas yra kokybiškas maistas. Ir kaip skirtingai atskirų regionų žmonės tai apibūdindavo! Viduržemio jūros regiono žmonės (italai, ispanai) maisto kokybę suvokė kaip jo tradicinių savybių išlaikymą, o anglai, skandinavai tai paliko maždaug dešimtoje vienuoliktoje vietoje... Pietiečiams autentišumas, namudinės sąlygos asocijavosi su kokybe, o šiauriečiams, matyt, pragmatiškesniems žmonėms, tai labiau siejosi su naujų technologijų taikymu. Šiauriečiai labiau supramonėjė... Tyrimas buvo atliktas maždaug prieš penkerius metus.

B. I. Beje, ir kaimynai šiauriečiai pastaruoju laiku keičia tendencijas – švedai seniau bent penkias dienas per savaitę valgydavo vadinamąjį greitą maistą, bet dabar sauitgaliui turi nusipirkti ar kažką pasigaminti autentiško. Juolab kad dabar daugelis šalių vis labiau ieško savosios maisto autentikos.

Koks būtų skiriamasis slenkstis vertinant vadinamuosis autentiškai ir pramoniniu būdu pagamintus maisto produktus – ar apskritai per pramoninį technologinį ciklą perėjusi maistą dar galime laikyti tradiciniu?

D. L. Kadangi esu technologė, manyčiau, visur būtina prisilaikyti patirtimi ir sveiku protu patvirtintų tiek tradicinių, tiek naujoviškų technologijų. Mano požiūriu, gal reikėtų šiuo klausimu nevengti kompromisų. Pažanga gaminant maistą akivaizdi, bet iš esmės visai nesvarbu, kaip maistas bus pagamintas, svarbiausia – jis turi būti saugus, jis gaminant būtina laikytis privalomų higienos ir kitokių reikalavimų.

Kaip su panašiais klausimais pateikiant maistą vartotojams susiduriama „Bernelių užeigoje“? Kiek jūsų maistas dar rankų darbo, kiek pasitikite užsakymais kitoms firmoms?

J. K. Iš esmės virtuvėje tradicijos požiūriu niekas nepasikeitė, nes dar niekas nesugalvojo mašinos, pavyzdžiui, cepelinams daryti, blynams kepti. Visa klientui užsakius gaminama vietoje.

Manau, virtuvėje vis vien naudojate techniškai pažangius gamybos būdus – juk nekepate XIX a. krosnyje?

J. K. Aišku, neturime senovinės krosnies – dirbame su dabartinėmis konvekcinėmis. Apskritai, gamybos proce-

są stengiamės priartinti prie tradicinių reikalavimų, pavyzdžiui, kad kepat būtų reguliuojama temperatūra. O rankų darbo mūsų virtuvėse yra išlikę išties nemažai.

B. I. Jei maisto produktai pagaminami laikantis tradicinių technologijų, tai juos galime laikyti tradiciniai. Tarkim, duonai ažuoliniuose kubiliuose, kad „sienos būtų rastos“, rankomis tešlą mažai kas beminko. Bet minko tiek pat laiko, iš lėto, tik tam jau naudojama technika. Jei naujodama tradicinė duonos paruošimo technologija, receptūra ir t.t., tai galime naudoti ir „baisų“ pramoninės gamybos apibūdinimą. Žinoma, pramoninės gamybos lygis ne visur vienodas, todėl gal pravartu būtų kalbėti apie apskritai tradicinį ir autentišką duonos paruošimą ir kepimą. Jei nuo pradžios iki galo viskas daroma pagal tradicinę receptūrą, jei koks ūkininkas kepa nedidelį duonos kiekį, laikydamasis regionui būdingų ypatybių, tai galime vadinti autentišku duonos kepimu. Tokius gaminius atitinamai ir reikėtų žymeti.

Ar sutikumėte su išsakyta versija, kad išskirtinas apskritai tradicinės ir už jį „dar tradiciškesnis“ arba autentiškasis maistas?

J. S. Nesenai teko konsultuoti „Pieno žvaigždes“ dėl sviesto reklamos. Ilgai diskutavome, nes dabar žmonės jau net nežino, kad sviestas yra išplaunamas. Sakiau, kad seniau sviestas buvo nekasdienis maistas, dabar sviestą valgom kasdien, o seniau tik sekmadieniais žmonės juo pasigardžiuodavo. Beje, jie rašė ne grietinė, bet grietinėlė, ginčiausis dėl to, bet jie vis tiek liko prie „paraugintos grietinėlės“.

B. I. Beje, ir j tradiciškai padarytą sviestą dėdavo konservantą – druską. Dėl kelių dalykų – kad geriau išsilaikytų, kad būtų geresnio skonio. Druskos dėdavo į vandenį paskutinį, trečiąjį, kartą sviestą perplaunant.

Ar pateisintinas net tokį „nekaltų“ konservantų déjimas į tradicinį maistą?

B. I. Svarbu, kaip ir per kiek laiko jis atsiduria pas vartotoją. Skrupulingai, kaip daro gera šeimininkė, laikantis reikalavimų trijų dienų sviestas maistui tampa nebetinkamas.

D. L. Ką begamintų, maisto gamintojas dalyvauja versle. Vadinas, turi atlaikyti konkurenciją. Ir vėlgi būčiau linkusi į kai kuriuos kompromisus, nes be to šiandieniniam pasaulyje neišgyvensi. Gaminui svarbu išlikti rinkoje, realizavimo terminai, didesnio produkto kiekiego pagaminimas... O konservantas konservantui nelygus. Mes, technologai, galime rasti arba sintetinį, arba natūralų konservantą. Daugybė Lietuvoje auginamų arba augančių augalų pasižymi antioksidacėmis arba konservuojančiomis, arba antibakterinėmis savybėmis. Pavyzdžiui, gelsvės, petražolės ir kiti. KTU Maisto produktų technologijos katedros profesoriaus Rimanto Petro Venskutonio darbai tam ir skirti. Jo nustatyti duomenys mokslo leidiniuose publikuojami plačiai pasaulyje. Dabar valstybinis Mokslo ir studijų fondas finansuoja didžiulį 4 metų projektą, kuriame dalyvauja devynios institucijos, skirtą ištirti lietuviškų augalų

Vestuvinius kupiškėnų stalas (filmuojant „Kupiškėnų vestuves“). 1970 m. Angelės Vyšniauskaitės nuotrauka.

ekstraktų antioksidines ir konservuojančias savybes. Gal tai pasibaigs platesne europine maisto priedų gamyba iš lietuviškų augalų?

B. I. Tai galime priimti kaip buvusios tradicijos tąsą, nes seniau Lietuva garsėjo maistui naudojamomis natūraliomis žolelėmis, prieskoniais.

D. L. Dabar nepatikrintų ir neištirtų žolelių į maistą dėti nerekomenduojame, nes jos gali būti užterštos. Siūlome iš žolelių išgauti ekstraktą išlaikant jų savybes – kvapą, aromatą. Manau, kad tuo pasiekiame reikiama efektą ir mažai ką blogo padarome.

B. I. Gyvi natūralūs ekstraktai – taip, bet dabar dažnai griebiamės to, kas po ranka, kas pigiau.

D. L. Tarkim, jei maisto dažas yra natūralus, pagamintas iš juodujų serbentų, spanguolių, tai jis, manau, priimtinės.

B. I. Taip, bet svarbu, kiek to natūralaus produkto yra ir kas dar prie jo pridėta.

Kaip „Bernelių užeiga“ susiduria su tradicinio maisto ilgesnio išlaikymo, konservavimo ir panašiais sunkumais?

J. K. Tie dalykai labiau jaudina gamintojus, kurie tiesiogiai gamina dešrą, sviestą ar pieną ir vežą į parduottesville, nes kelias nuo pagaminimo laiko iki suvartojo yra ilgas. Mūsų „Bernelių užeiga“ – visuomeninio maitinimo išstaiga. Daržoves perkam ekologiniuose ūkiuose, mėsa mums pagal griežtus atsirinkimo kriterijus atveža ribotais

kiekiais – tiek, kiek reikia, ir iš jos iškart ką nors gaminame. O šiaip tvarkomės kaip ir šeimininkės dabar namuose – šaldytuvai, šaldikliai...

Kaip tradicinius maistas prioritetiškai išskirtinas pagal nusistovėjusias grupes – miltiniai, pienas, mėsa... Kas šiose ir kitose maisto grupėse jau yra igiję tam tikro simboliskumo, nacionalinės lietuviškos vertės? Ir mūsų kaimynai, ir apskritai Europos tautos (ir ne tik) turi nemaža savitų valgių, o kuo lietuviai gali išsiskirti?

B. I. Kaip dabar madinga, to galbūt reikėtų eilinio valgytojo (ir užsieniečio) paklausti gatvėje. Išvardytu du tris valgius ir sustotų... Kalbėdami apie Europos ir savo tradicinių valgių pasiūlos situaciją turime pripažinti, kad dar nesame gerai išsiaiškinę, ką galėtume laikyti valgiais, atskleidžiančiais mūsų tautinę tapatybę, turinčiais nacionalinį simbolinį statusą. Tarsi ir visi žinom, o kai reikia rimčiau apsibrėžti, nebegalime, imame minėti cepelinus, atleiskite, didžukulius arba žemaitiškus kleckus... A, na, juoda duona, sūris, dešra (skilandis) ... Ir tuo net praprususių „susipratusių“ tautiečių žinios tarsi ir užsibaigia. Kiti daugiau turi? Tai atspindi gyvenimo būdo ypatybes, o pagal dabartinius maitinimo ištaigų valgiaraščius iš tradicijos lyg ir turėtume šokti kažkur atgal. Pavyzdžiu, tenka bendrauti su naujaisiais ES kaimynais lenkais ir čekais, jie ir seniau turėjo mažus ūkius, įgalinusius gaminti natūralius produktus. Pas mus po karo vis trūko mėsos ir grūdų,

ir tai mūsų mitybos struktūrą pakeitė pagal produktus, kurių anksčiau neturėjome. Jie tokią sunkumą neturėjo, išskyrus karo padarinius, sunkius kaip ir visoje Europoje. Pokariu jie toliau sėjo tai, ką buvo įpratę, o mes po karo grūdų pasisėti beveik nebegalėjome, nes 60 arų ūkeliuose (su visais pastatais) į žemele įsikišti galėjome tik bulvėlę – ir visus metus ja šeimyną maitinti. Daugelis kaltina, kodėl lietuvių moterys nustojo kepti namuose duoną. Vieni sako, kad buvo parduotuvėse... Bet pokariu ir parduotuvėse duonos beveik nebuvo, žmonės dėl jos dar naktį atsistodavo į eiles. O lietuvių šeimininkės ne iš tingėjimo, ne iš gero tarybinio gyvenimo atsisakė kepti duoną, bet todėl, kad nebuvo kur paimti grūdų, iš ko galėtų kepti. Žinoma, sėti javus niekas nedraudė (kaip dabar kanapes), bet nebuvo kur, tad reikėjo gyvybę palaikyti bulvėmis, daržais. Kolchozai atémė žemę, gyvuliai – ir mėsos nebuvo iš kur paimti. Ir šiuo metu tos skausmingos ūkio raidos, susijusios ir su dabartine maitinimosi situacija, nuodugnai neanalizuojame, visur kišame bulves, teigiamo, kad tai – mūsų antroji duona, nors bulvės yra tapusios populiarios visoje Europoje. Manau, mums valstybinių institucijų lygiu reikėtų rūmtai padiskutuoti, kokiu kulinariju paveldu galim būti įdomūs Europoje. Tarkim, čekams net tris valandas įdomu klausytis apie mūsų duoną, su ja susijusius papročius, kaip mergaitės brendimo laikotarpiu išventindavo į duonos kepėjas, namų šeimininkės pagalbininkės. Ir lenkai domisi, per Užgavėnes Rumšiškių muzejeje susitikome filmavimo grupę, kuri rinko medžiagą filmui apie lietuvišką tradicinį maistą, ypač duoną. O mes nei pas kaimynus važiuojame domėtis, lyg būtume pasaulio bamba, nei patys savo kieme, savo virtuvėje išsi-aiškiname, kam teikti prioritetus. O kuklantis ištis nėra ko, nes dar tarp žmonių išlikęs neprastas žinojimas apie kulinarinį paveldą.

Girdėjau, kad yra „užsuktas“ projektas pašto ženklais populiariinti Europos tautų kulinarinį paveldą. Kiekviena šalis pašto ženkle gali pavaizduoti būdingiausius nacionalinius patiekalus. Lietuva, regis, į pašto ženklus sudėjo juodos duones kepala, sūrį ir skilandį... Ar taip pataikoma į dešimtuką?

J. S. Kalbant apie mums svarbesnius maisto produktus išskirčiau grūdines kultūras (duona), mėsą ir pieną. Galima dar pridėti gérimus – alų, girą, sulą ir kitus, be kurių gyvenimas būtų neįsivaizduojamas. Beje, kai kuriose knygeliše rašome netiesą, neva alus nebuvo daromas visoje Lietuvoje, kad žemaičiai nemokėjo jo daryti...

B. I. Visa Europa nuo seno darė alų.

J. S. Nesenai išėjo Povilo Višinskio knyga, kurioje patvirtinama, kad visoje Žemaitijoje XIX a. pabaigoje darė alų. Ėmiau galvoti, kodėl vėliau žemaičiai nustojo daryti alų, ēmė siurbčioti naminę degtinę, kodėl alus įsitvirtino Aukštaitijoje? Pagal paskutinius tyrimus akivaizdu, kad Žemaitiją ir visą Vakarų Lietuvą labai veikė Europos įtaka. „Kromuose“ atsirado pirktinio alaus, fabrikinės degtinės,

be to, į šį regioną buvo nukreipta didžiulė spirito ir degtinės kontrabanda. Beje, tarp svaigiuų gérimų buvo ir anodija. Ir visa tai ant žemaičių galvų! Kas jiems beliko daryti? Naikinti blogybes... Alaus darymas žemaičiams tarsi ir natūraliai atpuolė. Mano tėvas aukštaitis darė alų – tuo tenka užsiimti beveik dvi savaites. O čia viskas buvo gatava pristatyta – tereikia nueiti pas kaimyną kontrandininką.

Arba paskaitau apie kalendorines šventes. Niekur nerāsoma apie švenčių gérimus. Tarsi norima akcentuoti tai, ko nebuvo, nes, pavyzdžiui, per Kūčias daug kur žmonės išgerdavo alaus. Tik neišleistinas iš akių esminis akcentas – visa tai buvo daroma su saiku.

B. I. Neužmirškime, kad alaus gérimas buvo ir daugelio apeigų sudėtinė dalis.

Ir apskritai, matyt, apie tradicinį maistą negalima kalbėti nuo jo atsiejant senąsias apeigines praktikas, magijos elementus, bendravimą su dievais?

B. I. Jau buvo sakyta, kad ne kiekvieną dieną žmonės sviestą valgė. Buvo ryškus maisto skirtumas į kasdienį, šventinį, vaišių ir apeiginį. Kasdienis maistas vadinamomis prastomis dienomis irgi buvo nevienodas (jeina ir pašnikai). Pirmadienio, trečadienio ir penktadienio maistas kontrasto principu derintas su antradienio ir ketvirtadienio maistu. Šventinis maistas būdavo patiekiamas sekmandieniais, kurie buvo tarsi mažos šventės palyginti su svarbesnėmis (didesnėmis ir mažesnėmis) kalendorinėmis šventėmis ar šiaip giminės, kaimynų subuvimais po atlaidų, šeimos šventėmis. Be to, reikia skirti šventeles mažam rate (sekmandienis – šventa diena šeimai) ir kai susiburia daugiau žmonių. Didesnės šventės paprastai turi apeiginių elementų, kurie siejasi su apeiginiu maistu. Be to, dar skirtinas šventinis vaišių ir apeiginis maistas.

Ar visoms maisto grupėms tokia gradacija tinka?

B. I. Grūdinės kultūros buvo įsitvirtinusios kaip apeiginis maistas. Žinoma, bulvės tokiu maistu niekad nebus – jis tapęs gal tradiciniu, dažnai valgomu kamšalu, kad sočiai pilvus prikimštume.

J. S. Bulvės – mūsų vargo maistas. Jos visur kišamos į akis, reklamuojamos, brukami visokie taukuose kepti „čipsai”...

B. I. Bulvių kaina artėja prie apelsinų... Be tyrimų parduotuvėse matyti, kaip žmonės ima apsipirkti – ima dvi bulves, du apelsinus, vieną kivi ir panašiai. Kai yra pasirinkimas, neberekia vien bulvėmis būti gyviems. O, tarkim, per Kūčias niekas bulvių ant stalo nedėdavo, nors kasdien valgydavo. Per Kūčias pagarbiai patiekdavo tradičių auginamus grūdus, kūčiukus. XIX a. per Kūčias natūralius virtus grūdus maišydavo su medumi, o vėliau jau buvo naudojamos iš grūdų padarytos kruopos. Vienas iš technologinių tradicijos įrodymų – kūčiukai. Jie tik kviečiniai (kalbėjom, kad ne visur Lietuvoje kvietys augo). Principas aiškus – naudojamas grūdinis augalas, šventiškumo suteikia ir jo balta spalva. Kviečių kūčiukai daromi kartą

per metus. Be to, padorus aukštaitis dar išsivirs kviečių, dzūkas pasidarys grucės. Grūdai, maišyt su medumi, per Kūčias ir dabar išliko Lietuvoje. Kūčiukus jau priimame kaip apeiginj valgi, o grūdinių augalų valgymo tradicija tarsi eina iš paskos. Natūralus grūdas mums niekuo nepakeičiamas.

Maisto tradicijos požiūriu svarbu ir mėsa, žolelės (ir tai, kas iš jų jvairiai būdais padaryta, kur jos įdėtos). Sakykim, jau pavasaris, jau yra žolelių, atsiranda gamtinė šviežuma, pienas. Dabar pieną ir jo produktus valgom ištisus metus, o seniau tai buvo šventinis sulaukto pavasario akcentas.

O mėsa? Jei peržvelgsime visus metus, ji naudota labai skirtingai. Ant velykinio ir kitų pavasarinių švenčių stalo buvo paduodama šviežia mėsa, niekur tada nenaudojo rūkytos mėsos. Buvo skerdžiamas tam arba paršelis, arba veršelis. Per mėsą kaip apeiginj valgi gerai matosi sezoniškuo laikymosi tradicija (pienas – savaime aišku). Per šv. Jurgį nešamos apeiginės aukos (sūris), žyminčios pavasarinės žalumos suvešėjimą. Valgom patys ir aukojam, nes mėsa, pienas yra pavasario švenčių ciklo dalis, jų šventinė specifika. O grūdai išreiškia rudens derliaus nuémimą, atskartojantį per Kūčias, susijusias ir su protėvių vėliu kultu.

J. S. Televizija kartais primeta aukštaitiškas Kūčias. Nuvažiavom kartą į Žemaičių Naumiestį. Klausiau specialiai žinodama, kad ten žmonės Kūčių nešvenčia. Sako, per tą radiją ir televiziją duoda ir duoda, todėl ir mes pradėjome Kūčias švesti. Aišku, kad vakarinė Lietuvos dalis Kūčių beveik nešventė. Suvalkijoje kalbant apie Kūčias žmonės man ēmė kažką pasakoti apie sviestą, bulves – supratau, kad šios tradicijos yra labiau aukštaitiškos.

B. I. Remiantis prof. V. Miliaus tyrimais ir nuomone, apskritai negalima kalbėti apie lietuvišką maistą, nes tokio iš esmės nėra. Jei rimtai kalbam apie savo tradicijas ir norime jas testi, siekiame, kad jos išliktų, nepaisydami to, kad mes dabar regioniškai susimaišę, turime žiūrėti, ką išlaikę Lietuvos regionai. Nes visa suderinta pagal kraštus. Tiems, kas augo Dzūkijoje, yra priimtini vieni skonių deriniai ir t.t. Tarkim, man, aukštaitie, 18-os metų atvažiavusiai į Vilnių, buvo sunku nuryti grikius, kurie įprasti dzūkams. Valgiau, bet strigo gerklėje... Egzistuoja išimtas skonio suformavimas. O aš, aukštaitė, nežmoniškai pasiilgstu varškės... Ne tik blynų. Juk iš varškės aukštaičiai tiek visko prisigalvodavo, darydavo jvairius padažus... Žemaičiams turbūt trūks geros košės, o aukštaičiams trūksta varškės. Visa tai susiformuoja per šimtmečius, tūkstantmečius, ir mes tai paveldime. Susidėlioja tam tikras regioninis, etninis dienos režimas, netgi tam tikra sistema, ir jei norime jos nepažeisti tuose regionuose, tegu ant bendrojo lietuviškojo sluoksnio nekyšo regioninės „ausys“, esą tinkamos visiems lietuviams. Kita vertus, man, pavyzdžiu, žemaitiškas kastinis irgi labai skanu, nes kvepia ta pačia varške, sviestu, bet aš jo nemoku padaryti, todėl galiu juo tik pasidžiaugti ir priimu kaip žemaitišką produktą.

Būtų įdomu išgirsti, ką eilinis lankytojas – statistinis lietuvis – labiausiai mėgsta tautinio etnografinio pobūdžio „Bernelių užeigoje“? Ar atsižvelgiate į vietines kaunietiškas, kur dabar susieina suvalkiečiai ir aukštaičiai, ar platesnes regioninės ypatybes, ar „mušate“ į bendralietuvišką lankytojų savimonę?

J. K. Kol kas pas mus dominuoja, kaip pasakėte, bendralietuviškas maistas. Šiemet pabandėme padaryti akciją – po mėnesį skelbėme apie žemaičių, suvalkiečių dienas ir tuo metu buvo pristatomi būtent tų regionų tradiciinai valgiai. Vis dėlto, jei orientuosimės į statistinį lietuvių, pirmenybė bus teikiama cepelinams...

Iš kur susirenkate reikiamą medžiagą minėtomis regionų dienoms? Iš kur kyla „Bernelių užeigos“ išmanymas?

J. K. Ir iš literatūros, ir iš personalo patirties, ir iš konsulantų. Bandome pašnekinti ir kaimo močiutes, atsimenančias senuosius valgijus. Mums pataria ir Birutė Imbrasienė, padedanti nustatyti, kas autentiška, tradiciška, mūsų profiliui tinkama.

Gal išties neverta aiškintis, kurie valgiai yra tradiciškiausi, lietuviškiausi, nes daug lemia regionų arba buvusi gentinė specifika. Girdėjau samprotavimą, kad pas mus galima išskirti keliolika virtuvių, pavyzdžiui, šiaurės va karų ir pietų žemaičių, kuršių kopininkų ir laukininkų, mažlietuvių ir t.t.

B. I. Iš pradžių norėčiau pratęsti mintį apie pagrindines tradicines maisto grupes. Negalime apeiti pieno. Žodžiai „pienas, varškė, išrūgos“ ir pan. yra seni baltiški žodžiai, pavadinantys tradicinius maisto produktus. Be to, ir per praėjusį baisujį komunistinį penkiasdešimtmetį žmonės, augindami bulves, būtinai laikė ir po vieną karvę. Sugebėdavo pieno ir parduoti, be to, jo užtekdavo ir pusryčiams, ir pietums, ir vakarienei. Pieno vaidmuo kasdieninėje mityboje buvo netgi kiek padidintas, nes atstojo mėsą. Tiesa, žmonės užsiaugindavo ir vieną kitą kiaulę, bet to nepakakdavo, o pienas, išskyrus porą žiemos mėnesių, buvo vartojamas nuolat.

Ponia Daiva rengė disertaciją iš pieno tematikos? Ar iškildavo klausimų apie pieną kaip bazinį ir tradicinį maisto produkta?

D. L. Mano tyrimų problema buvo ta, kaip išlaikyti vertingąsias biologines rauginto pieno savybes ir jas praturtinti apdorojant žaliavą. Kad rūgpienio kompozicija atitiktų lietuvio vartotojo poreikius. Seniau rūgpienę kaimiečiai kabindavo šaukštū iš puodynės, išrūgos tada išsiskiria į viršų... O dabar taip pagaminti pramoniniu būdu nebešeina, nes vartotojui išrūgos ant rūgpienio paviršiaus nebepatinka. Mano darbo tikslas buvo gauti tokią pačią rūgpienio konsistenciją, bet be išrūgų paviršiuje.

Esu susijusi su Lietuvos maisto pramone, kuri mums turi didelę reikšmę. Šnekant su gamybininkais matyti, kad jiems labai trūksta žinių apie tradicinį maistą, to būsimieji specialistai aukštosiose mokyklose beveik negauna, ir tokie jie ateina dirbtį technologais į maisto pramonės įmones.

Kai atsirado galimybė registruoti lietuviškų maisto produktų pavadinimus Europos mastu, paaškėjo, kad žmonės mažai ką žino. ES yra registratorius, į kurį įtraukiama tam tikro regionų maisto produktų pavadinimai. Duodamas ES ženkliukas ir vietinė kalba pateikiama vadinamoji geografinės kilmės nuoroda. Yra trys tokiai ženklių lygiai. Be to, žinome, kad Europoje dabar kaip geresnio už kitų šalių negalime reklamuoti lietuviško maisto. Šnekam apie tai, bet imtis kokių akcijų būtų sudėtinga, nes sakyti, kad lietuviškas maistas geresnis rinkoje todėl, kad jis lietuviškas, draudžia galiojantys įstatymai. Tiesa, estai kažkaip išsisuko su nacionalinio paukščio urvinės kregždutės simbolika, kuria jie žymi estiškus produktus Europoje. Ta galimybė yra – žymėti regionuose pagamintą maistą jo kitaip nereklamuojant.

Kiek yra norinčiųjų taip ženklinti lietuvių maistininkų?

D. L. Procesas tik prasidėjo, todėl kol kas pateiktos paraiškos tik keturiems maisto produktams ženklinti – Lietuvos mėsos perdirbėjų asociacijos pasiūlytas skilandis ir „Žemaitijos pieno“ Telšiuose – trijų rūsių sūriai, nes pavadinimas turi būti susijęs su geografine vietove. Be to, pateikti paraišką kalbiname Biržų „Rinkuškių“ alų. Apskritai, Europos tautos jų registrą reaguoja skirtingai – portugalai, ispanai, italai, graikai pateikia šimtus paraiškų (pavyzdžiui, daugybę aliejaus rūsių, Fetos sūrj). Kitos šalys, ypač šiauriečiai, jų šią akciją reaguoja santūriai.

Žinant konjunktūrą kas iš lietuviškų produktų geriau „praeitų“ iš registrą?

D. L. Manau, kai kurios duonos rūšys, taip pat norėčiau, kad ten patektų varškės sūris (tinkamas pagal receptūrą, gaminimo būdą, formą), žemaičių kastinis.

O kaip Stakliškių midus?

D. L. Iš registrų gérimali, išskyrus alų, „neina“. Net mineraliniai vandenys neįtraukiami. Beje, čekai, tapę ES nariais, iškart užsiregistravo savo alų.

Žinodami tokią galimybę, gal įvertintume mūsų regionų maisto ypatybes, vertę, specifiką.

J. S. Kur geriausios mūsų žemės? Išskiria trys stambios Lietuvos zonas: Rytų, Vidurio ir Vakarų. Rytų Lietuvos pagrindinis kasdienis (ir šventinis, netgi vestuvinis) valgis yra blynai. Žinoma, ne tokie, kurie kepami ant taukų, o tik vos vos keptuvę patepant lašinukais ar iplant trupučiuką aliejaus ir liejant per visą keptuvę didelį blyną.

Kaip jie vadinami?

J. S. Taip žmonės juos ir vadina – blynai. Jokių lietinių, sklidžių, nes tai išvestiniai, literatūriniai apibūdinimai. Jei ryte žmonės jų išsikepa, tai gali valgyti visą dieną. Blynai rytų aukštaičiams dažnai atstoja duoną.

Vidurio Lietuva – pats derlingiausias mūsų kraštas. Būdingiausias jo valgis – virtiniai. Mano tėviškėje (Devinerių k., Pakruojo r.) sakydavo – virtieniai. Be tų virtinių jau, kaip sakoma, gyvenimo néra. Tai ir kasdienis, ir šventinis viduriečių valgis. Be to, pas mus sekmadieniais tradiciskai valgydavom ragaiši.

Vakarų Lietuvoje ir kasdienis, ir šventinis valgis – kuo jvairiausios košės. Be to, per žiemos šventes (seniau, aišku, dažniau) valgomas šiupinys (su kiaulės galva ar uodega), kuris irgi yra tam tikra košės atmaina. Be to, būtina pabréžti, kad visuose apžvelgtuose regionuose tradicinės maistas būdavo kasdien verdamas arba kepamas. Nieka da pašildytas, vakar ar užvakar gamintas. Žmonės valgė šviežią maistą. Pagrindiniai regionų maisto skirtumai pastebimi per pusryčius ir pietus, nes vakarienės visur buvo daugmaž panašios – pieniškas maistas. Daugiausia per visą Lietuvą nuėjusi vadinamoji zacirka arba buza. Patyrusi muziejininkė etnografė Stasė Bernotienė yra sakiusi, kad tyrinėdamas etnografinius sijonus nustatė, jog plačiausiai jie buvo Vidurio Lietuvoje... Sočiausios mergos... Gražiausia, kai dzūko dukra tampa suvalkiete. Persikelia per Nemuną tarsi į kitą pasaulį. Sako, mes stebėdavomės, kaip sočiai jie valgo, kiek punta mėsos, grietinės...

Mes, Rumšiškių muziejininkės, Pelesoj užrašėm blynų su išrūgom receptą. Ypatingo skonio blynai, atvažiuokite, pavaišinsime ir parodysime, kaip muziejuje juos kepam.

B. I. Beje, labai skiriiasi Rytų Lietuvos regiono šiaurės ir pietų blynai. Pavyzdžiu, pietuose niekas nekepė žirniinių blynų, dzūkai nežinojo, kas tai yra, nors kitiems poreikiams šiek tiek ir augindavo. Pagrindinė dzūkų kultūra – grikiai. O apskritai regionuose pastebima didelė valgių pašiula. Vien kokia žemaitiškų košių įvairovė!

Ir kodėl taip atsitiko, kad žemaičiai „sustojo“ ties kšemis, viduriečiai ties virtiniai, o Rytų Lietuva skonis blynais?

B. I. Toks pasiskirstymas nesibaigia mūsų šalies sienomis. Lemia gamtinės sąlygos, geografinė platuma, kultūros ypatumai. Be to, teisingai sakyta, kad minėtasis maistas atstodavo duoną. Juk blynas seniau ir buvo kažkas panaušas į košę... Duonos pakaitalas ir buvo košė, blynai... Tik išmaišomas, paskui įgauta forma pašildoma, o paskui – duonelė... Žemaičiai yra sustojo prie to varianto, kur grūdinių kultūrų tešlą reikia tik išmaišyti... Aukštaičiai jų pavolioja labiau... Blynų kultūra eina iš Rytų Europos. O viduriečių virtiniai arba lazanijos yra tarpinėje padėtyje tarp blynų ir košių.

Irena SELIUKAITĖ (pavėlavusi). Etnologai pastebi, kad žemaičiai tris kartus per dieną darė valgyti, ko nedarė kitų regionų žmonės. Ryte maistas ten pagaminamas ir laikomas krosnyje iki vakarienės. Iš savo aukštaitiškos patirties galiu pasakyti, kad tai, ko nesuvalgei iš ryto, paskui verti į keptuvę ir į pečių. Ir atrodė, kad tokie blynai dar skanesni! O košė dažniausiai būdavo iš perlinių kruopų – ta, kuri brinksta ir ypač skani būna pašutusi pečiuje. Arba vadinamoji aukštaičių brazdinė košė, tai tarkiai, o ne kugelis puode.

B. I. Iš tikro Rytų Lietuvoje gaminant maistą svarbi yra krosnis. Žemaičiai krosnį rečiau tenaudojo, matyt, tai jų vėlesnė tradicija (verda košę, mediniai menturiai pamaišydam, vienam kartui). Be to, Aukštaitijoje visai dienai

priverdamos keturios sriubos. Aukštaičių pečiai buvo prietaikyti ir maisto virimui, kepimui, ir šildymui, o juk tradicinis žemaičių virimo įtaisas – kaminas, todėl jie daugiausia savo košes maišė, katilus ant bašelio (tam tikro laikiklio) pasikabinę. To, kas liko, kamine nepašutinsi. Todėl ir apskritai apie kulinarinį paveldą galime kalbėti tik atsižvelgdami į realias vietines technologijas, kurios priklauso nuo regionų materialinės kultūros ypatumų. Arba kalbėjom apie alaus darymą – kodėl ta tradicija išliko Aukštaitijoje? Viena iš priežasčių, kad jo gaminimui vietiniai panaudojo ir gausiai regione statytas pirtis, kurios Žemaičioje jau nunykusios.

Maisto gaminimo ir valgymo tradicijos regionuose priklauso ne tik nuo to, kas geriau auga, bet ir nuo žmonių būdo, charakterio, greitesnės ar lėtesnės jų krauso sruvos.

J. S. Valgymas daug priklauso nuo metų laiko. Jei žiemą mažiau darbo, tai ir valgoma ne taip sočiai, pasitauroma darbymeciams.

Tarkim, žemaičiai apskritai rečiau valgo, be to, sugeba kelis patiekalus sujungti į vieną, pavyzdžiui, barščiai (kitai „raudonynė“) yra valgomi kaip sriuba su daug bulvių ir mėsa.

B. I. Žemaičiai (ypač pietiniai) šiupinio prisikerta iš ryto, tai tada ir pietų gali palaukti (nors dirbant sunkų darbą beveik visoje Lietuvoje buvo duodami priešpiečiai), o jei dzūkelis užkrimto rytė tik sriubos ar kokį grybelį, vandenyje virtą, tai jam tik akys blizgės... Aukštaičiai per dieną valgė po penkis šešis kartus, be to, tai skiriama pagal maistą, nes, pavyzdžiui, per gavėnią valgydavo dažniau, nes maistas buvo lengvesnis. Dabartinės mitybos požiūriu, organizmas taip natūraliai išsivalydavo. Be to, pagal metų laikų tradiciją gandras darbininkams atnešdavo arba išnešdavo pavakarius. O, pavyzdžiui, sekmadienį kiek kartų valgydavo? Iškart pasakys šeimininkės, kad daug mažiau tą dieną šeimyna valgydavo. Vėliau atskeldavo, nes darbų nedirbdavo, bet valgydavo sočiau, geresnį maistą – ir sviesteliu, ir riebiau. Nei žiemą, nei vasarą sekmadieniais daugiau nei tris kartus nevalgydavo.

O „Bernelių užeiga“ ar keičia atskirų dienų maisto pasiūlą? Kuo jos skiriasi?

J. K. Kasdienis maistas labai nesiskiria, galbūt kiek išskyrus penktadienį. Šiemet prieš Velykas darėm akciją, per kurią lankytotai galėjo rinktis tam laikotarpiui būdingus patiekalus. Buvo net minčių per Didžių penktadienį visai negaminti mėsos patiekalų. Bet nusprendėme, kad komerciniu požiūriu tai būtų per daug skausminga.

B. I. Žinoma, užeigose turėtų išlikti pasirinkimo laisvė ir kitų tikėjimų žmonėms, ir indiferentams. O galimybė yra įvairių, pavyzdžiui, atskirose salėse siūlyti skirtinė maistą.

J. S. Reziumuojant šneką apie regionų maistą reikia pasakyti, kad Žemaitijos nesuprasime be košių ir šiupinio.

I.S. O jei šiupinį kaip irgi ne mažiau būdingą valgį perleistume Mažajai Lietuvai?

J. S. Šiupinys nuo seno ir žemaičių valgis.

B. I. Žemaičiams kaip išskirtinį pieno produktą palikim kastinį, taip pat saldų fermentinį sūrį, kuris paplitęs tik Žemaitijoje. Be to, žemaičių valgių specifikos nesuvoksime be kanapių, kurias dabar uždrausta auginti.

J. S. Vidurio Lietuva, kaip sakyta, garsi virtiniais. Ir su mėsa, ir su varške.

B. I. Ten būdingas ir šventinis bei apeiginis valgis – šaltanosis.

J. S. Aukštaitija skyla tarsi į dvi dalis, kurios labai skiriasi, nors visur būdingi blynai. Suvalkiečiai sugeba labai puikiai paruošti mėsos gaminius, taip pat įsimena jų kugeliai su vištiena, karka. Apskritai labai puikios suvalkiečių šeimininkės.

B. I. Dzūkai turėjo ir duonos kepimo tradiciją, bet pirmiausia jie išskirtini grikinės babkos kepimu, nors jos skanius tik karštos ir šviežios.

Kaip tradicinio maisto gaminimo tendencijas atspindi Jūsų renkami maisto gaminimo prietaisai, įrankiai, rakančiai? Kas iš to jau sukaupta muziejuje?

J. S. XIX a., aišku, kaimuose dubenys buvo mediniai. Netgi dabar pakalbinam žmones, kurie sakosi matę, kaip į medines lékštės pildavo sriubą, bet XX a. jau dominavo moliniai indai. Už Valkininkų, Čižiūnų, Dieveniškių apylinkėse aptikome daugiafunkcinį indą – čerpę (latušką). Joje buvo grūdamos aguonos, kepama dzūkiška babka. Be to, joje kepdavo ir kiaušinienę (pautienę), kurią veždavosi su savimi svočia. Iš to paties ir valgydavo. Beje, per vestuves kuris nors vestuvininkas latušką sudaužydavo mesdamas į duris, kad jaunavedžiai susilauktų daug vaikų. O jaunajai, važiuojančiai į jaunojo pusę, į vežimą įdėdavo latušką, kad gimtų mergaitė, arba ąsotį, kad pirmas vaikas būtų berniukas.

Ką siūlyčiau pritaikyti mūsų dienomis? Kavinėms, už eigoms ir...

Ir Lietuvos berneliams...

J. S. Apskritai, noriu pasakyti, kad žemaičių dirbiniai, susiję su maistu, yra labai gražiai padaryti. Kai muziejuje inventoriname tuos daiktus, tai, jei pamatau gražų, iškart sakau, kad tai greičiausiai yra žemaičių darbo. Arba suvalkiečių. Štai (rodo – J. Š.) pintinėlės paskirtis – susidėti duoną. Pritaikytina kaimo turizmo poreikiams geriau nei kokios sintetinės. O čia lyg „beisbolo kamuolys“ su anga, pritaikyta riešutų laikymui. Riešutai apskritai yra nuvertinti tarp „trečiojo stalo“ patiekalų, nes dominuoja itin saldūs skanumynai. Čia katiliukai, į kuriuos žemaičiai suversdavo bulves su lupenomis. Arba panašus į tą katiliuką – krestukas (mano iš žmonių išklaustas pavadinimas). Dėl pintų dirbinių esu nusivylusi mugių pasiūla, nes vis tas pats... Kodėl neatvažiavus į muziejų ir nepasidomėjus, ką esame surinkę? Ir apie peilių naudojimą esam surinkę įdomios medžiagos – visuotinai žinoma: „Valgyk kampelį – Dievas duos sūnelį“. Peilis tarp įrankių įdomiausias, nes seniausias, žinomas nuo neolito laikų. Pavyzdžiui, sako, kad negalima į viršų atversti peilio ašmenę, nes, jei tą

dieną gims vaikas, bus nusikaltėlis. O šakučių kaime dar XX a. niekas nenaudojo – valgė imdami pirštais.

B. I. Be metalinių (pjovimo, riekimo funkcija), sviesto užtepinui buvo naudojami ir mediniai peiliai.

J. S. Balanikės.

B. I. Jomis, pavyzdžiu, Aukštaitijoje ant praluptų saušų bulvių būdavo užtepamas sviestas. Balanikės, kaip ir šaukštai, būdavo žymėtos. Balanikėmis užteptas sviestas natūraliai tirpdavo (ne kaip dabar, kai prekybos centruose sviesto apskritai beveik nebeliko – tik „tepus riebalų mišinys“). Ant bulvės niekas nedėjo sviesto – ją pjovė, kai pra-kasdavo, ir dabar kalbama apie skonį, sviesto poveikį ir kiekį, kai jis tik užtepamas.

J. S. Sakoma, kad pas padorius šeimininkus ir atsišesti negalima buvo bet kur, nes ir ju gyvenimas nebuvo bet koks ir bet kaip. Tarkim, stovi aukštaitiškas stalas (priešais duris) ir netoli krosnis. Jis stovi išilgai (žemaičių kitaip, nes ten kitoks išplanavimas – daug durų, langų). Kaip visa šeima susėda? Gale stalo paprastai sėdi šeimininkas, kampe kabo šeimos nuotraukos, šventi paveikslai, tai – krikštasuolė. Nuo krosnies pusės sėdi žmona, nes jai taip patogu atnešti maistą, o aplink stalą susėda vaikai, atėję garbingi kaimynai. Jei ateina ubagas, jis sodinamas kuo toliau nuo stalo.

Koks buvo lietuvių santykis su saldžiuoju stalu?

B. I. Lietuviai, kaip ir kitos tautos, mėgo saldžius patiekalus, nes saldumas pirmiausia ramina (kaip, beje, ir ilgas lėtas kramtymas). Niekas saldumynų neduodavo kasdien ar dienos pradžioje, kai reikia dirbtį. Gavai tris sriubas ir varyk prie darbo! O dabar atsikeliam ir iškart ieškom saldžių pyragelių, sūrelių, kavelių... Apskritai lietuvių maisto nenusaldindavo, o saldesnio pakramtymo duodavo antroje dienos puseje. Pavakariams, ypač vaikams apraminti, kad jiems nereikėtų duoti raminančių arbatų. Vakare jau tik pieniškos sriubelės. Netgi per Velykų pusryčius niekas tikro maisto nemaišo su saldumynais. Bus laikas varkarop, ir gaus riešutų, pyragų, medaus ir kitų saldumynų. Apskritai yra išlikęs pagrindinis lietuviško valgymo principas – trijų maisto produktų vienu metu nemaišome. Du arba vienas dominuoja, tik kraštutiniu atveju atsiranda trečiasis. Beje, ir vaišės tradiciškai tik po pietų vykdavo. Ir vaikams iš ryto šiukštu nebrukdavo saldumynų. O pavakariais – ir džiovintos uogos, ir uogenė, ir medus. Miškas duodavo ne tik uogų, bet ir prieskonį. Užsieniečiai nustemba – ką, einate į mišką, ten kažką renkate ir dar valgote? O tradicija tebegaji – važiuoti į miškus ir keleriems metams į priekį kaupti uogų, grybų atsargas. Beje, tradicienės technologijos – bruknių, spanguolių saugojimas, déjimas į butelius, statinaitės per žiemą be cukraus, nes uogenės – jau vėlyvas reiškinys, nusižiūrėtas iš kaimynų. Dar anksčiau apie Eržvilką, pasakojama, kugelį su mėsa valgė kartu su obuoliene. Jei dabar taip paduotų, žmogų supykintų... O ta obuolienė buvo kepta, nemaišyta, sau-goma moliniame puode, cukraus nebuvo dedama, todėl tinkama prie mėsos, bulvės. Uogų kepimas – jau vėlyvas

reiškinys, o ankstesnis – uogų šaldymas, natūralus konservavimas. Dabar šaldome šaldikliais, esą tai naujos technologijos. Seniau produktus įkasdavo į sniegą. Tik po šaldymo – džiovinimas, rauginimas, rūkymas, vytinimas. Tai suko mums būdingą sezoniškumo pajautimo laikrodį. Vai-kams žiemą duodavo po dvi tris džiovintas žemuoges, mėlynes, ir užtekdavo. Dabar turbūt jaunas mamas ištiktų šokas, jei vaiką pasodintume prie puodo, pilno šviežio pieno kaip grietinėlės ir žemuogių, kurias jis pats ir pririnko, ir rinkdamas jų gerokai prisiragavo, ir visa tai valgytų šaukštū. O seniau tai buvo kasdienis vasaros reiškinys, nes taip organizmas kone visiems metams susirenka tai, ko jam reikia. O žiemą prie krosnies kabodavo koks maišelis džiovintų žemuogių, ant aukšto pripilta sušalusiu span-guolių, bruknių, šermukšnių, laukinių obuolių, kriausiu.

J. S. I muziejų atvykę užsieniečiai paprastai stebisi, kai jiems pasiūloma balto sūrio su medumi arba agurko su medumi (prancūzai). Sako, koks keistas derinys, iki šiol negalėjome pagalvoti, kad galimas toks maisto derinys. Beje, esu girdėjusi pasakojimą, kad kai kurie žmonės Kūčių laukdavo vien tam, kad galėtų užvalgyti saldžiai.

B. I. Medus (turimas omeny skystasis) ir sūris, nes kie-tojo medaus ant sūrio niekas nebedėdavo. Išimties tvarka žiemą medų minkštindavo šildydami tada, kai jo reikėdavo šventėms, sveikatai ar dėl kalorijų papildymo.

Ar paplitęs buvo (kaip ir dabar) prieskonų vartojimas maisto paskaninimui?

B. I. Dabar atsargiai, tiek, kiek leidžia galiojančios tais-yklės, mūsiški prieskonai bandomi naudoti maistui pa-gardinti. Sakykim, čiužutė naudojama vietoj pipirų. Net savo kadagio bijom, nors jo uogos panašios į pipirus iš-vaizdos, o jis labai saldus, malonus, galima dėti į varškę (taip seniau moterys kaimuose ir darė). Be to, kadagys tinka ir prie žvérrienos, nes prie jos naudojami subtilūs ir švel-nūs skoniai. Liaudiškai kalbant, juose esama ir tam tikros rūgštės. O žemaičiai į vėdarus dėdavo saldžiarūgštės melisos, mėtos lapelių. Ir ne tik dėl specifinio kvapo nuėmi-mo, bet ir dėl jų savybių, nes gerina virškinimą. O dabar visiems patiekalamas brukami arba sojų padaželiai, arba prieskonų mišiniai, kurie suniveliuoja bet kokius skonio pojūcius. O kokius, tarkim, portugalus, ispanus galim nu-stebinti lietuviškais baltais sūriais su nuplikytais ir gerai paruoštais kmynais. Europoje tokie ir tokiai kiekiai kmynai nenaudojami, tad europiečiams būtų maloni staigme-na. Dabar net iš naminės duonos kmynus kartais tenka išspjaudytis, nes jie sudėti nesigilinant į specifinius jų var-tojimo maistui reikalavimus. Kažkur kažką maistininkai paskaitė, kad receptūra jų reikalauja, bet kokie turi būti naudojami maistui – nežino.

D. L. Man arčiausia žvelgti iš gamintojų pozicijų. Manau, kad šiai laikais jie dėtų reikiamus prieskonius, nes rinkoje visi ieško, kaip įgyti savo „veidą“. Dėtų, jei jų gautų ir jei jie būtų reikiamos kokybės. Žinoma, pirmiausia rei-ki turėti žinių, kokie jie yra ir kam tinkami. Antra, dažnai

einama lengviausiu keliu, ypač kai teisinamas dideliais gaminių kiekiais.

B. I. Reikia, kad vartotojas turėtų teisę gauti visaverčius produktus. Pagal dabartinius norminius aktus, nuostatas ir t.t. Lietuvoje negalima parduoti tradicinių žolelių. Atvežami visokie prieskonii mišiniai, jiems nereikia jokių papildomų dokumentų, o lietuviškiems prieskoniams kelias į rinką beveik užkirstas, nors kokybės néra ko net lyginti. Mums veža neaiškius prieskonius, juos perkam net nežinodami jų tikrosios paskirties. O mūsų kadagio uogoms, čiužutei naudoti reikės visokių mokslinių tyrimų, registruoti kaip maisto papildą su visom ceremonijom. O jei prieskonai dar imami traktuoti kaip vaistai, tenka brautis į atviras duris ir įrodinėti, kad mes, lietuviai, mėta ar čiobreliai nenusinuodysime.

D. L. Turbūt kaip prieskonius žoleles, augalų uogas vartoti galima, o kaip maisto priedus – ne. Maisto priedams taikomos būtinės higienos normos, įtvirtintos įstatymais, kurie ES yra bendri. Reikia įrodyti, kad jie netoksiški ir kitaip nekenksmingi. Kažkam reikėtų imtis ilgo įrodinėjimų kelio, be to, visa, kas susiję su toksiškumu, be galo brangu.

B. I. Negalėsime kalbėti apie lietuvišką maisto savitumą, kol nejsiteisinsime savųjų prieskoninių žolelių, uogų ir kt. naudojimo.

D. L. Gal tai sieti su valstybiškai dar neįteisintais „kulinarinio paveldo sertifikatais“ arba minėtaišais Europos regionų maisto ženklais? Ta prasme esame neaktyvūs, apkiautė, matyt vos viena kita iniciatyva. Kartais ir valdininkus, ypač iš Žemės ūkio ministerijos, reikia paspausti, rodyti jiems suinteresuotumą. Dėl žolelių naudojimo reglamentavimo reikia atakuoti Sveikatos apsaugos ministeriją.

I. S. Juolab kad Seime suburta darbo grupė tautiniams paveldui apibrėžti. Tai diskutuotinas terminas, nes, atrodo, per plačiai užsimota. Seimūnai tiesiog paėmė tokį terminą, kuris esą apimtų viską – ir tekstilę, ir kulinarinį paveldą, ir ypač amatus... Bandoma aiškintis, kokių įstatyminių normų trūksta, kad visa tai būtų įmanoma pakelti kaip alternatyvius verslus ir amatus, be kurių gaivinimo kaimo žmogus neišgyvena. Aišku, įstatymas vadinsis kitaip, dabar formuojama darbo grupė, renkami konsultantai teisinei bazei patikrinti. Matyt, ir numatyti perspektyvas, nes, nors ir esu darbo grupėje, bet dar nebuvo nė vieno posėdžio. Galbūt reikėtų keisti ir jau veikiančių įstatymų nuostatas. Įsivaizduju, kad ir šiame pokalbyje užkabintos temos turėtų jeiti į svarstymų lauką, todėl reikia kuo aktyvesnio suinteresuotų struktūrų idėjų kėlimo, juolab kad keturi ar penki specialistai nebus visų sričių žinovai. Juokingiausia, kad turime tūkstančius paleistų veikti įstatymų, bet vis tiek yra daugybė Lietuvai gyvybiškai reikalingų sričių, kurių niekas nereguliuoja, arba jose žioji spragos. Įstatymai, parengti siauro specialistų rato, iš gyvenimo tuo rikošetu grįžta atgal parodydami, kad mažai ką realybėje jie reguliuoja, keičia, skatina procesus. Žinoma, priekaištų netrūktų ir kultūros visuomenei, nes pri-

ėmus įstatymą dažnai klausiamasi, kodėl tokį priėmė ir kam to reikia. O juk įstatymai priimami pagal teisines procedūras ir „pakabinami“ Seimo teisinėje bazėje. Visi gali atsilipti, bet kažkodėl visos gyvenimo sritys geriau įvertinamos keiksmai. O ar kas nors oficialiai ar kitaip atsiliptė, reagavo į pastebėtus įstatymų trūkumus?

Tai viena problema, bet yra ir kitų. Pas jus pavėlavusi atėjau iš Žemės ūkio ministerijos, kuri patvirtino koordinavimo grupę (rengiasi tvirtinti ir darbo grupę) valstybinei kaimo plėtros programai iki 2008 m. rengti, kuri jungs netik žemės ūkio, bet ir kultūros, švietimo, užimtumo, socialinių negerovių sferas. Be to, ir verslus, amatus, mokytojai visą amžių, kaimo turizmą ir t.t. Pagal konceptiją programos rengėjais pasirinkti Lietuvos agrarinės ekonominės instituto mokslininkai, ir, kadangi mes, kultūrininkai, panėjus instituto neturime, pirmakart matau, kaip mokslas imasi patarnauti taikomajai arba valdomajai sričiai. Manoma, kad teoretikai atitrūkė nuo gyvenimo, todėl esą pravartu įtraukti ir įvairių sričių praktikus, kurie nuolat įvertintų gražias teorijas. Manau, kad ir toje programoje (jos strategija rengiama iki 2012 m.) turėtų atsirasti konkretių naudingų poveikio svertų. I ją turėtų jeiti ir darbo grupės formuluotos nuostatos, kas laikytina kulinariniu paveldu, nes tie klausimai kyla daugeliui visuomenės grupių.

Manau, kad ne tik kulinarinio paveldo sąrašo ar receptūros pagarsinimas svarbu, nes visų suinteresuotujų laukia didžiulis šviečiamasis darbas. Tai, ko nepadaro valdymo institucijos ir vartotojai bei gamintojai, nes visus iš esmės šiuo požiūriu „pjauna“ nežinojimas, neišmanymas ir sujauktas keliaivimas pasaulio virtuvių diktuojamais keliais. Reikės daug pastangų, kol visuomenė ims didžiuotis savu lietuvišku kulinariniu paveldu. Néra taip beviltiška, nes, pavyzdžiui, Rumšiškių muziejaus troboje populiaru duonos paruošimo ir kepimo edukacinė programa, o panahių edukacinė Arklio muziejaus (Anykščių r.). duonos kepimo programa turi susidariusią net dvejų metų eilę.

The understanding and usage of the culinary heritage

Juozas ŠORYS

The round – table discussion is a presentation of what is an object of the culinary heritage, what is the difference between everyday, festive, ritual food and that at feast, under what economic, cultural and natural environmental conditions one can speak about traditional food having the status of national exceptionality which is gaining attributes of Lithuanian symbolism. Great importance in the discussion was attached to the issue on the regional peculiarities of traditional food, as, according to professor M. Milius, historically there had never been any original Lithuanian food but its diversity and value was revealed through typical traditional foods eaten in five different Lithuanian ethnographic areas. The discussion prepared by Juozas Šorys.

Archajiškosios pasaulėžiūros reliktai XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročiuose J. Balio medžiagos pagrindu

Audra ŠIMENIENĖ

Straipsnio objektas – J. Balio užfiksuoti XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročiai. Straipsnio tikslas – išnagrinėti, kokių J. Balio užfiksuotuose XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročiuose išlikę archajiškosios pasaulėžiūros reliktų. Metodai: fenomenologinis, lyginamasis, analitinis. Išvados: viena vertus, XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročiuose randame dar gana daug archajiškosios pasaulėžiūros reliktų; kita vertus, Joninių papročiai, ypač jų prasmės aiškinimai liaudyje, jau gerokai profanavę, paprastai besuvokiamas buitiškasis papročių lygmuo.

Viena svarbiausių kalendorinių švenčių, išlikusių iki šių dienų, yra Joninės (dar vadinamos Rasos švente, Kupolėmis bei Saulėmis¹). Ji būdavo švenčiama nuo gegužės mėnesio pabaigos iki birželio mėnesio pabaigos. Latvijoje dar ir dabar Joninės švenčiamos visą savaitę, o Švedijoje, Norvegijoje žmonės paprastai visą birželio mėnesį skiria atostogoms. Dažniausiai ši šventė siejama su aiškiu astronominiu tašku – saulėgrįža. Kita vertus, tuo pat metu, kai aukščiausią suvešėjimą – brandą, kupą – pasiekia augmenija, gamta būna kupina gyvybės galį, augalai kaip tik subrendę ir gali pradėti naują gyvybę. Bet saulė, perkopusi aukščiausią dangaus skliauto tašką, nuo šiol žemén besiunčia vis mažiau švieisos, o ir aukščiausias augmenijos brandos taškas kartu yra posūkis nunykimo, mirties link.

Joninių šventė aprašyta ne viename rašytiniame šaltinyje. Pirmųjų žinių apie Joninių šventimą baltų gyventose vietose turime iš 1372 m. Varmijos vyskupo Henriko II rašto, draudžiančio Ordino užimtuose kraštuose Jonines švesti senoviskai.² Volfenbiutelio postilėje, datuojamoje tarp 1563 ir 1573 metų,³ pateikiama žinių apie per Jonines renkamus žolynus – kupoles, apie jų panaudojimą gydant, buriant. Apie liaudiškus Joninių šventimo papročius savo „Postilėje“ (XVI a.) užsimena J. Bretkūnas.

Daugiau medžiagos apie Joninių papročius XVI a. pateikė K. Hennenbergeris. Jis piktinosi dar išlikusia pagonybe ir tuo, kad „iškuriamas ne pasilinksminimo laužas, bet ugnis, sau-ganti nuo nelaimių, ją traukia ant rato kartelėmis ir virvėmis, kalbėdami stebuklingus žodžius, be to, ypatingoje vietoje, o būtent ten, kur tais metais išgenami gyvuliai. [...] Toji ugnis turėdavo taip pat apsaugoti nuo pieno nutrukimo ir burtų. [...] Taipogi jie tiki, kad tose vietose, kur kūrenama tokia ugnis, nepridaro žalos griaustinis ir kruša. Tą patį vakarą

virš durų, vartų, ant tvorų, visur, pro kur išeina ar grižta gyvuliai, jie prikaišioja eglišakų, varnalėšų, kiečių ir panašiai, kas turi padėti nuo velnio, šméklių ir visokių burtų”.⁴

M. Stryjkowskis (XVI a.) rašė apie Joninių (Kupalos) apeigas, apie ratelius, einamus aplink laužą; apraše ir archajišką aukojimo ritualą, ir jau profanavusius papročius: Joninės, jo teigimu, buvo švenčiamos karčemose. „Didis Ladas (Dzidis Lado) – didysis dievas,⁵ kuriam užmušinėdavo baltutėlius romytus gaidžius, jo švenčių apeigos vykdavo nuo gegužės 25 iki birželio 25 dienos; būdavo atliekamos karčemose, o merginos ir moterys pievose ir gatvėse, susiėmusios už rankų, šokdavo ratelius, giedodamos gailiu balsu ir kartodamos *lado, lado, lado, Didis musu Dewie!*, tai yra: ‘Lado, lado, lado, didis mūsų dieve!’”⁶ Irašo apie Jonines esama ir M. Kromerio kronikos (XVI a.) egzemplioriuje, saugoma Rygos miesto viešojoje bibliotekoje.⁷

Gana daug medžiagos apie Jonines, kupoliavimą XVII a. pateikė M. Pretorijus. Jis šia proga paminėjo ir apeiginį gérimą bei malda: „Šeimininkas vėl prūsiškai meldžiasi su kaušeliu (*Kauszel*) rankoje labindamas (*Zobindams*) ir žemynėliaudamas (*Zemynelaudams*), prašo Dievą, kad gerai užderėtų šienas”.⁸ Joninės minimos ir XVII–XVIII a. bažnyčios, tuo laikotarpiu skyrusios daug dėmesio liaudies papročių norminimui, dokumentuose.⁹

XIX a. pirmojoje pusėje, išaugus susidomėjimui praeitimi, apie Jonines rašė T. Narbutas, S. Daukantas, M. Valančius, L. A. Jucevičius, A. Kirkoras, vėliau – A. Bezenbergeris, J. Basanavičius ir kiti. Pokario metais apie Joninių papročius rašė istorikas A. Jonynas, etnologės P. Dundulienė, A. Vyšniauskaitė, mitologas N. Vėlius, kalbininkas S. Skrodenis ir daugelis kitų. XX a. daug dėmesio buvo skiriama etnografinės, tautosakinės medžiagos rinkimui; čia darbavosi B. Buračas, O. Vilmantienė, M. Glemžaitė ir daugybė kitų etnologų bei tautosakininkų, o daugiausia šioje srityje nusipelnė J. Balys.

Dar jaunystėje J. Balys pradėjo rinkti tautosakinę ir etnografinę medžiagą, daug dėmesio skirdamas sakmėms, padavimams, tikėjimams, burtams, prietarams, kuriuose atspindėjo senoji baltų mitinė pasaulėžiūra. Jis buvo gerai susipažinęs su to meto lietuvių religijos bei mitologijos tyrinėtojų darbais, bet reikia pažymėti, kad kritiškai vertino tiek romantiškosios mitologinės krypties atstovų, tiek pozityvizmui prijaučiančių antropologinės mokyklos atstovų darbus

(deja, jo pernelyg kritiškas nusistatymas keliamų teorijų atžvilgiu buvo paveldėtas būtent iš pozityvizmo). J. Balys pritarė kultūrinės istorinės mokyklos teigiamo pirmynkščio monoteizmo teorijai, tačiau tyrinėdamas lietuvių tautosaką, religiją bei mitologiją šios mokyklos teorija nei metodologija vis dėlto beveik nesirėmė. Didžiausią įtaką J. Balio nuostatomis darė suomių folklorinė mokykla, kurios istoriniu-geografiniu metodu remdamasis tyrinėtojas ir klasifikavo lietuvių pasakojamąją tautosaką. J. Balys aklai nepasitikėjo nė viena teorija, nebuvo linkęs kurti naujų teorijų ir pats, o stengėsi apsiriboti tik tokiomis išvadomis, kurios tarsi savaime plaukė iš surinktos medžiagos. Pagrindinis jo tikslas buvo surinkti ir paskelbtį pačią tautosakos medžiagą.¹⁰

1942 m. J. Balys Vilniuje parengė darbą „Joninių papročiai ir tikėjimai: Lyginamoji folkloro studija”, naudodamas Lietuvių tautosakos archyvo ir Lietuvių Mokslo Draugijos tautosakos rankraščiais, taip pat medžiaga, tuo metu Lietuvoje skelbta periodikoje. Tačiau dėl karo suirutės darbas nebuvo atspausdintas, ilgą laiką išvis buvo laikomas dingusių ir dienos šviesą išvydo tik 1993 m. 2-ajame papildytame veikalo „Lietuvių kalendorinės šventės” leidime. Dėl šių aplinkybių J. Balio apie Jonines surinkta medžiaga liko mažai naudota,¹¹ o kadangi pats J. Balys daugiausia dėmesio skyrė medžiagos rinkimui, beveik nedarydamas išvadą, tad šiame straipsnyje ir norėtusi šios medžiagos pagrindu XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročius patyrinėti, pabandyti pažvelgti, kiek gi praėjusių šimtmečių sandūroje tebegyvavę papročiai atspindi archajiškąją pasaulėžiūrą.

Pagrindinis religijotyrininko tikslas, Mircea Eliade's nūmone, yra suprasti ir paaikinti kitiems religingo žmogaus elgesi bei dvasinių pasauly. M. Eliade, remdamasis religijos fenomenologijos metodu, teigiančiu, kad istorinės, psichologinės, ekonominės ar kitokios religinio reiškinio gyvavimo aplinkybės paties religinio reiškinio neatskleidžia, ieškojo nereduukojamo, kita kuo nepaaiškinamo religinių reiškiniių branduolio. Norėdamas perprasti kiekvieną religinį reiškinį kaip tokį, jis lygino jį su šimtais kitų. Nagrinėdamas tiek Europos valstiečių būtį bei pasaulėjautą, tiek senasias Indijos kultūras, M. Eliade priėjo išvadą, kad visos jos remiasi bendru Eurazijos paveldu, bendra kultūros erdve, pažyminčia panašią religine simbolika bei įvaizdžiais ir artima pasaulėjauta, iš esmės universaliais pirmapradžiais simboliais – archetipais. Tiesa, religinių simbolių reikšmės aiškinimasis darosi vis sudėtingesnis, ypač sekularizuotam vokiečiui, laikančiam save patį istorijos subjektu ir atsakančiam turėti reikalų su bet kokia „transcendencija”. Vis dėlto, nori jis to ar ne, šiuolaikinis nereligingas žmogus yra kilęs iš *homo religiosus* ir iki šiol išsaugo religingo žmogaus elgesio pėdsakų, tik dažniausiai nebeteikdamas jiems religinės reikšmės. Dauguma „nereligingųjų” nesąmoningai tebesielgia religiškai, nejučia kartoja daugybę degradavusių ritualų ir naudojasi užslėpta mitologija. Šios mitologijos bei ritualų pirminę prasmę ir gali padėti suvokti Europos tautų folkloro tyrinėjimai; čia aptinkamuose tikėjimuose, papro-

čiuose, gyvenimo ir mirties sampratose tebėra galima atpažinti archajiškas religinges situacijas.¹²

Pažymėtina, kad daugelyje Joninių papročių, ypač užkalbėjimuose, būrimuose, senojo mitinio tikėjimo ir krikščionybės elementai yra visiškai susilydę. Tokio religinio sinkretizmo atvejų kalendorinių švenčių papročiuose šiaip jau gausu. Krikščioniškoji Joninių simbolika išsamiai aptarta E. Usačiovaitės straipsnyje „Joninių simbolika”,¹³ todėl čia dėmesi kreipsime daugiau į senojo tikėjimo reliktus, XIX a. – XX a. pradžios medžiagoje ieškodami archajinio žmogaus religinio elgesio atspindžių. Naudodamiesi M. Eliade's gausioje religijų istorijos medžiagoje atrastomis bendrybėmis bei sąsajomis, religinių simbolių aiškinimais, J. Balio medžiagoje pabandyime aptiki universalų pirmapradžių simbolių pavyzdžių.

Joninių papročius salygiškai suskirstykime į papročius, susijusius su vandeniu, ugnimi, augmenija bei esminiu šios šventės mitiniu požymiu – paparčio žiedu. Pastebékime, kad vandens, ugnies (saulės) bei augmenijos reikšmę Joninėse rodo ir patys jos pavadinimai: *Rasos*, *Saulės* bei *Kupolės*, į pirmajį planą iškeliantys atitinkamus šventės aspektus.

Vanduo

Vanduo ir ugnis mitologijoje siejami su gyvybe ir mirtimi, su vyriškuoju ir moteriškuoju pradais, gydančiomis bei apvalančiomis, bet ir su griaunantčiomis bei naikanantčiomis galiomis. Vandens simbolizuoją visų būties galimybų šaltinį ir ištakas; jie yra pirmesni už bet kokią formą. Pagrindinė vandenų funkcija yra suardyti, sunaikinti formas, „nuplauti nuodėmes”, jie ir apvalo, ir atnaujina. Kadangi po suirimo visada eina „naujas gimimas”, o atkritimas į chaosą tik padidina gyvybės potencialą, salytis su vandeniu visada reiškia atgimimą. Tieka kosmoso, tieka biologijos, tieka soteriologijos srityje nugrimzdimas į vandenį reiškia ne galutinę mirtį, o laikiną atkritimą į amorfiskumą, po kurio vėl eina nauja sankūra.¹⁴ Mitiniam mąstymui kiekviena pabaiga yra ir nauja pradžia; taip laiko „tiesė” tarsi virsta į „laiko ratą”.

Tikėta, kad vanduo ypač daug stebuklingų galių igyjasi tam tikrais „kritiniais”, ypatingais metų ir paros ciklų momentais. Svarbiausiai laikytini paros laikas prieš saulėtekį (antai tikėjimuose pabrėžiama, kad maudytis ar prauštis reikia prieš saulės tekėjimą) ir metų laikas per vasaros ir žiemos solsticijas. Tai „laiko pradžios” momentai, vadinas, jais tik dar labiau sustipréja vandens kaip „pradžios”, ištakų prasmė.

Sugrįžimas į „laikų pradžią” suponavo atgimimą su nauja, nelytėta jėgų atsarga. Archajinis žmogus tikėjo, kad rituliniai apsiplovimai teikia sveikatą ir vaisingumą. J. Balio medžiagoje randame šio tikėjimo atspindžių: „Kas Joninių naktį išsimaudo, pasidaro daug gražesnis, sveikesnis. Mergaitės visuomet prausdavosi, maudydavosi ir kasas mazgo-davo.... Sakoma, kad niekados vanduo tokios didelės galios neturi kaip Joninių naktį”.¹⁵ Matome, kad XIX a. – XX a. pradžioje žmonės tikėjo stebuklinga vandens galia, stengdavosi Joninių šventės laiku išsimaudyti, apsiprausti, ir ypač naktį, kai didžiausios vandens galios.

Vienas iš šventės pavadinimų – Rasos – ir susijęs su vandeniu. Rasa – tai ypatingas, ypatingų galių turintis vanduo. Visų pirma rasa – vegetacijos gaivintoja: atgaivina vasaros karščių nuvargintus javus, žoles. L. Būgiénė pažymi, kad rasa yra tyras, švarus dangiškas vanduo.¹⁶ Be to, tai – vanduo, atsirandantis kaip tik „kritiniu” momentu – prieš saulėtekį, tad dar ir dėl to turintis daug stebuklingų galių. Jaunos merginos Joninių nakties rasa prausdavo veidą. Kad laukuose būtų didesnis derlius, Joninių ryta, prieš patekant saulei, žmonės, apžergę pagalį, jodavo ratu aplink pasėlių lauką, nukrėsdami rasą. Tai turėjo apsaugoti būsimąjavų derlių.¹⁷ Per Jonines būdavo ne tik maudomasi, bet ir voliojamasi rasoje. J. Balys pateikia tokį prietarų: „Jei žmogaus kūnas nešvarus (spuogotas), reikia šv. Jono saulei tekant voliotis po rasą”; „Šv. Jono ryta saulei tekant žmonės voliojasi po rasotą žolę, kad ant veido spuogų nebūtų”; „Kas turi niežų ar kitokių sopulių, Jono ryta prieš saulės tekėjimą turi grynas ant rasos pasivolioti, tai praeina”.¹⁸ Taigi, kaip ir archajinis, XIX a. – XX a. pradžios žmogus tikėjo vandens teikiamą sveikata. Įdomus J. Balio paliudytas nuogumo elementas, irgi susijęs su archajinio žmogaus religingumu. Nuogumas, t. y. drabužių nedėvėjimas, reiškia, kad niekas ir nesusidėvi, tad ritualinis nuogumas tampa tolygus nepalytėtos pilnatvės, „rojaus” būsenai. Tuo būdu ritualinis nuogumas nukelia į „laikų pradžią”, į nelaikinį būvį, kai salytis su vandeniu, atrkritimas į chaosą suteikia naują gyvenimą su nelytėtais gyvybinių galių ištaklais. Joninių šventės sąsają su „rojaus” laiku rodo ir saulės kopimo į kalnų vaizdinys. Joninių šventės metu saulė kaip tik pasiekia aukščiausią šio „kalno” tašką, o pats dangaus kalnas juk ir yra mitinio rojaus vieta.¹⁹

Rasa galinti turėti įtakos ir karvių pieningumui: „Prieš šv. Joną vakare pavalkiok koštuvą po pievą ant rasos, tai bus daug pieno”.²⁰ Rasos ir pieno ryšys, matyt, irgi sietinas su tikėjimu, kad vanduo skatina vaisingumą, derlingumą. Tai, kad karvė duoda daug pieno, ir tiesiogiai reiškia gausą, ir yra susiję su vaisingumu – su atsivedstu prieaugliu. Tačiau, pasinaudodamas ta pačia Joninių rasa, raganos, laumės gali pieną iš karvių ir atimti: „Norėdama atimti pieną moteris su kibiru braukia per rasotą žolę, – kiek sušlampa kibiras, tiek atima pieno”.²¹ Tauotosakoje sakoma, kad pieną iš karvių atimančios ir rupūžės, varlės, gyvatės. Taigi pieną vagia chthoninės būtybės (raganos irgi priklauso chtoniskajai, chaoso sferai). Tuo būdu pieno – vaisingumo ir gausos įvaizdžio – atėmimas Joninių naktį padidina chaoso potencialiasias jėgas, laiduojančias atgimimą, galinčias duoti pradžią naujai gyvyniui.

Joninių vanduo naudotas ir kaip magijos priemonė. J. Balys pateikia būrimų, spėjimų, susijusių su rasa (apie būrimą plukdant vainikus bus kalbama): „...Voliojasi gryna (nuoga), graibsto rasą, atima pieną, jei kas pamatės suriktu, tai tada burtas nieko nepakenktų”; „Apsisupusi balta marska moteris eina per pievas, ir ji atima pieną, jei pasisukioja apie karves”; reikia „šv. Jono naktį paimiti baltą nosinę ir triskart perbraukti per rasą, – kas pirmas virų nusišluostys ta nosine, tas bus mylimasis”.²² Matome, kad būrimo, spėjimo metu

svarbi yra tyla, balta drabužio spalva. Šis reliktas sietinas su archajinėse bendruomenėse švenčių apeigoms būdingais tabu, šiuo atveju – draudimu triukšmauti; balta spalva vizuališkai plotmeje irgi traktuotina kaip tylos atitinkmuo. Iš J. Balio medžiagos matyti, kad šie archajinės epochos tabu perėjo į prietarų, pranašavimų, spėjimų sritį.

Taigi iki XIX a. – XX a. pradžios žmonės išsaugojo tikėjimą stebuklinga vandens galia: Joninių apeigos dažniausiai buvo atliekamos prie vandens, Joninių naktį būdavo maudomasi, voliojamasi rasoje. Daugiausia dėmesio skiriama prausimuisi rasa, dažniausiai burtų ir magijos kontekste.

Ugnis

Ugnis, kaip ir vanduo, archajinio žmogaus manymu, turi apvalomą, gydomą bei atnaujinimo galią. Ugnis – tai šviesa, šiluma, gyvybė. Saulė buvo laikoma dangiškaja, dieviškaja ugnimi. Saulė – ypatingas simbolis: kadangi ji nekinta, visada lieka vienodo pavidalo (priešingai su vandeniu siejamam ménuliu), tai tarsi nedalyvauja nuolatiname būties tapsme. Iš čia nepriklausomybės, suverenumo, galios simbolika.²³ O saulės šviesa savo ruožtu primena vidinį nušvitimą, nušvitusi protą. Tad nenuostabu, kad saulė būdavo pagerbiama daugelio kalendorinių švenčių metu, o Joninės, per kurias saulei skiriama ypač daug dėmesio, vadintos dar ir *Saulėmis*.

J. Balys apie Joninių ryta patekančią saulę rašo, kad ji „užtekėdama ‘šoka’ (triskart pašokėja aukštyn ir žemyn) arba ‘redosi’ (mainosi įvairiomis spalvomis, plastena)”, tačiau „bešokančią ar besirėdančią saulę gali tik tas pamatyti, kas visą Joninių naktį nemiegojo”,²⁴ t. y. budėjo, saugojo ją nuo piktujujų jégų, padėjo jai atgimti. D. Vaitkevičienė saulės šokio motyvus (ir tikėjimą, kad Joninių ryta pasirodančios trys saulės) sieja su meteorologine transformacija, giedrą keičiant lietui. Mitinėje plotmeje šie nepaprasti saulės reiškiniai sietini su transcendentine perspektyva, su dangaus prasivėrimu.²⁵ Pridursime, kad vienas pagrindinių apeigų tikslu ir yra būtent ryšio su anapusybe užmezgimas. Vadinas, Joninės yra ypač palankus metas komunikacijai su anapusybe. Kita vertus, tai, kad Joninių ryta patekėjusi saulė žmonėms atrodydavo ypatinga, galima sieti su archajiniu tikėjimu saulę apeigų metu esant sukuriama iš naujo.

Astronominis Joninių aspektas – saulėgrīža – yra akivaizdus. Todėl keista, kad J. Balys, nors ir pateikdamas medžiagą apie „ypatingą” saulę, linkęs nepastebėti „kokiu nors tam presnių ryšių tarp saulės ir Joninių šventės”, pridurdamas esą „mūsų Joninių ugnys, atrodo, neturi jokio ryšio su saulės grīžimu”.²⁶ Gal jis suklaidino tai, kad saulė „šokant” žmonės matė ne tik Joninių, bet ir Petrinį ryta? J. Vaiškūnas, remdamasis archeoastronomiais tyrinėjimais, pastebi, kad Joninių šventė susijusi ne tik su pačia birželio 24-aja; tikrasis šventės laikas, jos trukmė sutampa su saulės „stovėjimo” periodu, trunkančiu iki pat Petrinį.²⁷ N. Marcinkevičienė pažymi, kad kai kurių papročių fiksavimas dar XX a. pirmojoje pusėje patvirtina buvus vieną pakankamai ilgą ir svarbią

vasaros šventę, kurios paprotiniai akcentai kartojasi per keilias šventes – Šeštines, Devintines, Jonines, Petrines ir kt.²⁸ Pats J. Balys rašo, kad „tos pačios dainos buvo dainuoamos ir Joninėse ir Petrinėse (pastarųjų metu dažnai atliekamos tos pačios apeigos, kaip ir Joninėse)”.²⁹ O tai, kad saulė „šoka” ir Velykų ryta (J. Balys: „Ir Velykų ryta patekėdama Saulė šoka”; „Mūsų liaudis mano, kad Saulė Joninėse, Petrinėse ir Velykose ryta patekėdama šoka, t. y. staiga pašokėja triskart aukštyn, arba ‘rédos’, t. y. mainosi įvairiomis spalvomis”³⁰), tik parodo saulės svarbą ir šioje pavasario šventėje, bet anaipolt neneigia Joninių šventės ryšio su saulės pagerbimu. Pagaliau saulės triplikacijos bei „šokio” motyvai žinomi ir per Kalėdas. Šie duomenys parodo, kad archajiniam žmogui per daugumą kalendorinių švenčių (ypač pavasario–vasaros laikotarpio iki saulėgržos, t. y. saulės kopimo „aukštyn” metu) rūpėjo saulė, jai apskritai buvo skiriama daug dėmesio.

Vienas iš saulės pagerbimo būdų buvo laužų kūrenimas. A. J. Greimas Joninių laužus laikė komunikavimo su saule – dangiškaja ugnimi – priemone.³¹ Joninės – kulminacinis saulės metinio ciklo momentas, per Jonines saulė įkopija į patį aukščiausią dangaus tašką, po trumpiausios nakties vėl pradės trumpėti dienos, mažėti šviesos ir šilumos. Jonines ir saulės grąžą po jų žmogus suvokė kaip tam tikro lūžio momentą, kritinį tašką. Šio kritinio taško, saulės „nuėjimo”, „nusilpimo” akivaizdoje laužų kūrenimo simbolinį tikslą galime traktuoti kaip sugrįžimą į mitinį „pradžios laiką”, kai saulė (kaip ir pasaulis) tebuvo ką tik sukurta, kai ji turėjo daugiausia gyvybinių galių, kai jos dar nebuvo nė kiek išsekusios. Taip nueinančiai, senkančiai saulei tarsi mėginta suteikti jėgų.

P. Dundulienės teigimu, saulė buvo pagerbiama maldomis ir giesmėmis, apeiginio laužo ugnyne jai aukodavo aukas.³² J. Balys rašo, kad Joninių ugnyne buvo deginamos žolės ir vainikai, pateikia O. Vilmantienės užrašytą medžiagą: „Kad nekristų kruša ir netrenktų žaibai, į degančią ugnį mesdavo kiaušinių. Aukodavo ir gyvulių”. Tačiau, paminėjęs, kad XX a. pradžioje Vokietijoje į Joninių laužus mesdavo gyvulių kaulus, o Prancūzijoje būdavo deginamos gyvos katės, J. Balys pažymi, kad „apie gyvulių aukojimą Joninių laužuose nei lietuviuose, nei mūsų kaimynuose daugiau žinių neturiame”.³³ Kiaušinio aukojimas vėlgi susijęs su pradžios simboliu, tai dar viena nuoroda į Joninių metu įvykstančią simbolinę kosmogeniją.

Archajinis žmogus didelę reikšmę teikė kovai su piktoziomis jégomis, atstovaujančiomis chaosui, – jas nugalint, atkuriama, iš naujo sukuriama kosmoso darna. Šioje kovoje ugniai teko svarbus vaidmuo. J. Balys rašo: „Joninių ugnys išvaiko piktašias dvasias, todėl stengiamasi, kad jos kuo didesnius plotus bei javų laukus apšiestų”.³⁴ Taigi XIX a. – XX a. pradžioje žmogui laužo šviesa vis dar atrodo turinti stebuklingų galių ir galinti padėti kovoti su piktoziomis jégomis. Laužus stengdavosi kurti kuo aukščiau, ant kalvų, ir pačius laužus kurdavo kiek galint aukštesnius. Stengtasi, kad

ugnis apšiestų kuo didesnį plotą. Taip būdavo praplečiama *sacrum* erdvė, kartu laužo šviesa tarsi priartėdavo prie saulės ir taip jai labiau pagelbėdavo, perduodavo savo galios.

Laužo pelenams, anglims bei nuodėguliams irgi buvo pri-skiriamas ypatinga galia. Tikėta, kad jie gali pagerinti derlių, apsaugoti jį nuo stichinių nelaimių. J. Balys rašo: „Dargi paimitas iš tokio laužo nuodėgulis ir įsmeigtas į dirvą turėjo atnešti gerą derlių, o pakištas po pamatu – turėjo visus metus apsaugoti namus nuo gaisro ar nelaimės”; „Sudegusių malkų anglis žmonės mėgsta išbarstyti po savo laukus, kad derlius būtų geras”.³⁵ Šie XIX–XX amžių sandūroje užrašyti tikėjimai susiję su svarbiu archajiniam žmogui hierofanijos pasireiškimu – žemės derlingumo šventumu. Žemės derlingumui, gyvulių vaisingumui padidinti archajinis žmogus skyrė daugybę apeigų. Reikia pažymėti, kad visi vaisingumo ir gausos apeiginiai tikslai galų gale mena gyvybės sukūrimo slėpinį, apie kurį dar kalbėsime, nagrinėdami Joninių pa-pročius, susijusius su augmenija.

Per Jonines buvo deginami ne tik laužai, bet ir aukštų karčių viršūnėse pritvirtinti tekinių ar tik jų stebulės. I medžių viršunes įkeldavo bei paskui uždegdavo ir pakulomis apsuktas smaluotas kartis, smalos statines, puodus su derva, šiaudų kūlius, susuktas beržo tošis. Nuo kalnų būdavo ritami degantys lankai. Greta kita ko, tekinis, ratas archajiniam žmogui simbolizavo saulę. Tad iškeldami liepsnojančią ratažmonės siekdavo magišku būdu pastiprinti senstančią saulę, kad ji dar pašiestų ir spėtų brandinti derlių.³⁶ Iš J. Balio pateiktos medžiagos matyti, kad kartis stengtasi iškelti kuo aukščiau: „Sukurdavo didžiulius laužus, o dažnai jaunieji įkeldavo į medžius smalotas, pakulotas kartis, beržų tošimi apsuktus mietus ir kt. ir juos padegdavo. Laužų liepsnos ir dūmai, ypač aukštai iškeltų karčių degimas būdavo matyti toli, toli”; „Šv. Jono išvakarėse kiekvienas sodžius degindavo aukštai ant karties iškélé stebulę”; „Bernaičiai tą naktį, kaip tik sutemsta, iš pastogių vagia kūlius ir smalinyčias ir išnešę į lauko galą pririša ant ilgos karties ir uždege kelia aukštyn”; „Pavakary jaunimas netoli kaimo, aukštėsnėj, gražesnėj vietoj stato kartę 5–6 sieksnių aukščio”; „Stebulė būna uždegtą ir iškelta labai aukštai”.³⁷ Taip imituotas pačios saulės pakilimas į aukščiausią tašką. Kaip ir kuriant laužus, pastangos iškelti ugnis kuo aukščiau sietinos su noru saulės simboliu pagelbēti pačiai saulei. Joninių ugnį deginimas XIX a. – XX a. pradžios žmogui, viena vertus, nesąmoningai siejosi su archajinio žmogaus siekiu simboliškai pakartoti kosmogeniją ir padėti atginti naujam pasauliui su nauja, ne-lytėta jėgų atsarga: „Jei matyti daug šviesų, bus geri metai, geras rudo”. Kita vertus, randame ir profanavusį, su religingumu visai nebesusijusį aiškinimą: „Kad iš tolo visi matytų, jog čia Joninės vakaruojamos”.³⁸

Šokinėjimas per ugnį irgi turėjo maginę prasmę. Buvo tikima, kad apeiginė laužo ugnis apvalo ne tik fizine, bet ir dvasine prasme. Apvalomasis ugnies kūrenimas, šokinėjimas per ugnį buvo žinomas ir senovės Rytuose, apie tai rašoma ir Senajame Testamente.³⁹ Per ritualinį apsivalymą būdavo

sudeginamos, sunaikinamos tiek atskiro žmogaus, tiek ir vienos bendruomenės nuodėmės. Apeigose dalyvaujantis ligonis tarsi mirdavo šiam gyvenimui, persikeldavo į „pasaulio pradžią“ ir tuo būdu simboliškai gimdavo iš naujo, pradėdavo naują gyvenimą su nelytėtais energijos ištekliais, vadinaisi, – sveikas. „Laiko pradžia“ būdavo simboliškai atgaivinama ne tik ligoniu, bet ir visam supančiam pasauliui, įvykdavo ritualinis kosmogonijos pakartojimas visais – biologiniu, psichologiniu ir dvasiniu – lygiais.⁴⁰ Todėl per laužą šokinėdavo ne tik jaunimas, bet ir vyresni žmonės, tikėdamiesi pasisemti sveikatos, jégų, paskatintijavę augimą bei derlingumą. J. Balio pateiktoje medžiagoje randame tokius tikėjimus, susijusius su Joninių laužo ugnimi: „Dar tikėjo, kad pervaryti per laužą galvijai bus visus metus sveiki ir jų negaliés niekas užburti“; „Šokinėjimas per ugnį žadiną linų derlių“; „Dažnas bandydamo per liepsnojantį laužą peršokti. Jeigu pasiekdavo ir jei liepsna atitinkamai susiūbuodavo, šventės dalyviai nuspręsdavo, kada galima laukti vedybų, kokio galima tikėtis linų derliaus“.⁴¹ Vyraujanti magiško Joninių laužo ugnies poveikio samprata minėtu laikotarpiu susijusi su gyvulių apsauga nuo ligų ir paselių derlingumu. Neaišku, ar XIX a. – XX a. pradžioje žmonės visai nebesiejo laužo ugnies su savo pačių sveikata, ar tik J. Balys nepateikia tokį pavyzdžių. Netiesiogiai su sveikata, kaip vaisingumo sąlyga, susiję vestuvių spejimai.

Esminis Joninių šventės momentas buvo senos ugnies užgesinimas ir naujos įkūrimas šventu būdu: išskeliant titnagu arba trinant medį į medį (arba sumedėjusių vaistinio augalo šaknį). Ugnį įkurdavo žynys (vėlesniais laikais – gerbiamiausias, seniausias kaimo žmogus ar pan.). Ją kurdavo tylėdami ir susikaupę. J. Balys irgi pažymi, kad „Joninių laužams ugnį reikėdavę ižiebti tam tikru skiltuvu“,⁴² Joninių laužą „senovėje uždegdavo trindami sausą medį, o vėliau iškeldavo skeltuvu“.⁴³ Saulės šviesos mažėjimas, dienos trumpėjimas archajiniams žmogui reiškė atkritimą į chaosą, „pasaulio pabaigos“ artėjimą. Saulėgržos šventės metu užtat būdavo sugržtama į „laikų pradžią“ ir pakartojama kosmogonija. Ugnies užgesinimas simbolizavo seno pasaulio pabaigą, o ižiebiant naują ugnį, būdavo sukuriamas naujas, tyras, šventas pasaulis ir laikas. Periodiškas pasaulio atkritimas į chaosą kartu „nuplaudavo“ nuodėmes, visa, ką suteršė laikas. Simboliškai dalyvaudamas seno pasaulio sunaikinime ir naujo sukūrime pats žmogus buvo tarsi sukuriamas iš naujo, „be nuodėmės“, atgimdamo ir pradėdavo naują gyvenimą su nelytėta gyvybinių jégų atsarga.⁴⁴

XIX–XX amžių sandūroje per Jonines ne tik būdavo sakraliu būdu ižiebiamą šventės ugnis, bet jos laužo žarijomis būdavo iš naujo įkuriami išvakarėse užgesinti namų židiniai. Tikėta, kad ši ugnis apsaugos nuo piktų dvasių, atneš šeimai sveikatą ir santarvę. J. Balys rašo: „Kartą metuose namų ugnis užgesinama ir iš naujo įkuriama. Seniau tatai buvo daroma Joninių išvakarėse: namų židiniuose užgesindavo ugnį ir iš naujo įkurdavo iš Joninių laužo“; „Iškilmių išvakarėse išgesino namų ugneles-židinius, o paskui jos ypatingomis apei-

gomis buvo iš (Joninių) laužų naujai ižiebtos... Pirmoj eilėj jaunavedžiai laikė būtina pareiga į savo židinių parsinešti lauko ugnies, kad jų namai būtų palaiminti... Priešaušry, iš laužų į namų židinius nešant ugnele, buvo dainuojama ir lai-guojama“.⁴⁵ Gaila, kad J. Balys visai neužsimena, kokios buvo tos „ypatingos apeigos“, kuriomis namų židinio ugnis buvo uždegama iš Joninių laužo. Nerandame ir šių apeigų motyvacijos. Tačiau net jei ir nesąmoningas, senos ugnies užgesinimas ir naujos įkūrimas XIX a. – XX a. pradžios Lietuvos kaime sietinas su archajinio žmogaus per saulėgržą simboliškai atkartojama kosmogonija, su naujo pasaulio (J. Balio medžiagoje – „palaimintų namų“) sukūrimu.

Taigi matome, kad ugnį deginimas XIX a. – XX a. pradžioje siejasi su archajinio žmogaus siekimu simboliškai pakartoti kosmogoniją ir atginti naujam pasauliu su nauja, nelytėta jégų atsarga, nors papročių aiškinimai dažniausiai jau profanavę, visai nebesusiję su religingumu.

Augmenija

Pagrindinė paslaptis šiame pasauly religingam žmogui yra gyvybės atsiradimas. Religingas žmogus tiki, kad gyvybė yra šventos prigimties, ji atsiranda ne iš šio pasaulio ir galiausiai sugrižta, iš kur atkeliaus. Neišsenkama gyvybės atsiradimo paslaptis glaudžiai siejasi su ritmišku kosmoso atsinaujinimu. Religinis požūris į gyvybę augmenijos ritmuose leido ižvelgti atgimimo, amžinos jaunystės, sveikatos, nemirtingumo užuominas. Religingam žmogui augmenijos ritmai atskleidžia tiek pirminio gyvybės atsiradimo, tiek periodiško atsinaujinimo, amžinos jaunystės ir nemirtingumo paslaptis.⁴⁶

Joninės yra ypatinges ne tik Saulės, bet ir augalų vegetacijos ciklo taškas. Šiuo metu augalai pasiekia brandos, kupos tašką, subrėsta gyvybės pratęsimui. Joninių šventė kaip tik ir prasideda žolynų rinkimu – kupoliavimu. Kupolė – ne tik šventės pavadinimas, taip vadinami ir patys žolynai, tuomet kaip tik žydintys.⁴⁷ J. Balio manymu, Jonines reikėtų pirmiausia laikyti augmenijos klestėjimo, vešėjimo švente. Jis rašo: „Kupoliavimo dainos aiškiai rodo, kad žolių rinkimas ir Joninių apeigos turėjo ryšio su laukų derliumi – tai savotiškas vegetacijos jégų pažadinimas“.⁴⁸

Joninių šventės išvakarės – tai laikas, kai žolynai įgauna ypatingų galių: neša laimę, gydo ligas, išburia ateitį. J. Balys rašo, kad „toje dienoje renka žoles dėl vaisto: našlaites, ramunėlius, čiabrus, starkosnapelius, sidabro žoleles, piktdilgynes, kiečius ir t. t.“; „Gélelės, surinktos iš laukų prieš šv. Joną, gydo visokias ligas“; „Tarp šv. Jono ir Petrinių yra kupolinės dienos: per tas dienas renka liekarstvai žolynus, vad. Kupolines žoles, kurias džiovina ir reikalui esant vartoją“; „Visos žolės, imtos prieš šv. Joną, yra labai reikšmingos gydymui, vanta ir ta sveika, skinta prieš šv. Joną“.⁴⁹ Tačiau žoles reikia rinkti tik iki Joninių, nes vėliau jos savo stebuklingas galias praranda: „Šiandie nepasirinksi – rytoj rinktos jau nė šuniui netinka...“; po „Joninių vidurdienio visos vaisinės gėlės esančios užburtos ir netinkančios. Jomis reikia

pasirūpinti prieš Jonines, kada saulutė dar nėra pradėjusi kristi žemyn".⁵⁰ Idomu, kad tas pats pateikėjas nurodo skirtingas priežastis, dėl kurių žolynai prarandantys savo stebuklingas galias: viena vertus, tai piktųjų jėgų darbas; kita vertus, šiuolaikinis žmogus bando apriboti savo priklauso-mybę nuo antgamtinių jėgų ir, nebesigilindamas į reiškinį esmę, tenurodo nieko nesakantį „savaime netenka”: „Joninių naktį visur laukuose ir miškuose bastosi laumės raganos ir visoki nelabieji, kurie pakerėja ar kaip kitaip atima žolių gydomają ir žavėjamąją galybę. Kiti plepa, kad po saulės grąžos žolės savaime netenka gydomosios galios”.⁵¹ (Nors tokis „tikrosios priežasties” nutylėjimas gali būti susijęs ir su sąmoningu vengimu kalbėti apie ne šio pasaulio dalykus.) Remiantis archajine simbolika, stebuklingų galių netekimas sietinas su *jau ikykusiu* perėjimu į naują būseną (saulė jau pradėjo ristis žemyn, žolynai jau palinko myriop).

Stebuklingosios dienos žolynai padeda apsaugoti žmonėms nuo ligų bei stichinių nelaimių, apsaugoti nuo pikto gyvulius: „Tos žolės vartojamos ir smilkinimui, sergant žmonėmis ir gyvuliams”; „Nuolatos gyvuliams duodama Joninėse rinktų žolių ėsti, kad jie sveiki būtų, ir nuo kieno nors blogų akių ižvelgimo. Kiti karvėms duoda jonažolių, kad karvės daugiau pieno duotų”; „...Parsinešę kupolius namo ir sušutinę, duodavo karvėms atsivedus”; „Kai karvės atsiveda, tuomet tas žoles užpila karštu vandeniu, prideda miltų ir duoda karvėms gerti”.⁵² Kupolės buvo naudojamos ir namų apsaugai: „Seniau... žolėmis ir nuo perkūnijos gindavosi. Yra tokia žolė griausmažole vadinama... prikaišo visur namų pastogėse ir užlangėse, o kai užeina perkūnija – tomis žolėmis smilko namus, žmones, gyvulus”.⁵³ Augalų galios dar padidinamos tam tikromis papildomomis ritualinėmis priemonėmis. Pavyzdžiu, tylėjimu (kuris svarbus ir kupoliaujant, kuriant apeiginę ugnį), t. y. „triukšmavimo tabu”: „Devyneriopų žolių pluoštelių moterys, nieko nekalbėdamos, Joninių išvakarėse, po saulėlydžio meta per galvą ant savo gyvenamiosios stogo, kad namas liktų apsaugotas nuo ligų ir kitų nelaimių”.⁵⁴

Papildomų galių žolynai įgyja juos supynus į vainiką. Se-novėje tikėta, kad vainikas sutelkdavo augmenijos gyvybinę jégą, tiesiog simbolizavo nemirtingumą. Čia viena kitą pa-pildo augalo gyvybinių galių ir rato hierofanijos. Archajinio žmogaus tikėjimu, aplink koki nors objektą apibrėžtas ratas saugo jis nuo piktųjų jėgų. Matyt, pagrindinė tokios rato ga-liers priežastis yra ta, kad jis yra saulės simbolis, jos grafinis įvaizdis, o kartu ir pasaulio modelis. Abi šios interpretacijos rata, ar apskritimą, daro ypatinga apotropėja: savaime sau-go ir saulės galia – šviesa, ir buvimas rato vidury kaip pasau-lio centre. Su apsaugine vainiko galia susijusios ir kitos jo apeiginės funkcijos: vaisingumo užtikrinimas, ateities pra-našavimas, vidinės tvarkos, harmonijos palaikymas gamti-nėje ar socialinėje sferoje. Be to, vainikas ir pats neretai tal-pinamas prie pasaulio centrą žyminčių objektų.⁵⁵ Tuo būdu vainikas padeda Joninių šventės apeigų metu „persikelti“ į „pasaulio centra“ ir „laiko pradžia“.

Per Jonines merginos pindavo apeiginius vainikus, pasi-puošdavo jais pačios ir papuošdavo namus. Vainikai būdavo pinami ne paprastai, o tylint. J. Balys rašo: „Eiti skinti ir vainiką pinti ji [mergaite] privalėjo nepratardama nė žodžio, ir pats vainikas turėjo būti pinamas iš devynių gelių (rūsių), nevartojant siulo”; „...Pina vainiką, bet be jokio siulo; nueiniant ir grižtant neleista nei kalbėti, nei atsigrežti”⁵⁶ XIX a. – XX a. pradžioje žmogus dar turėjo išlaikęs pajautą, kad vainikas turi ypatingų galių, ir norint jų neprarasti, reikia laikytis tam tikrų taisyklių, atliliki tam tikrus veiksmus.

Vainikais tuošdavo ir medžius. Mūsų protėviai tikėjo, kad kai kurie medžiai yra dievų buveinės. Medžių vainikavimas – tai auka dievams, tuose medžiuose reziduojantiems, o kartu ir bandymas susisiekti su dangumi. Vainikavimas, kaip daugybė kitų ritualų (dangun žengimas, pakilimas, išventinimas ir t. t.), mitinių įvaizdžių (kosminis medis, kosminis kalnas, pasaulio centras ir t. t.) bei mitinių veiksmų (stebuklingas skrydis ir t. t.), yra susijęs su dangaus simbolika.⁵⁷ Ilgainiui medžių vainikavimo ritualas virto medžių puošimo papročiu, o dar vėliau – vainikų métymu į medžius, norint sužinoti ateitį: „Mergaitės meta naktį rūtų vainikus į medžius, ypač į liepas, – nukrinta vainikas, tai mergaitė tais metais dar ne-gaus vyro”; „...Vainikas per galvą metamas į beržą arba gluosnį. Jei jis tuoja pirmą kartą metant šakose užkliaus, mer-gaitė ištékės dar tais pačiais metais, o kiek kartą jis nukris, tiek metų dar teks laukti”.⁵⁸ Vainikai naudoti ne tik buriant, bet ir užsiimant magija: buvo tikima per saulėgržios šventę pintus vainikus galint apsaugoti nuo įvairių stichijų, nelaimių, padidinti pasėlių derlingumą. J. Balsys mini tokį papročių: „Joninių naktį renka gèles ir pina vainikus, paskui suku-ria ugnį ir šoka apie ją degindami vainikus. Kurie nesudega, tuos atiduoda karvėms, kad daugiau pieno duotų”.⁵⁹ Taigi matome, kad XIX–XX amžių sandūroje iš archaiško aukojimo dievams, reziduojantiems medžiuose, ritualo teliko medžių puošimo ir vainikų métymo papročiai. Apeigų elementai, susiję su pasėlių derlingumu bei gyvulių vaisingumu ir apsauga nuo ligų, perėjo į burtų ir magijos sritį. J. Balsys aptinka dar ir galvijų vainikavimo papročių: „Joninių vakare ge-na namo gyvulius prieš saulėleidi ir papuošia jų ragus vainikais”; „Berželių vainikus pritvirtina prie galvijų ragų ir vie-nam jaučiui pririša (užkabina) didelį vainiką ant kaklo”; „Per šv. Joną piemenys nupina žolių vainiką, tai raganos pieno neatima”.⁶⁰ J. Balio medžiagoje galvijų vainikavimo papročys (kilęs iš aukojimo galvijams kaip dieviškumo apraiškoms) aiškinamas siejant su galvijų apsauga nuo piktyų jėgų. Matome, kad archajinės pasaulėžiūros vaizdiniai XIX a. – XX a. pradžioje yra perėję į papročių lygmenį ir dažniausiai sie-jami su valstiečiui labiausiai rūpimais galvijų vaisingumu, lau-kų derlingumu.

Esmingas ir vainikų plukdymo paprotys. Galimos trys viena kitą papildančios vainikų plukdymo interpretacijos. Visų pirma, tai greičiausiai buvo auka vandeniu, kaip ir medžių ar gyvulių puošimas vainikais bei žolynais buvo auka jais pasreiškiančiam dieviškumui. Vandenį, kaip minėta, archajinė

žmogus laikė kitokybęs, anapusybės sritimi, mirties ir grėsmės stichija, kartu teikiančia atgimimo galimybę. Lietuvių tautosaka nuolat pabrėžia pagarbą vandeniu, vandeniu buvo aukojama ir norint apsaugoti nuo kokio pavojaus ar ko nors prašant (dažniausiai – sveikatos).⁶¹ J. Balys pateikia tokių tikėjimo pavyzdžių: „Jeigu žmogus nori išgyti, tai būtina reikia įmesti kelis skatikus vandenin, tai tada išgysias – versmės aukom reikalaudavo pinigų”; „Seniau, neatidavę vandeniu doni, ne tik nesimaudydavo, bet nei eidavo, nei važiuodavo per upę”.⁶²

Antra, kaip buvo minėta, vainikas laiduoja vainikuoto objekto tvarką ir vidinę harmoniją, o vanduo simbolizuoją visų egzistencijos galimybų visumą. Tad įmetus vainiką į vandenį, jis, atstovaudamas buriančiam, jo gyvenimo kokybei, tarsi atsiduria pradinėje visų galimybų situacijoje. Nuo to, kaip vainikas plaukia, priklausys buriančiojo tolesnis gyvenimas. N. Laurinkienės manymu, vainikų leidimo į vandenį paproty atspindi likimo, lemties idėjos suvokimą.⁶³

Trečia, Joninių naktį paprastai pasirovui būdavo paleidžiamą deganti žvakę, apjuosta vainiku (t. y. apsaugota). Šiame paproty galima ižvelgti simbolinį vandens ir ugnies, pirminį priešingų elementų, „sujungimą”, priešpriešos panaikinimą, „priešybų vienybę”, kuria tarsi grįztama į chaoso būseną, kai priešybės dar nebuvo išsiskyrusios, kai visa buvo viena. Vėl grįztame prie tos pat pagrindinės Joninių šventės idėjos – su grįzimo į pirmapradę būseną ir naujo pasaulio sukūrimo.

J. Balio manymu, „pirmykštė vainikų plukdymo prasmė greičiausiai buvo auka vandeniu ir tik vėliau, pamiršus senąją prasmę, jis išvirto vedybiniu spėjimu ir jaunimo pramoga”.⁶⁴ Tačiau J. Balio pateiktoje medžiagoje randame tik aiškinimus, susijusius su vedybiniais burtais: „Reikia šv. Jono vakare nupinti vainikus ir paleisti į marką plaukyti; jeigu vieną išsiskirs iš kitų ir plauks skyrium, tai reiškia, kad tu išsiskirsi iš seselių – tais metais ištakėsi”; „Suskinti iš trijų ūkininkų laukų gėlių, iš kiekvieno lauko trejopos rūšies, ir nupinti du vainikus. Vieną pažymėti savo vardu, kitą mylimojo ir juos Joninių naktį kartu įmesti tekancian vandenin. Jei jie kiek nuplaukė išsiskirs, tai teks skirtis, o jei nuplaukė vėl sueis į vieną vietą ir apsistos, tai už jo ištakėsi”.⁶⁵ Kaip magiškas, naudojamas skaičius devyni: „Šv. Jono vakarą nupinti devynis vainikus ir ant kiekvieno prisegti kortelę su pavarde. Kuris vainikas išplauks į krantą, už to ištakėsi”.⁶⁶ XIX–XX amžių sandūroje vainikų plukdymas nebesiejamas su aukojimu vandeniu kaip dieviškumo apraiškai, nebežvelgia mas simbolinis vandens ir ugnies „sujungimas”, išlieka tik sąsajos su likimo numatymu, vestuviniams spėjimais.

Reikia pažymėti, kad daugumos senųjų kalendorinių švenčių pagrindą sudaro gamtos vegetacinio ciklo kritiniai taškai, tačiau analogiškus kritinius gyvenimo tarpsnius išgyvena ir žmogus. Pagrindiniai žmogaus gyvenimo įvykiai – giminės, vestuvės, mirtis – atitinka gamtos ciklo kritinius taškus. Kalendorinėse šventėse tad atsispindėjo ir šie žmogaus gyvenimo lūžiai. Kadangi vestuves vegetaciame cikle atitinka Joninės, šioje šventėje daugiausia dėmesio ir buvo skiu-

riama su vestuvėmis, vaisingumu susijusiai simbolikai. Būtent vaisingumo skatinimui skirtos apeigos XIX a. – XX a. pradžioje virto vestuviniams spėjimais bei burtais: „Skirstantis nuo Joninių laužo, jei pirmiausia sutiksi tos pačios lyties asmenį – blogas ženklas, jei priešingos – reiškia pasisekimą, o jei sutiksi mylimą(ją), tai tą patį reiškia, ką ir žodį duoti – jau tada neberekia viens kitam pasižadėti”.⁶⁷ J. Balys paminė ir vestuvių imitaciją: „Išburiamas (išrenkamas) ‘jaunas’ ir ‘jaunoji’ ir buriamas jiems laimė; jei būrimas išeina gerai, nieko bloga neatsitinka, reiškia – bus geras derlius; jei atsitinka koks nors nemalonumas, tai bus blogas vasarojus ar kita kokia nelaimė”.⁶⁸

Vainikais, žolynais puošdavo ir apeiginę kartę, vadinančią *kupole*. Ji greičiausiai simbolizavo pasaulio stulpą, jungiantį žemę su dangumi, pasaulio ašį, pasaulio centrą. M. Eliade's teigimu, religingam žmogui erdvė néra vienalytė. Ten, kur dėl hierofanijos įvyksta lygmenų trūkis, kartu atsiveria „varatai” aukštyn, į dievų pasaulį, arba žemyn, į mirusiuju pasaulį. Čia susisiekia trys kosminiai lygmenys: žemė, dangus ir požeminės sritys. Kita vertus, toks erdvės trūkis leidžia iš naujo „sukurti” pasaulį, nes jis grąžina „atspirties tašką” – pasaulio centrą, kuriamo įvyko pirmasis kosmogoninis akta, įgalinantis bet kokį kitą kūrybos aktą. Ritualinio stulpo vaizdinys plačiai paplitęs archajinėse bendruomenėse, kosminiai ramsčiai ne tik laiko dangų, bet ir atveria kelią į dievų pasauli. Senovinių visuomenių žmogus gyveno aukštyn „atvertoje” erdvėje, kur apeigomis galima buvo susisiekti su kitu, transcendentiniu pasauliu.⁶⁹

Joninių šventės kupolė simbolizavo pasaulio stulpą, leidžiantį susisiekti su dangaus sfera ir nurodantį atskaitos tašką, „pasaulio centrą” – visos gyvybės pradžią. Šventės metu tarsi būdavo persikeliamas į pasaulio centrą ir tame būdavo atkartojami „laikų pradžios” įvykiai. Dalyvaudamas šiose apeigose, žmogus simboliškai tapdavo kosmogonijos amžininku, dalyvaudavo pasaulio kūrime. Senovės Artimuosiuose Rytuose jis netgi aktyviai prisidėdavo prie šio kūrimo (prisiminkime dvi kovojančias grupes, atstovaujančias Mardukui ir jūrų pabaisai Tiamat). J. Balys pateikia XIX a. pabaigoje Lazdėnų precentoriaus iš Prūsų Lietuvos aprašytą ritualą: „Prisirinkusios gėlių, visos [merginos] susirenka kaimo aikštėje, kur dainuodamos apipina jomis aukštą kartę, prie kurios dar priraišioja daug spalvotų kaspinų, kurie laisvai plėvesuoja ore. Toji kartis vadinas *kopolis*, ją pastato kaimo gale, į javų lauko pusę, tada mergaitės (tik jos vienos) turi ją, dainuodamos Joninių dainas, dvi naktis ir vieną dieną be pertraukos saugoti ir ginti nuo jaunų vaikinų pasikėsinimų, kurie stengiasi tą kartę pagrobti. [...] Joninių medži saugojančios mergaitės susiima rankomis, sudaro apie jį (medži) ratą, į kurio vidurį įeina dar dvi mergaitės. Tada mergaičių ratas šoka (sukasi) dainuodamas apie jas. [...] Kai Joninių medis laimingai iki ryto išsaugomas, tada jis dainuojant vėl nurėdomas, ir visos tos gėlės sažiningai padalinamos saugotojoms. Taip pašventintiems žolynams priskiriama ypatinga jėga nukreipti piktų dvasių žalingas įtakas”.⁷⁰ Šiame rituale ma-

tome gerųjų ir blogųjų jėgų kovos imitaciją, vykstančią „pasaulio centre”, o kaip pagrindiniai apsaugos bei pašventinimo elementai minimi ratelis ir apeiginės dainos.

Paparčio žiedas

Joninių naktis – ypatingas metų ciklo taškas. Nuo Joninių pradeda trumpėti dienos, augalai, pasiekę aukščiausią brandos tašką, palinksta myriop. Prasideda antroji metų ciklo pusė, pradeda trauktis saulė, mažėja šviesos, artinasi tamsa. O tamsa – tai raganų ir piktųjų jėgų metas. Todėl ir pati Joninių naktis – piktųjų dvasių ir raganų siautėjimo naktis. Tikėta, kad Joninių naktį raganos skrenda į susirinkimus ant didžiųjų kalnų, užburia gyvulius ar žmones, mėgstama jų vieta – kryžkelės: „Šv. Jono naktį raganos sujodavo ant kačergų į Šatrijos kalną”; „Šią naktį ant Šatrijos kalno susirenka raganos”; „Joninių naktį raganos ant kiaulų suojoja kryžkelėse ir čia keliaujantiems krečia įvairius šposus”.⁷¹

Archajinės bendruomenės žmogaus supratimu, už jo gyvenamosios erdvės „civilizacija” ir egzistenciškai patikimas pasaulis baigiasi, prasideda neigiamos kitokybės sritis”.⁷² Tradicinėms visuomenėms būdinga jų gyvenamosios teritorijos ir nepažįstamos jų supančios erdvės priešprieša: tai „mūsų pasaulis”, kosmosas, ir „kitas pasaulis”, chaosas, kuriamo gyvena „svetimieji” bei piktosios jėgos. Ligos, nelaimės irgi buvo aiškinamos blogųjų jėgų veikimu.

Pagrindinė piktųjų jėgų atstovė, minima XIX a. – XX a. pradžioje, yra ragana. Raganos – tai ir lunarinės, nakties mitinės būtybės, ir žiniuonės, magijos veiksmų atlikėjos moterys. M. Gimbutienės manymu, raganos vardas susijęs su žodžiu *regēti*, „žinoti”, „numatyti” prasme, taip pat ir su žodžiu *ragas* – tai esą nurodo raganos lunarinį pobūdį, sąsajas su cikliškomis mėnulio permainomis (būtent su jauno bei delčios „ragais”).⁷³ Vienas labiausiai paplitusių raganos įsikūnijimų, aptinkamų J. Balio medžiagoje, yra varlė, rupūžė: „Joninių naktį ieškodavo varlių ir mušdavo visi rėkdami: ‘Štai, regi – viedzma!’”.⁷⁴ M. Gimbutienė pabrėžia, kad rupūžė yra gyvybės, mirties ir atgimimo simbolis. Ji susijusi su tamsa ir drėgme, o gyvybė kaip tik ir prasideda tamsoje ir drėgmėje. Tikėjimas, kad ragana geria kūdikių kraują, papildo raganos kaip mirties ir atgimimo simbolio prasmę – šiuo būdu ji atsinaujinanti, kad galėtų kurti gyvybę iš naujo. Ragano „kanibalizmas” esąs ne kas kita, kaip auka jai.⁷⁵ Tokį raganos įvaizdį papildo ir jos lankymasis kryžkelėje, simboliuojančioje perėjimą į kitą būseną, šiuo atveju – atkritimą į chaosą ir atgimimo galimybę.

Norėdami apsaugoti nuo piktųjų jėgų patys ir apsaugoti savo namus, gyvulius, derlių, žmonės naudojo daugybę maginių apeigų ir burtų. Kad raganos neatimtų iš karvių pieno, jas Joninių išvakarėse dar prieš saulėlydį uždarydavo tvarę, ji užremdavo akėciomis, prie slenkscio padėdavo medines klumpes ir veidrodėli, virš durų pakabindavo dilgelių, dagių.⁷⁶ J. Balys pateikia daug tokų tikėjimų pavyzdžių, kur apsaugojujimi nuo piktųjų jėgų naudojami šermukšniai, kiečiai, dilgėlės, epušės, akėcios (pastarieji augalai ar daiktai

naudojami apsaugai todėl, kad yra spylgioti, dygūs, aštrūs): „Kad Joninių naktį negalėtų į trobas, ypač į kūtę, išsibrauti raganos, čerauninkai, laumės ar deivės, kurios pakeri arba išmelžia karves, reikia vartus, langus, pastogę, o ypač kūtės duris, apkaišyti šermukšnio šakutėmis”; „Kad raganos šv. Jono naktį karvių neišmelžtų ir avims tarpuragių nenukirptų, aptaisyk duris ir diendaržio vartus dagiliais”.⁷⁷ J. Balys mini, kad šermukšnis dėl raudonos spalvos uogų laikytinas žai- bo simboliu (raudona spalva senovėje laikyta ugnies spalva), be to, suomių mitologijoje šermukšnis yra griausmo dievo žmona,⁷⁸ tačiau žmonės J. Balio pateiktoje medžiagoje šermukšnių apsauginę funkciją sieja nebe su jo uogų raudonumu, o su lapų gausumu bei kvapu: „Ties staldo durimis ir stalde pakabinami šermukšnio ir kiečių pluoštai... Tomis pačiomis šakomis nubraukiamos ir karvės, kad jokie žyniavimai (kerėjimai) joms nepakenktų ir jos duotų daugiau pieno. Šermukšnio dideles šakas ties vartų durimis kabina štai dėl ko: šermukšnio lapeliai yra smulkūs, jų daug yra. Ragana, prieš išjedama tvartan, būtinai turi juos visus suskaityti; kad nespėtų tatai padaryti iki vidurnakčio, žmonės ir kabina prie durų kuo didžiausius šermukšnių pluoštus”; „Šermukšnio šakutės raganoms smirda ir jos neina”.⁷⁹ Kitur randame paminėta, kad apsaugai naudojama duona ir druska: „Karvėms dėl apsisaugojimo duoda duonos ir druskos”.⁸⁰ Pastarasis prietaras primena archajiską paprotį dievybei aukoti duoną.

Būtent šią ypatingą, pasaulio atkritimo į chaosą naktį pražysta papartis. Papartis – nepaprastas augalas. Jis žalias, vešlus, nereiklus, ilgaamžis, nežydi, tačiau sparčiai dauginasi. Išskirtinė paparčio savybė – gajumas. Dėl to mūsų gyvenamoje platumose papartis – vienas pagrindinių „gyvybės medžio” vardo vertų augalų.⁸¹ J. Balio medžiagoje kaip stebuklingas augalas minimas ne tik papartis, bet ir diemedis: „Šv. Jono naktį diemedys pražysta”,⁸² „Joninių naktį žydi dèmeidis arba žalmedis”; „Diemedis pražydi šv. Jono naktį. Kad kas nuskintų, tai viską žinotų”⁸³ (diemedžio simbolika buvo labiau paplitusi Mažojoje ir Vakarų Lietuvoje). Medis buvo vienas iš pagrindinių archajinio žmogaus kosmoso įvaizdžių, per kurį simboliškai būdavo išreiškiamas kosmoso gebėjimas be galio atsinaujinti. Medžio įvaizdis kartu išreiškia gyvybę, jaunystę, nemirtingumą, išmintį. Stebuklingi pasaulio medžio vaisiai ar lapija juos įgijusiam žmogui teikia antžmogiškumo: dieviškų nemirtingumo, visagalybės ir visažinystės galių. Be to, Pasaulio medis modeliuoja erdvę ir laiką. Jis įsivaizduojamas kaip apimantis tris vertikalias visatos sferas: požemį, žemę, dangą. Lietuvių tautosakoje medžio šakose vaizduojami dangaus dievai, saulė, mėnulis, žvaigždės, paukščiai, prie kamieno – žemės dievai ir gyvūnai, prie šaknų – požemio dievai, gyvatės, žuvys. V. Ivanovas ir V. Toporovas, nagrinėdami S. Grunau „Prūsų kronikoje” aprašytą Patrimpo, Perkūno, Patulo dievų trejybę, reziduojančią šventajame ažuole, daro išvadą, kad ši trejybė tiek horizontaliai, tiek vertikaliai atspindi erdinį pasaulio modelį ir laiko struktūrą (viršus – vidury – apačia : dangus – žemė – požemis : jaunystė – branda – senatvė : atsiradimas – raida – sunykimas).⁸⁴

Medžio ryšį su laiku atspindi ir mišlės: „Stovi ažuolas su dyviliu šakų, ant kiekvienos šakos po keturis lizdus, kiekviena me lizde po šešis vaikelius ir septinta motina”; atsakymas – „metai”.⁸⁵

Taigi Joninių naktį pražysta mūsų platumą „pasaulio medis”, kurio žiedas jį radusiam suteikiąs nemirtingumą, visa galybę ir visažinystę. Tačiau paparčio žiedą gauti labai sunku. Jo ieškoti reikia vienam ir tyloje, ir rasti jį galima tik miško glūdumoje. J. Balys rašo, kad ieškančiam paparčio žiedo „reikia nueiti taip toli į mišką, kad negirdėtų nei šuns lojimo, nei gaidžio giedojimo”.⁸⁶ Norint patirti paparčio žiedo slėpinį, reikia daug kentėti, prisireikia ypatingų apsaugos priemonių: tam naudojamas jau minėtas šermukšnis, ugnis (žvakė), vanduo. Reikia „nueiti vienam prie devynių metų paparčio krūmo, apsibréžti ratą šermukšniu pagaliu arba maršalkos lazda, pasitesti šilkinę skepetelę, užsidegti žvakę (grabnyčią) ir melstis nesižvalgant į visokias piktybes”; „Jo žiedą galima laimeti, kai tą naktį apie Jono papartę susstatomos ratu degančios žvakės, o tarpas tarp žvakių ir paparčio apstatomas šv. vandeniu. Tada ateina prie to rato laumės ir kitos piktos dvasios, bet rato negali peržengti”.⁸⁷ Paparčio žiedo sakmė teigia, kad dvasinė ištvermė – vertinėja asmenybės brandos bruožas. Pereiti vandenį ir ugnį, ištverti išbandymus gali tiktais dviškai stiprus žmogus: „Žmogui rodosi visokios baidyklės ir baisybės: medžiai ant tavęs griūva, peiliu pjauto, žvėrys išsižioję gąsdina, gaidys vežimą veža – vežimas virsta; tiktais dantytis žmonės (burtininkai) atsigina”.⁸⁸ Idomu, kad šalia paparčio žiedo atsiranda ir gyvatė ar žaltys: „Gyvatė tau išspjaus paparčio žiedą”; „Kas nuima nuo gyvatės karūną, tas turi laimę. Ją galima nuimti tik šv. Jono naktį, tada ta karūna labai žiba”.⁸⁹ G. Beresnevičius mano, kad viena iš žalčio funkcijų buvo dievų pasiuntinio funkcija.⁹⁰ Taigi dievų pasiuntinys perduoda žmogui dvasinio persikeitimo, naujos žmogaus gyvybinių galių kokybės grūdą. Kita vertus, gyvatė – tai kosminę vandenį, tamsybę, nakties ir mirties simbolis, simbolis viso to, kas amorfiska ir potencialus, kas dar neturi formos, tuo pačiu ir atgimimo, vaisingumo. Taigi šiame kontekste paparčio žiedą galima interpretuoti kaip anapusinio pasaulio, chaoso bei naujo pasaulio pradžios simbolį. Igydamas paparčio žiedą, žmogus pažista kitą pasaulį, tai, kas žmogui šiaip jau nepažinu, sužino pasaulio sukūrimo paslapčių. Iš J. Balio pateiktos medžiagos matyti, kad paparčio žiedą nuskynęs žmogus įgauna naujų, antžmogiškų galių, tampa visažinis: „Kas šv. Jono naktį nuskina papartę, tas viską žino: supranta, ką gyvuliai ir paukščiai kalba, jam žemė lyg stiklas permatoma”, žino, „kaip gyvi ir negyvi sutvėrimai kalba, ką medžiai ūžia, ką bitelės zvimbia”.⁹¹

L. Būgienė pateikia medžiagos, kad paparčio žiedas liaudies sąmonėje tapatintas ir su ménuliu („rodos, ménulis prazydės”).⁹² Ménulis taip pat yra nakties, tamsos, mirties, anapusinio pasaulio simbolis. Taigi dar kartą patvirtinamas paparčio žiedo įgijimo kaip anapusinio pasaulio pažinimo įvaizdis. Raganos, piktosios jėgos – irgi anapusinio pasaulio at-

stovės. „Kritiniu” momentu – Joninių naktį – atsiveria anapusybė, įvyksta sąlytis su „kitu pasaulliu”, chaosu. Iš tikrujų piktosios jėgos yra ne piktos, o tiesiog nepažįstamos, svetimos ir dėl to pavojingos. O kad tame „kitame” pasaulyje esama racionalaus grūdo, tam tikros tvarkos, rodo paparčio žiedas, suteikiantis visažinystę, atskleidžiantis pasaulio kūrimo paslapčių.

E. Usačiovaitė spėja, kad pagonybės laikais per Jonines miško glūdumoje buvo atliekamos ypač šventos ir reikšmingos apeigos. Tikėtina, kad tai buvo iniciacijos į žynius apeigos.⁹³ B. Kerbelytė pažymi, kad Joninių šventės folklore esama ir kitų iniciacijos reliktų: šokinėjimą per Joninių laužo ugnį ji sieja su vaikinų priėmimu į vyrų bendriją. Tik vaikinams, atlaikiusiems išmèginimus „vandeniu ir ugnimi”, buvo atskleidžiamos amatų ir kitos buities paslapčiai, tik tada jie turėjo teisę šokdinti merginas, kurti šeimą.⁹⁴ Ž. Šaknys taip pat nurodo, kad per Jonines būdavo „i bernus įrašoma”.⁹⁵

Iš tikrujų, Joninių šventės apeigose aptinkame tris pagrindinius išventinimo ritualo elementus: išbandymas (atsisprimas pabaisoms, kančia), simbolinė mirtis ir prisikėlimas (naujo žmogaus gimimas). Išventinimo ritualas – vienas iš péréjimo ritualų, kurių metu įvyksta esminė ontologinio būvio ir visuomeninio statuso permaina. Peréjimo ritualai buvo atliekami gimimo, vedybų, mirties atvejais, sulaukus lytinės brandos, įvedant į slaptasias draugijas, apskritai žmogui keičiant visuomeninį statusą (tampant žyniu, valdovu ir pan.).

Piktujų jėgų puolimas ir kova su jomis – būdingas išventinimo išbandymas. Matome, kad ieškodamas paparčio žiedo žmogus turi atsispirti piktujų jėgų puolimui, kentėti, būti dviškai stiprus. Kitas išventinimo ritualo elementas – simbolinė mirtis. Apskritai išventinimas paprastai prasideda tuo, kad neofitas atskiriamas nuo šeimos, kitų bendruomenės narių ir nuvedamas į atokią vietą. Joninių šventės papročiuose irgi matome, kad paparčio žiedo žmogus išeina ieškoti į miško glūdumą. Miškas, tankmė, tamsa yra ano pasaulio įvaizdžiai. Mirties ženklais galima laikyti ir per išventinimą patirtus sužalojimus (plg. pirmykštėse bendruomenėje įvairius įpjovimus, išrautus dantis, nukirstus pirštus ir pan.).⁹⁶ Su ritualiniais sužalojimais sietini J. Balio medžiagoje minimi įpjovimai, šiaip jau aiškinami būtinybė paslepsti paparčio žiedą: reikia „prapjauti rankos odą (mažajame pirštuke), iðėti jį [paparčio žiedą] į žaizdą ir užgydyti”; „...prapjauti kairės rankos nykščio rau-muo, iðėti ten paparčio žiedą ir leisti užgyti”. Ritualas dar sustiprinamas kryžiaus ženklu: „Tiesios rankos smagurio pirštan kryžmai įpjauna, ten žiedą iðeda ir užgydo”.⁹⁷

Trečiasis išventinimo ritualo elementas yra prisikėlimas, naujo žmogaus gimimas. Atsidurti vienam miško tankmėje ar uždarytam išventinimo trobelėje yra tas pat, kaip sugrįžti į pirmapradį chaosą, o tai įgalina pakartoti sukūrimą – gimiti iš naujo. Archajinio žmogaus požiūriu, per išventinimą mirštama viskam, kas néra esminga, visam pasaulietiškam gyvenimui. Todėl ši „mirtis” tampa naujos dvasinės būties pradžia. „Naujai gimęs” – tai žmogus, pažinęs būties slėpinius,

įgavės naujų, viršmogiškų galių. Iš J. Balio pateiktos medžiagos matyti, kad paparčio žiedą nuskynęs žmogus kaip tik toks ir tampa – visažinis, pažstantis tai, kas paprastam žmogui nepažinu, vadinasi, perėjęs į kitą, aukštesnį, pažinimo ir išminties lygmenį.

Mūsų protėvių papročiuose atsispindėjo jų pasaulėžiūra, žmogaus ir gamtos artumo, žmogaus aplinkos kaip visumos suvokimas. Joninių, kaip ir kitų švenčių, apeigos buvo persunktos šventumo patirtimi. Šventės metu buvo atkuriamas žmogaus ryšys su dievybe, kasdienybės suardytą vidinę žmogaus darna. Tą paliudija ir apsivalymo, išskaitinimo ugnimi bei vandeniu papročių gausa. Ilgainiui, vykstant desakralizacijai, prarasdamos sakralinę bei ritualinę prasmę, Joninių apeigos virsta vien jaunimo žaidimais, o šventės rimtį ir susikaupimą keičia pasilinksminimai. Daug kur J. Balio pateiktoje medžiagoje kalbama apie šiaip sau pasilinksminimą, neieškant jokių gilesnių prasmių: „Jono ir Petro naktį dega stebulė ar statinė nuo deguto – prie tos šviesos (jaunimas) šoka.”; „Aplink laužą susirinkęs jaunimas šoka, dūks ta visą naktį linksmai dainuodami”; „Laužus kuria šv. Jono nakti: suneša didelės krūvas šakų, malkų ir jas užkuria. Pasuki apie tą laužą jaunimas linksminas”.⁹⁸ Deja, į šventę netgi nebesusirenka visas kaimas: „Po vakarienės į tą vietą susirenka jaunimas, ateina paslankesni ūkininkai, ūkininkės. Jaunimas uždega kartę, griežia armonika, šoka, dainuoja, kol sudega kartė, paskum dainuodami eina į kaimą ir kieno nors kieme ar namuose dainuoja, šoka, geria alų iki paryčių”.⁹⁹ Taigi matome, kad Joninių šventė ne tik degraduoja į paprastą pasilinksminimą, bet po truputį praranda ir bendruomeninį (viso kaimo šventės) pobūdį, būdingą tikroms tradicinėms apeigoms.

Išvados

J. Balio pateiktos medžiagos pagrindu tyrinėdami XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročius atrandame gana daug archajiškosios pasaulėžiūros reliktų.

XIX a. – XX a. pradžioje tebegyvavo tikėjimas stebuklinga vandens galia: Joninių apeigos dažniausiai buvo atliekamos prie vandens, Joninių naktį būdavo maudomasi, voliojamasi rasoje. Daugiausia dėmesio skiriama prausimuisi rasa, tiesa, dažniausiai burtų ir magijos kontekste.

Joninių naktį kūrenami laužai, deginami ant aukštų karčių iškelti ratai arba stebulės, šokinėjama per ugnį. Joninių laužo pelenams, anglims bei nuodėguliams priskiriamas ypattinga galia. Šventės ugnis įžiebiama šventu būdu, jos žarijomis iš naujo įkuriami išvakarėse užgesinti namų židiniai. Tai sietina su archajinio žmogaus siekiu simboliškai pakartoti kosmogeniją, sugrįžti į mitinį „pradžios laiką”, kai saulė (kaip ir visas pasaulis) buvo vos ką tik sukurta, tebeturėjo daugiausia gyvybinių galių. Kartu šiaisiai ritualais nueinanti, vis mažiau šilumos ir šviesos beteikianti saulė būdavo „pastiprinama”. J. Balio medžiagoje randame patvirtinimą, kad XIX–XX amžių sandūroje Joninių ryta už-

tekanti saulė žmonėms atrodydavo ypatinga, ką irgi galiama būtų sieti su archajiniu tikėjimu saulė apeigų metu esant sukuriama iš naujo.

Išliko paprotys puošti žolynais bei vainikais apeiginę kartį – Kupole, kurios simbolika sietina su Pasaulio ašimi. Medžių vainikavimo paprotys, susijęs su auka dievams, reziduojantiems medžiuose, ir bandymu taip susisiekti su dangaus sfera, XIX a. – XX a. pradžioje jau buvo virtęs burtais: vainikų mėtymu į medžius, norint sužinoti ateitį. J. Balys dar aptinka ir galvijų vainikavimo paprotį, kilusį iš aukojimo galvijams kaip dievybės apraiškoms.

XIX–XX amžių sandūroje vainikų plukdymas nebesiejamas su aukojimu vandeniu kaip dieviškumo apraiškai, nebeįžvelgiamas simbolinis vandens ir ugnies „sujungimas”, išlieka tik sasajos su likimo numatymu, vedybiniais spėjimais.

Paparčio žiedo ieškojimas išlaikė pagrindinius iniciacijos apeigų elementus: 1) išbandymas – kova su pabaismis, kančia; 2) simbolinė mirtis – atsiskyrimas miške, tamsoje, J. Balio medžiagoje minimi ipjovimai, sietini su ritualiniais sužalojimais (čia jie aiškinami noru paslėpti paparčio žiedą); 3) prisikėlimas, naujo žmogaus gimimas – paparčio žiedą nuskynęs žmogus īgauna naujų, viršmogiškų galių, tampa visažinis.

Taigi J. Balio pateiktos medžiagos pagrindu patyrinėjė XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročius galime padaryti dvejopą išvadą: viena vertus, dar atrandame gana daug archajiškosios pasaulėžiūros reliktų. Kita vertus, vykstant desakralizacijai prarasdamos sakralinę bei ritualinę prasmę, Joninės ima virsti jaunimo žaidimais, šventės rimtį ir susikaupimą keičia pasilinksminimas. Joninių papročiai, ypač jų prasmės aiškinimas liaudyje dažniausiai jau gerokai profanavę, nebeatspindi pirminio religingumo, paprastai besuvokiamas tik buitiškasis papročių lygmuo.

NUORODOS:

1. Vaitkevičienė D. Saulės // Šiaurės Atėnai. - 2003.06.21, p. 10.
2. Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. - Vilnius, 1991. - P. 179.
3. Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. - Vilnius, 1999. - P. 379-380; Ulčinaitė E., Jovaišas A. Lietuvių literatūros istorija: XIII – XVIII amžius. - Vilnius, 2003. - P. 187.
4. Hennenbergeris K. Didžesnį Prūsijos krašto žemėlapį paaikiimas // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. - T. II: XVI amžius. - Vilnius, 2001. - P. 342.
5. Lado, ar Ledos, tikrumas abejotinas, žr.: Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. - Vilnius, 1990. - P. 25-26; Gimbutienė M. Baltų mitologija // Mokslo ir gyvenimasis. - 1989, Nr. 7, p. 34-35; Lietuvių mitologija / Sudarė N. Vėlius. - T. I. - Vilnius, 1995. - P. 492.
6. Strijkovskis M. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. - T. II: XVI amžius. - Vilnius, 2001. - P. 546.
7. Kudirkė J. Joninės. - Vilnius, 1991. - P. 8.
8. Pretorius M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. - T. III: XVII amžius. - Vilnius, 2003. - P. 289.

9. Kudirka J. Min. veik. - P. 8-9.
10. Balys J. Pratartis // Lietuvių kalendorinės šventės. - Vilnius, 1993. - P. 5-14; Čekienė E. Dr. Jonui Baliui 75-ri metai amžiaus // Naujoji viltis. - Chicago, 1984, Nr. 17, p. 122-132; Repšienė R. Balys Jonas // Visuotinė lietuvių enciklopedija. - Vilnius, 2002. - P. 502; Vėlius N. Jonas Balys // Lietuvių mitologija. - T. II. - Vilnius, 1997. - P. 358-367; Beresnevičius G. Lietuvių mitologijos tyrimai XX a. antrojoje pusėje // Lietuvių mitologija. - T. III. - Vilnius, 2004. - P. xiii, xxiv-xxv, xxvii, lxii.
11. Šis straipsnis jau buvo parengtas, kai pasirodė leidinys „Kupole rože: Sekminiu-Joninių papročiai ir tautosaka“ (Vilnius, 2003), kuriame Joninių papročiai apžvelgiami iš dalies remiantis ir J. Balio medžiaga.
12. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - Vilnius, 1997. - P. 114-115.
13. Usačiovaitė E. Joninių simbolika // Liaudies kultūra. - 1996, Nr.3, p. 16-22.
14. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 91-92.
15. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 226.
16. Būgienė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose // Tautosakos darbai. - XI (XVIII). - Vilnius, 1999. - P. 69.
17. Marcinkevičienė N. Rasos. Joninės. Kupolės. - Vilnius, 1991. - P. 11.
18. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 226-227.
19. Vaitkevičienė D. Saulės kryptys // Lituanistica. - 1998, Nr. 3, p. 77.
20. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 243.
21. Ten pat. - P. 245.
22. Ten pat. - P. 243, 245, 255.
23. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 111.
24. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 240, 241.
25. Vaitkevičienė D. Saulės // Šiaurės Atėnai. - 2003.06.21, p. 10-11.
26. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - II dalis. - Tübingen, 1948. - P. 138; Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta. - Chicago, 1966. - P. 27.
27. Vaiškūnas J. Kai kurie archeoastronominiai Rasos šventės aspektai // Liaudies kultūra. - 1997, Nr. 3, p. 21.
28. Marcinkevičienė N. Joninės // Kupole rože: Sekminiu – Joninių papročiai ir tautosaka. - Vilnius, 2003. - P. 71.
29. Balys J. Joninių arba kupoliavimo dainos // Gimtasai kraštas. - 1943, Nr. 31, p. 109.
30. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - P. 138; Balys J. Tautosaka apie dangų. - Michigan, 1951. - P. 6.
31. Greimas A. J. Tautos atminties beiškant. - Vilnius-Chicago, 1990. - P. 308.
32. Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. - Vilnius, 1979. - P. 113, 115.
33. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 217-218.
34. Ten pat. - P. 227.
35. Ten pat. - P. 227, 261.
36. Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. - P. 116.
37. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 213-214.
38. Ten pat. - P. 214.
39. Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. - P. 115.
40. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 55-75; Eliade M. Amžinojo sugrįžimo mitas. - P. 78-82.
41. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 218-219.
42. Ten pat. - P. 218.
43. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - P. 3.
44. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 53-58.
45. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - P. 3; Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 219.
46. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 104-106.
47. Kupolės vardo etimologija plačiai nagrinėta straipsnyje: Skrodenis S. Joninių arba Kupolių šventės vardo prasmės klausimu // Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje. - Vilnius, 1977. - P. 42-59.
48. Balys J. Joninių arba kupoliavimo dainos. - P. 110.
49. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 220, 222, 223.
50. Ten pat. - P. 221, 222.
51. Ten pat. - P. 221.
52. Ten pat. - P. 223, 220-221.
53. Ten pat. - P. 221.
54. Ten pat. - P. 223.
55. Laurinkienė N. Vainiko simbolika lietuvių tautosakoje // Mokslas ir gyvenimas. - 1987, Nr. 6, p. 32.
56. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 248-249.
57. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 90.
58. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - Vilnius, 1993. - P. 249.
59. Ten pat. - P. 224.
60. Ten pat.
61. Būgienė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. - P.48.
62. Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - P. 40; Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta. - P. 33.
63. Laurinkienė N. Vainiko simbolika lietuvių tautosakoje // Mokslas ir gyvenimas. - 1987. Nr. 6, p. 32.
64. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 252.
65. Ten pat. - P. 250.
66. Ten pat. - P. 252.
67. Ten pat. - P. 248.
68. Ten pat. - P. 264.
69. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 15-31; Eliade M. Amžinojo sugrįžimo mitas. - P. 21-36.
70. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 216.
71. Ten pat. - P. 232, 234.
72. Beresnevičius G. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose // Darbai ir dienos. - Kaunas, 1998, Nr. 6 (15), p. 41.
73. Gimbutienė M. Baltų mitologija // Mokslas ir gyvenimas. - 1989, Nr. 7, p. 34-35.
74. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 234.
75. Gimbutienė M. Ten pat.
76. Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. - Kaunas, 1993. - P. 92.
77. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 228.
78. Balys J. Raganavimas vestuvėse // Tautosakos darbai. - T. I. - Kaunas, 1935. - P. 283.
79. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 227.
80. Ten pat. - P. 229.
81. Patackas A. Rasa // Krantai. – 1990 birželis, p. 71–80; 1990 liepa, rugpjūtis, p. 81–94.
82. Balys J. Liaudies magija ir medicina. - Bloomington, 1951. - P. 94.
83. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 236.
84. Топоров В.Н. К происхождению некоторых поэтических символов // Ранние формы искусства. - Москва, 1972. - P. 94; Иванов В.В., Топоров В.Н. Патолис, Патолис // Мифологический словарь. - Москва, 1990. - P. 424.
85. Misiū skrynelė. - Vilnius, 2002. - P. 176.
86. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 237.
87. Ten pat. - P. 236-237.
88. Ten pat. - P. 238.
89. Ten pat. - P. 238, 265.
90. Beresnevičius G. Angelas turi nagus // Liaudies kultūra. - 1996, Nr. 6, p. 6.
91. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 235.
92. Būgienė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. - P. 76.

93. Usačiovaitė E. Joninių simbolika // Liaudies kultūra. - 1996, Nr. 3, p. 19.
94. Kerbelytė B. Gamtos ir žmogaus brandos šventė // Jaunimo gretos. - 1989, Nr. 6, p. 12.
95. Šaknys Ž. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje (serija „Lietuvos etnologija“. - T. I). - Vilnius, 1996. - P. 124.
96. Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškumas. - P. 133-134.
97. Balsys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - P. 239.
98. Ten pat. - P. 214-215.
99. Ten pat. - P. 214.

The relics of the archaic world conception
in the customs of Joninės in the 19th –
the early 20th centuries.

On the basis of the material by J. Balsys

Audra ŠIMĒNIENĖ

In analysing the customs of Joninės (the Midsummer Day, June 24) of the 19th and the early 20th centuries, which were registered by J. Balsys, some of the aspects of archaic and religious man's behaviour can be recognized. Customs of Joninės can relatively be divided into those linked with water, fire, vegetation and the blossoming of fern.

In the 19th – the early 20th centuries people believed that water possesses miraculous powers; the rites of Joninės were commonly performed somewhere nearby water, people used to bathe or roll in the dew during Joninės. Much of attention was drawn to washing the face by dew, most frequently, however, in the context of magic and witchcraft.

On Midsummer Night the bonfires were everywhere, burning cart wheels or hubs were hoisted high on poles which were adorned with wreaths of herbs, people would jump over the fire, a special power was attributed to charcoal, ashes and smouldering brands of the fire. The Midsummer Night fire from bonfires was brought home to light the hearth that had nent out on the eve of the holiday. This is a symbolic act of repeating cosmogony by an archaic man, of returning back to a mythic time of the “very outset”. The maintenance of the fact found in the factual material of J. Balsys that in the 19th – the early 20th centuries that the rising sun in the morning of Joninės seemed to people very special is related to the archaic belief that during the ritual the sun becomes recreated.

The time of the Joninės holiday is a crucial point in the cycle of the vegetation of herbs. Archaic man's religious point of view towards the life enabled to see the meanings of an everlasting youth, health and immortality in the rhythm of vegetation. At the turn of the 20th century people believed that herbs gathered on the eve of the holiday possess miraculous properties: they bring good fortune, cure people of their illnesses, fortell the future.

During the holiday girls used to make ritual wreaths, adorned their heads with them and hang them over the doors, gates, trees and the ritual pole – Kupolė. The symbolics of this Kupolė (a tall pole with a wooden wheel) is related to axis of the World which joins earth and heaven and which becomes a special point for the ritual cosmogony.

Wreathing trees in archaic societies symbolized a sacrifice to gods that lived in trees, and at the same time it was an endeavour to the sphere of heaven. In the 19th – the early 20th centuries the rite of wreathing trees survived merely as

the habit of throwing wreaths into trees to become aware of one's future. Wreaths were employed in magic and witchcraft. It was believed that wreaths made during the holidays of Joninės can safeguard from a variety of misfortunes, disasters and can make the harvest better. In addition, the ancient custom of wreathing the cattle was also documented by Balsys. Another ritual of the holiday of Joninės is floating wreaths. The primeval meaning of floating wreaths must have been a sacrifice to the water and some time later it became merely a guess-work for youth.

Midsummer Night is a special point in the cycle of the year. When Joninės comes days start to be shorter, plants that had become mature and had reached their peak send themselves to dying. This is a time when bad spirits become very active. J. Balsys provides with the ways of avoiding those bad spirits, also gives the examples of the reincarnation of evil spirits, presents magic rites and witchcraft. It should be mentioned that the explanation on the protective capacity of herbs and things very frequently became ignorant today, still we can find some prejudices reminding us of archaic customs.

Particularly at this special night, the time when the world returns to chaos, the fern comes into blossom. The fern as a special plant expressed the symbol of the Tree of the World. Archaic man believed that the miraculous fruits and leaves of the World Tree gave the person the properties of the superhumanity, i.e. divine powers of immortality and omnipotence. Balsys in his material regards not only the fern as a miraculous plant but also the absinth.

The legend about the instance of the fern coming into blossom is linked with the rites of the initiation. The three main points of the consecration ritual can be seen in the customs of Joninės: 1) fight against monsters, suffering (test of consecration); 2) the isolation in the woods, the being in the dark, incisions related to ritual injuries that are mentioned in the material of Balsys (the wish of hiding the fern flower is explained by them) (symbolic death); 3) he who finds a fern blossom becomes a supernatural and wise human (the resurrection, the birth of new human). It is interesting that in the material of Balsys the flower of the fern is given to man by a snake or grass-snake. The flower of the fern can thereby be interpreted as the symbol of the chaos, the advent of the world. On gaining a fern blossom a human gets to know another world, he becomes aware of what was unknown for him, he conceives the secret of the creation of the world.

On the basis of the material of Balsys presenting the customs of Joninės conclusions could be made in two ways: on the one hand we still find many relics of the archaic world conception. On the other hand with the development of desacralization Joninės by loosing its sacral and ritual meaning begin to turn into simple games for youth, and the quiet and the concentration of the holiday are replaced by the motifs of entertainment.

The customs of Joninės and the explanation of their meanings most frequently has become ignorant, they are no longer related to religiousness, just the everyday level of the holiday has remained as acceptable.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
el. p. archeo@takas.lt

Gauta 2005 03 29, įteikta spaudai 2005 07 08

Perlas – mergystės dienų simbolis

Nijolė KAZLAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – perlo simbolis lietuvių liaudies dainose. Tikslas – atskleisti perlo simbolio prasmę, simbolinę perlų vainiko paskirtį. Metodas lyginamasis. Išvados: perlas – atsisveikinimo su mergyste simbolis. Lietuvių liaudies vestuvinėse dainose perlų vainiku metaforiskai vainikuojama būsimoji nuotaika. Taip išaukštinamas jos grožis ir dorybės. Barstydamas perlus mergelė netrunka prisivilioti jaunikį. Povedybinės tematikos posmuose perlai tampa jaunystės dienų prisiminimo įvaizdžiu.

Įvadas

Lietuvių liaudies dainų mergelės puošiasi rūtų vainikėliais, aukso žiedeliais, šilko kasnykėliais, skarelémis, dabinasi perlais. Žodžiu perlas perkeltine prasme nusakoma tai, kas pavYZdinga, dailu, vertinga, brangū (kartais – ironiškai).¹ Lietuvių liaudies dainose perlas turi savitą prasmių lauką.

Simbolis gali būti suvokiamas kaip ženklas, kuris reprezentuoja ir sukonkretina abstrakčius objektus (idėjas, įsitikinimus, svarbiausias vertėbes).² Simbolis suprantamas ir kaip vaizdas, kuris yra kitų vaizdų, turinių, santykų reprezentantas.³ Pasak G. Gudaitės, simbolis – atviras darinys. Kai kurios papildomos jo reikšmės ar sluoksniai priklauso nuo laiko, kada jis vartojamas.⁴ Simbolis, autorės teigimu, yra ekspansyvus ir turi tam tikrų reikšmių, kurias gali primesti aplinkai.⁵ B. Kerbelytės manymu, simbolius vienija svarbiausias požymis – perkeltinių reikšmių suteikimas objektams ir veiksmams.⁶ Straipsnyje aktuali dainų pasaulio santykio su tikrove problematika, todėl perlus traktuosime ir kaip priemonę, kuria siekiama atskleisti herojaus santykį su aplinka pobūdį.

Liaudies dainų pasaulis neatsiejamas nuo kasdienybės darbų ritmo, paprotinės moralės, tradicinio pasaulėvaizdžio, apeigų, tradicijų.⁷ Visi palygimimai, visos metaforos, visos simbolinės priemonės – tik iš žemdirbiams pažįstamos veiksmų kasdienybės ir aplinkos.⁸ Tad atkreipsime dėmesį, ar šie teigimai pritaikytini ir mūsų pasirinkto terti objekto požiūriu. Dainose pasitaiko prieštaragingų poetinių vaizdų, viena kitai oponuojančių nuostatų, tačiau esti vaizdinių (perlų vainikas – ne išimtis), kurie keliauja dainų siužetinėmis linijomis, nepaisydami žanrinio suskirstymo rému.

Liaudies kūrybai būdingi saviti etiniai ir estetiniai principai. Laisvės, idealios būties siekimas, darnos paieškos išties pranoksta bet kokių brangakmenių spindesi. Tačiau ieškant materialaus, žemiško atspirties taško, tam tikrais tarpsniais pasikliaujama ir brangakmenio spindesio įvaizdžiu.

Perlų vainikas

Folkloristikoje pripažištama, kad vestuvėse spalvingiausias yra *kasnykuotos vainikuotos nuotakos*⁹ paveikslas. Bet kai nuo-

taka dar ir perlais vainikuota, ji tuo spalvingesnė ir turtingesnė. Pažintuvių dainoje (V 26) „Siunté mane motinélė“ (39 – 54) mergelė išsiruošia vandenėlio: *Su aukso viedrais, / Sidabro nešiai, / Su perlo vainikeliiais* (LLD II 40). Liaudies dainose gražiai šokančią sesutę puošia *Perlų vainikas, / Šilkų kasnykas* (LLD VII 34). Taip pasipuošusi merginą jaunikai greit pastebi ir įvertina: *Perlų vainikas, / Šilkų kasnykas – / Tai mana merguželas* (LLD VII 18). Esti dainų, kuriose minimas perlų vainikas kaip dovana, nupirkta brolio arba tokią dovaną žada mergelei bernelis. Dainoje „Ei, eiki eiki“ (Š 200) dainuojama:

Brolelis nupirku
Perlų vainikėlį
Už žirgelių šerimėlį,
Už miežių rišimėlį.

(LLD VII 304)

Ši vainikėlį mergelė dėvi, nešioja *Tik jaunam jaunimužėly*. Mergina gali sutikti jaunikaitį, *mandrų bajoraitį*, kuris žada aukso žiedelį, perlų vainikėlį (LLD VI 271). Sutartuvių dainoje (V 498) „Aš tvorą tvēriau“ (109 – 111) bernelis žada parnešti savo išrinktajai tris dovanas: *Pirma dovana – / Perlų vainikų, / / Antra dovana – / Šilko kasnykų, / Trečia dovana – / Aukselio žiedų* (LLD IV 110). Šiuose dainų fragmentuose perlų vainikas – simbolinė jaunikio dovana, kaip ir aukso žiedas, šilko kasnykas, rūtų vainikas.

Perlai sutviska šalia aukso, sidabro, vario, šilko. Liaudies dainose auksiniais, sidabriniais apibūdinami objektai papras tai idealizuojami, jais žavimasi, jie gali būti sietini ir su apeigu simbolika. Perlai akcentuoja ypatingą vainiko kokybinį požymį. B. Srugos pastebėjimu, „Galimas daiktas, tokie epitetai iš tikrujų nurodo į pageidaujamas daikto savybes; o gal tai yra nurodymas ir į idealą...“¹⁰

Vainikuota dainų mergelė dažnai numano savo vertę: *Kol vainikuota, nieko netbojau* (LLD XIII 333, 420), *Po vainikeliu / Nieku nebojau* (LLD XIII 417) arba – *Su vainikeliu tai graži* (LLD XIII 335), *Visas gražumelis – / Rūtų vainikelis* (LLD IV 220) ir pan. Tokios nuostatos nesvetimos ir perlų vainiko savininkai. Tačiau šiame kontekste perlai nėra savarankiškas elementas, nes tada svarbiausia – vainikas ir jo simbolika.

Mergaudama nuotaka nesiskiria su vainiku. Vainikas – jos skaistumo, dorovingo ženklas,¹¹ nekaltybės simbolis, visų brangiausias daiktas, kurį dainų mergelė turi pasauly.¹² Tradiciškai vainikas suvokiamas kaip mergavimo simbolis. Rūtų vainikas – tekuolės ženklas, kuris kartu atliko apsaugos funkciją.¹³

H. Biedermanno „Naujajame simbolių žodyne“ minima, kad, pagal krikščioniškąją tradiciją, perlas – skaisčios mergelės simbolis. Nepaisant asociacijų su ašaromis, perlai bendraja prasme laikomi dorybių simboliu.¹⁴ Perlas yra ir tobulumo,

nemirtingumo, šviesos tamsoje simbolis, siejamas su mergele Marija.¹⁵ Pagal valstietiškąją sąmonę, skaitybė – tai įstatymas, kurio mergaitė turi griežtai laikytis.¹⁶ Motinos meldési už savo dukteris į Švč. Mergelę Mariją, tikėjosi jos globos visą jų gyvenimą.¹⁷

Buvimas démesio centre sukuria nekasdienišką galimybę pasidžiaugti, pasigrožeti savimi. Įvertinę apeiginį, kūrybinį ir jausminį tokį aplinkybių aspektus, suvokiamė, kad socialinę bei fiziologinę brandą pasiekusi mergina verta perlų vainiko. Tad būsimoji nuotaka liaudies dainose metaforiškai ir karūnuojama juo.

Perlai tévelio dvarelyje

Liaudies dainose perlai – ne tik tekėti besiruošiančios merginos puošmena, jais nubarstomi ir dvarelį takeliai. Piršlybų dainoje „Per kalnelį, per aukštajį” (V 63) būsimasis jaunikis tarsi pajuokauja:

O kur auksas bei sidabras,
Čion mano uošveliai,
O kur perlai bei dymantai,
Čion mano mergytė.

(LLD II 147)

Jeigu pabandytume dainų tekštų eilutėmis ieškoti kelio į šio jaunuolio pageidavimus atitinkančią uošviją – kiek paklaidžiojė atsidurtume dzūkų žemėse. Jaunojo sutiktuvį dainose regime ulyčias, kuriose *Baltais perlais barsyta*, / *Žaliu rūtu kaišyta* (LLD V 349), po jas jaunos marčios vaikščioja. Rugiaptūtės dainoje (D 376) „Vai, mažas žemas” (162 – 166) matome mergelę savo broluželiui dvarelį šluojančią *Žalias rūtos šluotužèle*, / *Kad nei nešiugždėtų*, žaliu vynu laistančią, *Kad nei nedulkėtų*, baltais perlais barstančią, *Kad gražiai žibėtų* (LLD VI 165). Dainų eilutės atskleidžia perlų simbolinę paskirtį – barstomais perlais viliojamas jaunikis, taip pat galbūt siekiama jaunų žmonių susitimui suteikti iškilmingumo, nekasdieniškumo.

Mergyakario dainoje „Augin močiutė vieną dukrele” (V 741) tévelio dvaras, mergelės akimis, *Raškatéliais statytas*, / *Perlais išbarstytas* (LLD V 41). Perlai kartais sumirga ir Aukštaitijoje užraštuose posmuose: *Pa mana lungu* / *Rože žydėja*, / *Vidury dvara* / *Perlai mirgėja* (LLD XIII 411). Šeimos dainoje teigiamā, kad vargo mergelės pirkia *perlais barsyta* (LLD VII 132). Taip perlai simbolizuoją ir mergelės išlietas ašaras. Išvažiavimo į jungtuves dainoje (V1400) „Gieda volungėlė vyšnelių sodely” (473 – 482) seselei primenami perlais iškloti takeliai:

Uliojai takeliais,
Nuklotais perlaliais,
Krašteliai žydėja
Gražiais žalynaliais.

(LLD VIII 477)

Balti perlai sublizga ir jaunikio sutikimo iškilmui proga iš-dabintame dvare, jie „nusagsto” bernelio pažadus: bernelis poria, kad per jo dvarelį vyno upelė tekėjo, *Iš kraštų taisės* / *Žalieji šilkeliai*, / *Iš vidurės vertės* / *Baltieji perleliai* (LLD VI 53). Rugiaptūtės pabaigtuvį dainoje (D 548) „Pareinam iš lauko” apdainuojami pasakiškai turtingi pono *pakajai*, kurie *Baltais perlais išbarstyti* (LLD VI 402). Perlai minimi ir darbo daino-

se. Atrodo, kad jie sietini su garbingu namų statusu. Be žibėjimo ir blizgesio, akcentuojamas perlų baltumas. Perlui apibūdinti pasirinktas epitetas *baltas* liaudies dainose pastovus, turi gerumo, padoromo, vertės ir grožio prasmes.

Jaunamartės tuošnumas

Jaunojo sutiktuvį dainoje (368 – 374) „O kas per riksme lis ant dvaro” (V 909) perlais išpuošiamas povas. Tačiau neužmirštama apdainuoti ir mergelės dailumo:

1. Povinėjo povelis po dvarą,	7. Vaikščiojo mergelė po dvarą,
Aukseliu galvelė aplieta,	Rūtele galvelė kaišyta,
3. Perleliais sparneliai barstyta,	9. Šilkeliu kaselė supinta,
Šilkeliu kojelės pančiota.	
Ant rankelių žiedeliai uždėta.	
- (LLD V 368)

Berneliu didelė pagunda pagauti poveli; nuo jo kojeliu šilkus nutraukti, nuo sparnelių perlus nurinkti, nuo petelių aukselių nužerti. Maga nuo galvelės auksą nuimti, perlus nurinkti, mat šilkas – mergelės kasnykeliams pinti, perlai – vainikeliui nulieti, o auksas – žiedeliams nukalti (LLD V 368, 369, 371). Bernelis žada ir mergelę paminti, nuo galvelės rūtelę nuimti, iš kaselių šilkelius išpinti, nuo rankelių žiedelius numauti (LLD V 368). Kitose šios dainos versijose povelio galvelė *perlaliu barstyta* (d. 369), *perlaliais laiscyta* (d. 372), *perlaliais kaišyta* (d. 373). Analogiški motyvai nuskamba rugiaptūtės dainoje „Povinėjo povelė po dvarą” (D 318). Povelės *galvelė aukseliu aplieta, kojelės šilkeliu pančiotos, sparneliai perleliais barstyti*. Atitinkamai mergelės *galvelė rūtele kaišyta, kaselė šilkeliu mas-tyta, aukselio žiedeliai ant rankų*. Bernelis ne tik kėsinasi į povelęs ar mergelės puošmenas: *nuo sparnelių perlelius nurinktu – mergelei i vainiką supintų* (LLDK D P. 91), bet jas pasisavina: *nuo galvelės vainikėlį nuémē, iš kaselių kasnykus išpynė, nuo rankelių žiedelius numovė* (LLDK D 318 P.92).

Sugrįžimo iš jungtuvį tematikai priskiriama daina (V 1438) „Ir užvedé martelę už skomų” (LLD XI 64). Joje prašoma pilko karvelėlio, kad jis paskolintų perlelių, aukselio, šilkelio:

1. – Oi karveli karvelėli	4. Pažičioki nuo sparnelių
pilkasai,	aukselio,
Pažičioki nuo galvelės perlelių,	Pažičioki nuo kojelių šilkeliu.
- (LLD XI 64)

Jaunoji martelė žada iš perlų nusipinti vainiką, iš aukso nusilieti židę, iš šilko išsiūti kasnyką.

Dainose poetizuojama, išaukštintinama apeigose dalyvaujanti nuotaka, pabrėžiamas jos išskirtinumas.

Taigi perlai gali padėti jaunikiui atpažinti savo išrinktają, o povelę dar matome ir jaunosios ieškojimo dainose: ji atleikia *In rūtų darželį*, nutūpia *In Dievo medelį* (LLD VIII 41). Taigi perlai priskirtini jaunamartės simbolikai, o pati *povelė* – mergelės antrininkė.

Šeimos dainose perlai žéri mergystės dienų prisiminimuse. Mergelė tik pas motinėlę perlus nešiojusi (LLD XIII 326), pas tévelį tokia puošni buvusi, kad galvelė *kvietkuosa blizgėjo*, o kaklelis *parlaliu nekélé* (LLD XIII 339). Dainoje (Š 497) „O kai aš buvau pas motinėlę” (277–288) prasitariama: *Ant balto kaklo / Perlai žerėjo, / O ant rankelių / Žiedeliai žibėjo*

(LLD XIII 279). Kituose variantuose – perlai ant kaklo *žibėjo* (LLD XIII 281,287), *blizgejo* (LLD XIII 288). Šokant dainuotoje dainoje (V1104) „Ne bet kokia aš mergelė buvau“ (166 – 168) blizgantys perlai ant kaklo ir žérintys žiedeliai ant rankų taip pat akcentuoja smagius jaunystės dienų prisieminimus (LLD VIII 167).

Dainose perlai nostalgiskai paberiamai gedint žalių rūtelį. Jeigu sugrįžtų jaunystės dienos, mergelė rūtelėmis taip rūpinčiai: *Perlaliu bertau, vyneliu lietau, Kas nedėlėlę ją pranešiotau* (LLD VII 181) arba – *Vyneliu lietau, / Perlais barscytau / Ir visur eidama / Užsikaišytau* (LLD IV 76). Taip perlai tampa ir atsiuveikinimo su jaunystės dienomis simboliu.

Perlai gali būti pasitelkiami ir tiesiog mergelės dailumui nusakyti, mat mergelė esanti *Rankelių balčiausių kap perlaliu* (LLD VII P.118).

Perlų netektis

Liaudies dainose vien jaunikio pasirodymas kelia grėsmę mergautiniams puošnumui. Mergelės spindintiems apdarams kyla pavojus: iš šilko skarelių bernelis siūs žirgu gūnelę, iš šilkų kasnykų – žirgu muštuką, o iš aukso žiedelių kals žirgu patkavas, galiausiai – iš perlų žemčiūgų kals žirgelii lenciūgą (pažintuvį daina „Panelė mano jaunoji“ (V15). Šiaisiai savo šeimiskais ketinimais bernelis ironiškai didžiuojasi: *Širmas žirgas, perlų lenciučias / Tai yra slaunas bernelis* (LLD II 24).

Dainoje „Gieda gaideliai anksti rytelį“ (D 146) mergelė aprauda perlų netektį:

Kaip tik patekau jaunam berneliui,
Jaunam berneliui, didžiam vargely, –
Nuo mano kaklo perlai nubiro,
Nuo baltų rankų žiedai nukrito.

(LLD XII 158)

Selmiui berneliui patekusi mergelė apgailestauja: *Ant balto kaklo / Perlai pelijo, / O ant rankelių / Žiedeliai rūdijo* (LLDXIII 279), kitame variante: *Nuo mano kakla / Perlai nubira, / Ant baltų rankų / Žiedai sudila* (LLD XIII 281).

Perlų netektis kaip povedybinė pasekmė nuskamba ir dainoje (321 – 326) „O kai aš augau pas motinėlę“ (Š 510): nubirus perlams, rūdija žiedai (LLD XIII 326). Toks žiedo bei perlų likimas ir dainoje (331 – 335) „Pas motinėlę valią turėjau“ (Š 517): *Nuo mana kakla perlė nobira, / Nuo baltų ronkų žiedė nodila* (LLD XIII 332). Dainoje (407 – 421) „O kad aš buvau mociutės valioj“ (Š 546), nukritus perlams, nuvysta ir rūta: *Nuo mano kaklo perlai nukrito, / Žaliam daržely rūta nuvyto* (LLD XIII 416), taip pat nudyla žiedai (LLD XIII 409, 410, 412).

Vedybos pražudo simbolines jaunystės brangenybes. Patys simboliai tiesiog netenka galios. Šis praradimas nostalgiskai apraudamas šeimos dainose. Taip prasideda naujas moters gyvenimo tarpsnis.

Išvados

Perlas lietuvių liaudies dainose – daugiaprasmis simbolis. Jame atispindi tiek idealistinės vertybės, tiek žemiški lūkesčiai. Jis padeda išaukštinti būsimos nuotakos grožį, sutelkia dėmesį į vestuvių apeigas.

Mergystės dienų erdvėje perlai žéri, žiba, blizga, mirga, taip iliustruodami mergautinį entuziazmą; povedybinėje aplinkoje jie neprigyja: *pelija, nukrenta, nubyra*.

Perlų vainiku dabinama tekėti besiruošianti mergina.

Perlų simbolinė prasmė sietina su jaunystės dienų rūtos, žiedo simbolika. Šių mergystės dienų simbolių reikšmės persipynę.

Vestuvių dainose mergelė pristatoma kaip būsimoji nuotaka, tuomet akcentuojami tokie būdo bružai ir dorybės, kurie užtikrina jos pozityvų įvertinimą bendruomenėje. Šiame kontekste perlų vainikas sietinas su tradicinėmis mergystės doybėmis, kuriamas nepriekaištinga reputacija mergelės, liaudies dainose metaforiškai vainikuojamos perlų vainiku. Vainikuota pristatoma kaip darbštī, graži, turtinja. Liaudies dainose perlų vainikas – mergautinio grožio simbolis.

Mergystės dienas palydintis perlų ir tauriju metalų švytėjimas skirtas jaunikio akims. Taip viliojamas jaunikis.

Povedybinės tematikos posmuose, šeimos dainose perlai téra praeities aliužija. Tolesnis jų žibėjimas netenka simbolinės prasmės. Brangakmeniai nukrenta, nubyra, netenka spindesio – rūdija: tikslas pasiekta, vedybos įvyko, *puikuolė* tampa *juodbruvėle*.

NUORODOS:

1. Tarptautinių žodžių žodynas. - Vilnius, 2001. - P. 566.
2. Ten pat. - P. 677.
3. Psichologijos žodynas. - Vilnius, 1993. - P. 275.
4. Gudaitė G. Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose. - Vilnius, 2001. - P. 60.
5. Ten pat.
6. Kerbelytė B. Raganos joja žirniauti // Augalų ir gyvūnų simboliai. - Vilnius, 1999. - P. 238.
7. Sauka D. Lietuvių tautosaka. - Vilnius, 1982. - P. 73.
8. Sruoga B. Dainų poetikos etiudai // Raštai. - T. 6. - Vilnius, 1957. - P. 368.
9. Sauka L. Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a. – XX a. pradžia). Literatūra ir kalba. - T. 9. Vilnius, 1968. - P. 62.
10. Sruoga B. Min. veik.. - P. 239.
11. Laurinkienė N. Mito atvairai lietuvių kalendorinėse dainose. - Vilnius, 1990. - P. 136.
12. Sruoga B. Min. veik. - P. 87.
13. Račiūnaitė R. Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. viduryss). - Kaunas: MMII, 2002. - P. 102.
14. Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas. - Vilnius, 2002. - P. 326.
15. Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. - Vilnius, 1997. - P. 237.
16. Račiūnaitė R. Min. veik. - P. 91.
17. Ten pat. - P. 75.

Pearl is a symbol of girlhood

Nijolė KAZLAUSKIENĖ

Lithuanian folk songs present pearl as a symbol having many meanings, and both idealistic and earthly aspirations. The young girl which was going to marry used to be adorned by it. It is a symbol of the maiden beauty relating to the symbolics of the rue blossom – the days of youth. In songs of postnuptial family life pearl finds its place merely as an allusion to the past.

Skroblų g. 11-17, Vilnius, el. p. nijosada@yahoo.com

Gauta 2004 05 07, išteikta spaudai 2005 07 08

Lėlių teatro elementai lietuvių etninėje kultūroje

Salomėja BURNEIKAITĖ

Straipsnio objektas – senosios lėlių teatro apraiškos natūralioje erdvėje. Tikslas – išskirti ir apibūdinti lėlių teatro elementus lietuvių etninėje kultūroje, jų raiškas būdus, meninės lėlių teatro ženklų kalbos užuomazgas, apžvelgti spontaniškajį lėlių teatro vystymosi laikotarpi nuo lėlių teatro elementų įvardijimo iki vaidinimų su lélėmis ir liaudiškojo lėlių teatro. Metodai – analizės ir lyginamasis. Išvados pateikiamas straipsnio pabaigoje.

Lėlių teatro kilmės teorijos

Lėlių teatras nuo seniausių laikų buvo kūrėjo ir jo kūriniu palyginimo šaltinis. Įvairių epochų viso pasaulio žmonės atlikdavo ritualus, vaidindavo su lélėmis, kaukėmis ar pasitelkę šešelių teatro raiškos būdus. Šios priemonės teatro teoretikų priskiriamos lėlių teatro ženklų kalbai. Pasaulio lėlių teatro istorija liudija, kad įvairiose pasaulio šalyse dėl etninės bei religinės kultūros įtakos klostėsi skirtingos lėlių teatro tradicijos ir mokyklos. Azijoje iki šiol populiarus įmantrios ir sudėtingos technologijos apeiginis šešelių teatras, tradicinis japonų „bunraku“ teatras. Europoje žinome lenkų „šopką“, italų bei prancūzų marionetes, vokiečių, anglų, čekų, prancūzų, rusų tradicinius liaudiškuosius personažus ir kt.

Lėlių teatras ilgai buvo skirtas visiems, neprilausomai nuo amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties. Vaikai, esantys tarp žiūrovų, tereikė, kad tam tikru metu iš viso nebuvo vaikams skirto meno. Ilgus amžius lėlių teatras vystėsi kartu su gyvų aktorių teatru. Jis traukė ir pačią paprasčiausią publiką, ir karaliaus dvarą, ir filosofus, ir žymius menininkus. Kartais jis įkvėpdavo poetus ir gyvojo aktoriaus teatro reformatorius.

Lėlių teatras negalėjo atsirasti anksčiau negu atsirado lėlė. Bet kaukė arba lėlė lydi žmogų nuo pačių seniausių laikų. Galima įsivaizduoti, kad jos pirmtakas buvo pirmynkštė skulptūra – dievo arba mirusio protėvio atvaizdas. Tačiau pirmasis meninis manifestas apie lėlių teatro formos ypatybes pasirodė tik XVIII a. Jo autorius buvo Londone gyvenęs aktorius ir režisierius Samuelis Futas (Samuel Foote). Jis 1773 m. vasario 15 d. prieš vaidinimą kreipėsi į publiką su kalba apie lėlių teatro meną, kuris, klestėjės Romoje, sumenko jai žlungant. Samuelis Futas reiškė norą vėl atgaivinti ši meną. Jis kūrė lélės ir aktoriaus teatrą, gyvus elementus jungdamas su negyvais.

XIX a. prancūzų rašytojas Šarlis Nodjé (Charles Nodier), bandydamas nusakyti lėlių teatro pradžią, teigė, kad pirmosios mergaitės pirmoji lėlė ir buvo teatro lélės pirmtakė. Ši lėlių teatro atsiradimo teorija sulaukė daug gerbėjų, nes turėjo metaforišką pagrindimą, kad lėlė atsirado kartu su lopšiu. Bet, prieštaraudamas Šarlio Nodje teorijai, Šarlis Manjenas (Charles Magnin) tuo pačiu metu parašė didelę studiją iš lėlių teatro istorijos ir teigė, kad pirmasis plastikos pavyzdys buvo kelmas, kuris, siek tiek apdirbtas, tapo stabu.

Salantų (Kretingos r.) bažnyčios žalnierių, Adomo Kvaso daryti 1961 m. Salomėjos Burneikaitės archyvas.

Toliau vystydamasis, jis tapo fetišu, statula, religine skulptūra, kurią buvo galima atgaivinti paverčiant lélé. Svarbiausiu šiuo atveju tampa atgaivinimo faktorius (ritualinių lélių pavyzdžiai). Pasirodo, kad léléi teatras praėjo tuos pačius vystymosi etapus kaip ir visas teatras: „Iš esmės kuklusis léléi teatras tam tikra prasme yra mikrokosmosas, kuriame sumažintu pavidalu koncentruojasi ir atispindi bendras vi-suotinio teatro vaizdas” (11; 8). Šarlis Manjenas, patvirtindamas šią mintį, pateikė ilgą sąrašą rašytojų ir filosofų, kurie įvairiai laikotarpiais rodė dėmesį léléi. Tarp jų – Platonas, Aristotelis, Horacijus, Markas Aurelijus, Viljamas Šeks-pyras, Migelis de Servantesas, Moljeras, Volteras, Johanas Wolfgangas Geté, Baironas ir kiti, i žmogų žvelgę kaip į marionetę ar žaislą Dievo rankose.

Atgaivinta lélé, kaip vertingu aktoriumi, susidomėta tik romantizmo epochoje. Léléi teatro istorikas H. Jurkovskis (H. Jurkowski) šiuolaikinio léléi teatro vystymosi pagrindus ižvelgė teatro reformatoriaus Gordono Kreigo (Gordon Craige) teorijoje, jis atmetė iki tol egzistavusių gyvenimo ir dramos teatro kopijavimo praktiką teigdamas, kad „viskas yra kūryba, kaip poezijoje” (9; 22). Taigi léléi teatro atsinaujinimas XX a. pirmojoje pusėje siejamas su Gordonu Kreigu. Jo teoriniai teiginiai léléi teatrą iškélė bent jau menininkų ir dramos teatro teoretikų akyse, įkvėpē būsimus darbus apie estetines lélės savybes.

Praėjo daug metų, bet lygiaverčio požiūrio, palyginti su gyvojo aktoriaus teatru ir vis dar begarsais filmais, pantomima, radijo teatru, į léléi teatrą neatsirado, jis yra priskiriamas prie „ribotų menų”. Šis terminas gali būti ir be negatyvaus atspalvio, nes vienų išraiškos priemonių apibojimas sustiprina kitų panaudojimo galimybes.

Čekoslovakijoje 1923 m. pasaulį išvydo O. Zicho (O. Zich) darbas, kuriame jis apibendrino léléi teatro vystymosi laikotarpį iki Gordono Kreigo ir išvadas grindė liaudiško léléi teatro estetika. Remdamasis XIX a. liaudiškuoju léléi teatru, O. Zichas léléi teatrą nagrinėjo lygindamas jį su dramos teatru ir padarė išvadą, kad žiūrovas léléi teatrą vertina dramos teatre įgyta estetine patirtimi. H. Jurkovskio pastebėjimu, lélės magiškumas ateina iš viduramžių lélélininkų tradicijos ir atskleidžia esminę liaudiškojo léléi teatro ypatybę. Léléi teatro istorijoje H. Jurkovskis išskiria du ryškius periodus:

1) spontaniškasis periodas, kai jokia teorinė, nepriklausoma nuo gyvojo teatro mintis, skirta tik léléi teatrui, nebuvo formuluojama;

2) inspiruoto vystymosi periodas, kai léléi teatras naujodosi arba galėjo naudotis teoretikų mintimis ir darbais.

Kalbédamas apie pirmajį, spontaniškajį, periodą, H. Jurkovskis teigia, kad kokios nors rūšies meno izoliacija nuo teorinės minties sukuria ypatingą situaciją, kuriai analogų galima ieškoti tik tautodailės istorijoje (11; 18). Jo nuomone, spontaniškajį léléi teatro laikotarpį galima nusakyti tik

apytikria. Tai lyg kūrybos tipas ar rūsis, bet ne epochos charakteristika, nes įvairios léléi teatro rūšys įvairiose šalyse vystési nenuosekliai ir skirtingai. Tai lémė tam tikros krašto tradicijos, papročiai, religiniai įsitikinimai ir kt. Kai kurie lélélininkų pėdsakai vos pastebimi. Pavyzdžiu, apie léléliniko-mimo istoriją ką nors pasakyti galima tik lyginant su vėlesnėmis léléi teatro kryptimis.

Léléi teatrui profesionalėjant kai kurie XX a. léléi teatro teoretikai (K. Mazur, H. Zygel) nuolat skatino plėsti léléi teatro išraiškos priemonių diapazoną. Tačiau daugelis tyrinėtojų toliau domėjos léléi teatro specifika. Čekų léléi teatro teoretikas Erikas Kolaras (Erik Kolar) vėl iš naujo kélé klausimą: „Kam priklauso léléi teatro menas – vaizduojamajam ar teatro menui?” (10; 25–27). Ir pats dar kartą patvirtina, jog tai – teatro menas, nes:

- léléi teatras, kaip ir gyvo aktoriaus teatras, yra menas, besireiškiantis laike ir erdvėje;
- jis egzistuoja tik vaidinimo metu;
- jo vartotojas yra kūrybos proceso liudininkas;
- léléi teatras – tai kaskart vis nauja aktorių lélélininkų reakcija į kitos publikos reakciją;
- jis visada kolektyvinis kūriny;
- jis visada sintetinis kūriny (10; 25).

H. Jurkovskis motyvuotai gina šiuolaikinio léléi teatro išraiškos priemonių gausą teigdamas, kad léléi teatro išraiškos priemonės dažnai išeina už lélės kaip „išraiškingo daikto” ribų. Vis dėlto tame sukurta daug poetiškų kūrinių ir jo vaidinimų metaforiškumas gausinamas įvairiausiomis išraiškos priemonėmis” (9; 26).

Išplėsdami tyrinėjimų lauką, šiuolaikiniu léléi teatru domisi ir folkloro specialistai. Rusų mokslininkas folklorininkas semiologas Piotras Bogatyriovas (Piotr Bogatyriov) liaudies kultūros semiotikos tyrinėjimuose teigia, kad léléi teatrą reikia vertinti kaip atskirą ženklu sistemą. Todėl sunku nesutiki su H. Jurkovskio tvirtinimu, kad „léléi teatras priklauso tiems šiuolaikinio meno reiškiniams, kurie dėl savo puikios ir gilių tradicijos yra universalūs” (10; 27). Prisiminus pirmuosius Šarlio Nodjė, Šarlio Manjeno aiškinimus apie léléi teatro kilmę matyti, kad teorinė mintis pasaulio léléi teatro istorijoje nuėjo tam tikrą kelią, kaskart žvelgdamas į pradžią ir iš naujo svarstydamas tuos pačius klausimus. Nors vis dar ginčijamas, kas yra léléi teatro lopšys (pavyzdžiu, Indija ar Graikija), H. Jurkovskis daro išvadą, kad léléi skirtingose kultūrinėse teritorijose atsirado savarankiškai, o léléi teatro vystymasi ir kitimą įtakojo regioniniai papročiai, tradicijos, religinė sistema. Taigi ir Lietuvos léléi teatras šiuo aspektu nėra išimtis.

Apie lietuvių léléi teatro tyrinėtojų teorinius darbus dar ankstoka kalbėti. Rašydamas apie senajį lietuviškajį liaudies teatrą, teatro istorikas Vytautas Maknys remėsi etnologų ir tautosakos tyrinėtojų surinktais duomenimis ir pripažino, kad lietuvių teatrologų darbų šiuo klausimu yra labai

mažai. „Liaudies teatro tyrinėtojai, gilindamiesi į pirmykštęs bendruomenės žmogaus gyvenimo raidą, pateikė nemaža medžiagos ir teatro praeicių nušvesti. Deja, lietuvių mokslininkai dar neatkreipė rimtesnio dėmesio į liaudies teatrą. Dėl to mums tenka vaduotis dar neapibendrinta medžiaga – įvairiais apeigų, papročių aprašymais bei etnografinėmis apybraižomis – ir dairytis analogijos į kitą tautų atitinkamos srities mokslininkus” (13; 10). Vytautas Maknys teatro elementų raidą analizuoją remdamasis A. Avdejevo (A. Avdejev) teiginiais, teatro atsiradimą siejančiais su vyrų darbu – medžiokle. Paplitus žemdirbystei, stebint augalo brendimo ciklus atsirado derliaus bei vaisingumo kultas, falo garbinimas, vėliau – sentevių kultas, kuris pirmykštęs bendruomeninės santvarkos irimo laikotarpiu virto animizmu. „Sudētingesnis pasaulėvaizdis formavo sudētingesnius teatro meninius vaizdus” (13; 11). Žmogaus bandymas paveikti gamtą siejamas su persikūnijimu į kitą būtybę.

Profesinio lėlių teatro Lietuvoje 1936 m. pradininkas dailininkas Stasys Ušinskas, susidomėjęs lėlių teatro galimybėmis, ne tik pagamino pirmąsias lietuviškas marionetes, bet ir rintai pažvelgė į lėlių teatro ištakas. Jis teigė: „Pirmasis teatras, kuris gimė pas primityvias tautas, buvo lėlių, arba maskių, teatras. Ir dabar užtinkamai pas negrus maskių spektaklius, kurie yra religinio pobūdžio. <...> O pas mus taipgi dar yra užsilikusi tradicija, kuri Užgavėnių laiku [renegiasi?] maskėtais vaidintoja, kurie daro šposus vaidindami meškas, velnius, raganas. Maskė liko Europoje kaip šponsoriuoti priemonė” (19; 121).

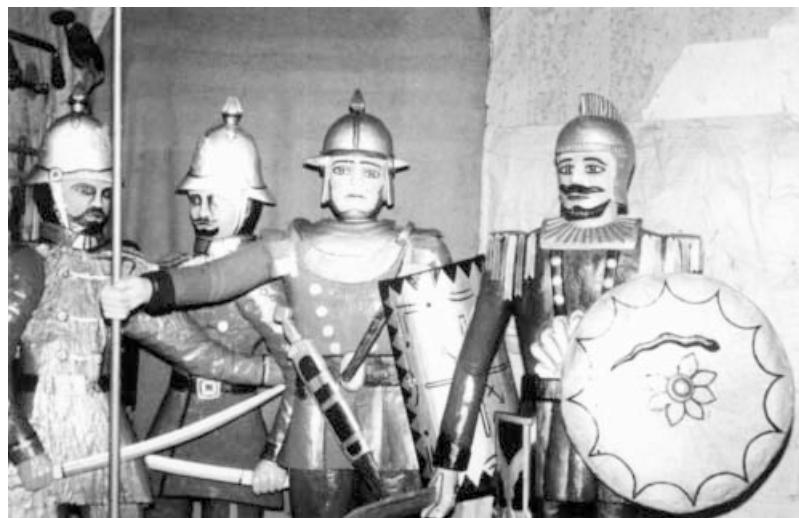
Remdamiesi H. Jurkovskio išvada, kad senasis lėlių teatras geriausiai pažinus folkloro ir liaudies meno tyrinėjimo metodais (11; 18), ir lietuviškoje etninėje kultūroje randame jo seniausią apraiškų ir pavidalų.

Lėlės pirmtakas buvo pirmykštė skulptūra – dievų arba mirusiųjų protėvių atvaizdai, o skulptūros atgaivinimas „lėliškiems tikslams” buvo tik minties pasikeitimų pradžia, palaipsniui ją atvedusi prie sceninės funkcijos atlikimo ir padariusi iš jos teatrinę lėlę. Senieji pagoniškieji agrariniai papročiai dabartinėje mūsų kultūroje yra glaudžiai susiję su krikščioniškaisiais. Apie tai byloja ir savita lietuviškoji medinė skulptūra.

Lėlės ir kaukės kalendorinėse šventėse ir papročiuose

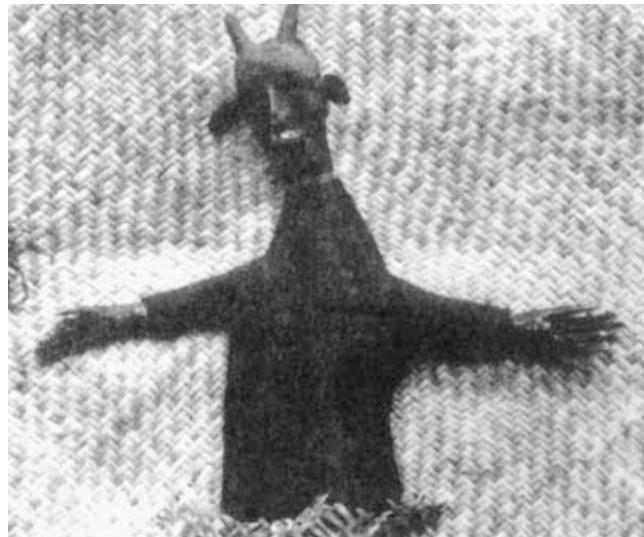
Lėlių teatro apraiškų senosiose lietuvių kalendorinėse šventėse ir papročiuose dažniausiai sutinkama persirengėlių ir kaukininkų vaidinimuose. Aptinkama ir daikto fetišizavimo atvejų. Deja, dabar tenka remtis beveik vien tik etnologų tyrinėjimais.

„Kaukė – ant veido ar galvos uždedamas iš medžio ar kitos medžiagos padarytas modeliuotas gaubtas, primenantis stilizuotą žmogaus veidą ar žvėries galvą” (17; 65).

Notėnų (Skuodo r.) bažnyčios žalnieriai, Adomo Kvaso daryti 1961 m. Salomėjos Burneikaitės archyvas.

Petro Kalendos daryta pirštininė lėlė velnukas (bieselis), saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Iš įvairių etnografinių šaltinių matyti, kad persirengėlijas, taip pat ir kaukių naudojimas, labiausiai susiję su senosiomis kalendorinėmis žiemos ir pavasario šventėmis, vėliau krikščionybės sutapatintomis su tarpukalėdžiu, Užgavėniemis, Velykomis.

Šarlio Manjeno teorija apie sudaiktintą dievybės atvaizdą teigia, kad pirmasis gimusios plastikos pavyzdys buvo kelmas. Siek tiek apdirbtas ir tapęs stabu, jis vystėsi, tapo fetišu, statula, religine skulptūra, kurią buvo bandoma atgaivinti parverčiant lėlę (11; 23). Remdamiesi šia teorija sudaiktintos dievybės pavidalų aptinkame ir lietuvių kalendorinėse šventėse. Etnografų aprašuose ir tyrinėjimuose aptinkame aprašytą kaladės ar kelmo (blukio) valkiojimą Žemaitijoje XIX a. pabaigoje. Lietuviams, kaip ir daugeliui kitų tautų (latviams, rumunams, bulgarams, graikams, anglams, prancūzams, šiaurės vokiečiams ir kt.), buvo žinomas Kalėdų paprotys

vilkti per kaimą kelmą, medgalį, trinką, kaladę ir juos sudeginti (20; 236), (16; 72–73), (2; 157), (4; 127–128), (5; 52–102). Blukininkai (vyrai ir moterys) visą naktį su šokiais, muzika, išdaigomis tamdydavo trinką iš kaimo į kaimą. Toje apeigoje dalyvaudavo visas kaimas. Simonas Daukantas aprašo, kaip šventėse vilko blukį, simbolizuojantį senuosius metus, dainuodami: „Judink, seni, kaulus, sudaužk rankų delnus”. „Atvilk į tą kiemą, iš kurio išvilko, blukį sudeginavo, kaip sunkū praėjusių metų. Sudeginus moterys tuojaudarodydavo *drožtą iš medžio lélé* (išskirta S. B.), kurią vyrai grobstė, o moterys slėpė” (4; 127–128). Šioje apeigoje aptinkame tiesioginį kelmo, t. y. daikto, sudvasinimą, į kurį kreipiamasi kaip į *senj*. Pasak Balio Buračo, kaladę valkiodavo persirengėliai „čigonai”, sudeginę kaladę, jie padarydavo *voveraitę* (išskirta S. B.), kurią mikliai mėtydavo, o ją sugavęs turėjo būti laimingas (2; 157). Voveraitė-lélé šiuo atveju, matyt, buvo Naujujų metų simbolis.

Kitu sudvasinto daikto pavyzdžiu galėtų būti Mažojoje Lietuvoje aprašytas paprotys, Martyno Mažvydo vadintas „bedievišku” – daryti „*rugių bobą*” (15; 278). Zenonas Slaviūnas „*rugių bobą*” sieja su ariamosios žemės dievybe (18; 201). Pagal Tilžės apskrities aprašytą paprotį, iš paskutiniojo pėdo pastatydavo moters pavidalo figūrą. Javus pjovusieji žmonės ją sodindavo į paskutinį javų vežimą ir iškilmingai veždavo per kaimą. Paskui *rugių boba* buvo šlakstoma vandeniu ir *šokdinama* (14; 41). Tai primena Užgavenių pamėklės darymo bei vežiojimo papročius.

Žemaitijoje išdaigomis garsėjusiose linamynio talkose iš XIX a. žinomi šiaudinių baidyklių – *končiaus* (*valančiaus*,

kuršio) – darymo ir nešiojimo papročiai. Palydą *kuršiu* sudarydavo kaukėti personažai, sutinkami ir per Užgavėnes. Etnologų nuomone, persirengėlių kostiumo ir kaukių panasmumai, dalyvavimas ir kalendorinėse, ir agrarinėse šventėse padeda nustatyti tų personažų ryšį su agrarine-vegetatyvine magija, senaisiais kultais ir liudija lėlių teatro elementų apraiškas.

Senieji papročiai įsigalint krikščionybei buvo išstumiami ir palaipsniui prarado tikrają prasmę. Žinių apie persirengėlius daugiausia randama bažnytiniose raštuose, kuriuose raganama atsisakyti šių tradicijų kaip bendravimo su demonais būdų. Jurgis Pabreža 1822 m. sakytame pamoksle tarp „smerotelėnų griekų” pamini ir persirengimus (16; 72–73).

Pačia archajiškiausia forma išsilaikeš liaudies vaidinimas yra žemaičių Užgavėnės. Jis teikia daug medžiagos ir lėlių teatro tyrinėtojams. Negatyvų požiūrį į apeiginius Užgavenių personažus kaip demonus Stasys Skrodenis yra suradęs XIX a. A. Kosarževskio, A. Giedraičio tekstuose: „<...> Negana to, <...> persirengia bjauria kauke, prisdengdamas draiskalais kūno nuogumą; arklio galvą ir gyvą varną turi pasikabinęs už juostos iš vienos pusės, iš kitos <...> butelį” (17; 68). Vyskupas Motiejus Valančius, uždrausdamas tokias begėdystes, rašė: „Vaikiukas buvęs bjauriai apsidaręs, burną užsidengęs juoda liečyna, užbrukęs už juostos juodvarnį negyvą ir varną, prikergęs arklio kaukolę ir netuščią plėčką...” (21; 372). Panašių aprašymų randame ir jo „Palangos Juzėje”. Ten jis mini vežiojamą pamėklę, oži, gilitinę: „Apsivilkusi su išverstais kailiniais, plaukai jos buvo iš linų padirbtai, burna uždengta su kūtkailiu, skylės akims pa-

liktos, barzda baisi iš arklio uodegos, uostai iš paršo šerių <...> ir ilga uodega iš virvės” (20; 253–254).

Užgavenių šventėje randame įvairių autorų aprašomas zoomorfinių ir antropomorfinių kaukių arba personažų grupes.

Pirmajai grupei priskiriamos meškos, gervės, ožio, arklio ir kitos panašios kaukės. Šie personažai nelabédavo. Kaukė turėjo bent apytikriai nusakyti veikėją, o jo charakteris atsiskleisdavo tikslingai veikiant. Pavyzdžiu, ožio galvą vaizduodavo kelmas išriestomis šakomis arba ant pagaičišcio pritvirtinti dideli iš šiaudų pinti ragai. Tą pačią galvą darydavo truputį panašią į ožio – su judančia apatinė lūpa ir ragais. Panašiai buvo gaminama ir arklio galva, ją išpjaudavo iš lentgalio arba susukdavo iš šiaudų gržtės. Gervę galėjo atstoti vaidintojo per kailinių

Petro Kalendos lėlės.

rankovę iškištas medinis kaklas ir galva su kuodu; snapas būdavo judantis, kad galėtų lesti. Dažnai vaizduojant gervę per rankovę buvo iškišama ratelio verpstė su kotu, sukalti galais pagaliai, o kartais vaidintojas žiūrovus kapodavo rankose laikydamas per rankovę iškištą pagaliuką-snapą. Dauguma persirengėlių kaukes gamindavosi patys, todėl jos nebūdavo itin sudėtingos.

Antrajai grupei etnologai priskiria kaukėtus personažus, turinčius žmogaus pavidalą. Jie yra velyvesni ir suteikia daugiau laisvės improvizuotam veiksmui. Tai žydai, čigonai, velniai, kareiviai, giltinė, kipšiukai, vokietukai ir pan. Kai kurios kaukės, pavyzdžiu, čigonų ar kareivių, dažniausiai buvo gaminamos iš vienkartinių medžiagų – popieriaus, audeklo skiaučių ar tiesiog nusigrimuojant. Senieji Žemaitijos medžio drožėjai paliko labai išraiškingų ir savitai charakterį išreiškiančių autentiškų kaukių, kurių pavyzdžių dar galima pamatyti muziejuose. Kai kurios kaukės Užgavenių šventėse dar ir dabar naudojamos Žemaitijoje. Šios kaukės pritaikomos prie žmogaus veido, spalvingai dažomos, yra ryškios plastikos bei šaržuotų formų. Reikšminga, kad „tokios kaukės sudarė esminį liaudies vaidintojų kostumo akcentą, o kartu ir savitą liaudies skulptūros dalį“ (17; 70). Įdomios lėlių teatro požiūriu yra keistos būtybės, sunkiai priskirtinos konkrečiai grupei. Tai turliuko, malpos ar vokietuko kaukės. Jas salygiškai galima pavadinti ir didelių mastelių lélémis, kurios padaromos veido bruožus išpaištant ant maišo (turliukas) arba galva padaroma iš susuktų skudurų gnužulo ir užversto ant galvos sijono (malpa, vokietukas), o dirbtinės rankos laisvai tabaluojant prie šonų. Įdomū personažą, kartu arkli ir jo raitelį, sudarė dvi būtybės: žmogus ir arklio iškamša, raiteliui pritvirtinta aplink juosmenį su šonuose tabaluojančiomis keturiomis kojomis.

Ypač artima lėlių teatrui Užgavenių Morė. Įvairiose Lietuvos vietose ji buvo skirtingai vadina: *Čiūčela, Gavenu, Diedeliu*, žemaičiuose – *More, Kotre*, kartais *Magde*. Ši moters pavidalo būtybė (t. y. didelių mastelių lélė) buvo su išraiškingais moteriškumo požymiais, padaryta iš šiaudų (kartais iš medinio karkaso), baltu veidu, aprengra rudine, apgobta skara, rankoje nusityrusi spragilą. Užgavenių kaukininkai su pokštais, triukšmais ir muzika Morė ant nekausytų rogių pavažos iškelto rato vežiodavo po kaimą. Besisukdamas ratas versdavo Morę išraiškingai vartytis, svyruoti į šalis ir mosuoti iškeltu spragiliu. Tai gyvybinių augalijos galių simbolis žiemos-pavasario virsme. Pasibaigus eisenai Morę dažniausiai laukuose sunaikindavo paskandindami, pakardami, o dažniausiai sudegindami.

Šalčininkų rajone, pasak Pranės Dundulienės, vežiodavo Užgavenių Diedus. Ne Morę, ne Gavéną, o Diedą. Tai buvo paprasčiausias šiaudų prikištas maišas. Pavežioję po kaimą, paskui jį pririšdavo prie tvoros, ir visa palyda, ypač vaikai, prašydavo silkių. Lėlių teatro požiūriu, – tai personifikacijos arba daikto sudvasinimo atvejai.

Kalnalių žalnierių. 2004 m. Salomėjos Burneikaitės nuotraukos.

Vilkaviškio rajone iki mūsų dienų yra išsilaikeš paprotys nuo antrosios Kalėdų dienos iki Trijų karalių šokdinti šyvį. Tai panašus į sutinkamąjį Užgavénėse personažas, kuri sudaro raitelis su arklio pavidalo iškamša. Įdomu, kad gaminant šyvį stengtasi jį padaryti kuo išraiškingesnį, galintį atspindeti veiksmo nuotaikas. Apie šyvio „lélės“ mechanizmą pateikėja Magdalena Gudaitytė-Černiauskienė sako: „Taip, šyvio ausys turi judėti. Daugiausia daroma iš nematomų virvučių, permestų per sprandą. Šniūro galą judina, ir ausys tada kruta“ (7; 30). Šyvio palydoje sutinkami kaukininkai būdingi ir žemaičių Užgavénems. O gandras, anot pateikėjos, turėjo būti būtinai su judinamu snapu, kuris galėjo kalenti valdomas paslėptų virvučių. Gandras atnešdavo „léléycią“ ir jaunoms, ir senoms (7; 32). Šyvio šokdinimo paprotys turėjo savarankišką siužetą improvizuotam vaidinimui, kuris buvo išimtinai nakties veiksmas.

Panašūs lietuvių, kaip ir kitų tautų, kaukių ir lėliškų formų aprašymai liudija apeigų sasajas su protėvių kultu. Metų kaitos (tarsi chaoso suaktyvėjimo) taškai, ypač kalendorinės žiemos saulėgržios tarpsnis, taip pat ir Užgavėnių (žiemos perėjimo į pavasarį) laikas žemdirbio sąmonėje buvo visokių kitapusio, ano pasaulio jėgų siautėjimo metas. Veikia ir *velnias*, liaudies vadinas raguotuoju, nelabuoju ir kitaip. Šitoks *velnias*, Norberto Vėliaus nuomone, buvo suiformavęs jau veikiamas krikščionybės (22; 234).

Senosiose vestuvėse taip pat būta persirengėlių. Jie irgi kildinami iš kalendorinių apeigų vaisingumo kulto. Veikia tie patys personažai: gervė, gandras, ožka, kumeliai, vokiečukas, meška, gydytojai, čigonai, kipšiukas (17; 69).

Aprašytieji papročiai ir švenčių kaukininkai atspindi valstiečio, t. y. žmogaus, susijusio su žeme, pasaulėžiurą. Persikelus gyventi į miestus, senuosius personažus bandoma pritaikyti naujam gyvenimui.

Spėjama, kad ir lietuvių mokyklinio teatro vaidinimuose, ypač realistiškumu pasižymėjusiose intermedijose, kuriose veikė ir liaudies apeigų veikėjai – valstietis, žydas, čigonas ir kt., siekiant sukurti ne charakterį, o komišką tipą, buvo naudojamos kaukės, ne vien tik kostiumas (24; 166).

Vėlesnių kaukės metamorfozių tyrinėtojų nuomone, kaukininkų „persikūnijimas“ senuosiuse papročiuose nebuvo suvokiamas perkeltine prasme (1; 14). Šios sampratos atsiradimas ryškina tolesnę teatro elementų kalendorinėse apeigose ir šventėse raidą. Archajiniams kaukininkams apeigiškumui silpnėjant vis ryškesnis darësi pramoginis veiksmo pobūdis. Ilgainiui senųjų agrarinių apeigų personažai ir jų vaizdiniai persikelė į miestų vaidinimus. Bet miesto vaidinimai su lélémis, pavyzdžiui, „Betliejaus istorija“ per Kalėdas ar Trijų Karalių vaikštynės, jau aiškiai priklauso krikščioniškajai tradicijai.

Lėlių ir kaukių naudojimo kalendorinėse šventėse ir apeigose tikruoju teatru dar negalima vadinti. Tai tik lėlių teatro elementai, primenantys bendrąsias teatro ištakas, kildinamas iš ritualo. Tačiau stebėdami tuos elementus, geriau suvokime, kaip keitësі pats žmogus, jo požiūris į save, savo veiklą, dieviškumą. Senosios kultūros ir pasaulėjautos ženkli matytė ir šiuolaikiniame lietuvių teatre – jie savitai atgimsta vis kitokiomis lėliškomis formomis, liaudiškomis faktūromis, spalvų ir proporcijų deriniai. Laikui bégant keitësі pati lėlių teatro technika ir terminai. Ištakose salygiškai apeigine vadinta *lélė* ar kaukė buvo tik gyvo pakaitalas, o nūnai, anot H. Jurkovskio, lélé jau gali būti laikomas bet kuris plastinio scenos vaizdinio simbolis (11; 13). Senųjų lėliškujų raiškos formų pažinimas leidžia giliau suvokti senojo mitologinio mąstymo būdą ir gauti naujų impulsų kūrybai.

Liaudiškieji vaidinimai su lélémis

Įsigalint krikščionybei senuosis papročius ēmė keisti nauji, krikščioniški. Senosios pasaulėjautos vaizdiniai kėlėsi

ir į naujo turinio vaidinimus, tačiau kaukė ir lélė palaipsniui ēmė īgauti naują turinį. Jį sudarė Kristaus gyvenimo ir kančios istorijos. Turinio kaita vyko natūraliai, pagal kalendorinių švenčių istorinio vystymosi logiką.

Šiame (liaudiškajame) niekieno neinspiruojamame teatro raidos etape aptinkame Lietuvos lėlių teatro istorijos pradžią, nes visais laikais atsirasdavo kūrybingų žmonių, dažniausiai medžio drožėjų, išbandančių lėliškas formas. Ir jose esama baltiškos pasaulėjautos, pasaulėžiuros atspindėjimo ir raiškos būdų. Liaudies meno versmėse impulsų randa visų laikų menininkai. Siekdami profesionalumo, kurdami savią teatro koncepciją, vis naujus klausimus kelia ir Lietuvos lėlininkai. Bet pirmiausia reikia pažvelgti į pradžią.

Šalia liaudiškojo lėlių teatro gyvavo ir dvarų vaidinimai, vaidinimai bažnyčiose. Tačiau apie tai turima mažai duomenų. Manoma, kad vieni iš kitų mokydamiesi tokį vaidinimų autoriai tobulino lėlių techniką, scenos įrangą ar pan., bet šioje kūryboje dar neieškoma originalios meninės konцепcijos. Tuos vaidinimus galima vadinti liaudiškais, nes tai – to paties tipo vaidinimai kaip ir mėgėjų.

Kaip ir Balys Lukošius (12; 17), lėlių teatrą tyrinėjusi Dalia Gudavičiūtė Lietuvos lėlių teatro istorijos užuomazgą siūlo pradėti ieškoti XVII a., „...kai aktoriai (žmonės ar lélės) specialiai tam skirtoje erdvėje vaidina išgalvotus personažus pagal iš anksto nustatyta arba improvizuotą tekstą, o visa tai stebi publika, susirinkusi specialiai arba atsitiktinai <...>. Tai sutaptu su tikrojo lėlių teatro atsiradimu Europoje, nes iki tol rašytiniuose šaltiniuose paminėtos lélės yra tiesiog „vaidinimai su lélémis“ (8; 295). Kaip ir kitose šalyse, siužetų Lietuvos lėlių teatrams suteikdavo kalendorinės šventės, medžioklės bei žemdirbystės apeigos, vestuvės ir kt. Lélės buvo gaminamos iš natūralių medžiagų: linų, medžio, tošies, vilnos, plaušų, miltų. Lélės galva dažniausiai buvo drožiama iš medžio, tvirtinama prie lazdos galo, uždengto plačiu drabužiu, po kuriuo slėpési vaidinimo dalyvis.

Epizodiškai lélės buvo naudojamos pasakotojo dëstomai istorijai iliustruoti. Bažnyčios altoriuose stovėjusios skulptūros iliustruodavo pasakojimus apie šventuosius. Pasakojimai buvo pakeisti pasirodymais, kuriuose pasakotojai ir lélės veikė pakaitomis. Tokie lėlių pasirodymai evoliucionavo į gerai organizuotus reginius bažnyčių šventoriuose.

Lélės naudotos Nemakščių (Raseinių r.) bažnyčios misterijoje: „Nemakščiuose Kristaus kančią misterija būdavo rodoma tik Velykų naktį, kai į bažnyčią susirinkdavo visi parapijiečiai. Prie centrinio altoriaus buvo pritaisoma lentinė dėžė-scena, po kuria tilpdavo 6-8 žmonės, ir jie judindami vielas „duodavo veiksmą“ lélėms, kurios judėdavo ant tam tikrų važelių. Lélės buvo medinės, maždaug metro diadumo“ (8; 296). Rašoma, kad lélės Nemakščių lėlių vaidinime nepasikeitė iki pat XX a. (23), o žiūrovai jų labiau suprato kaip religinę apeigą, o ne kaip reginį. Kalnailio kaimo bažnyčioje (Kretingos r.) iki šiol išlikusios medinės „žalnie-

rių” skulptūros, kurioms, pagal vietinių gyventojų pasakojimus, turėtų būti apie 100 metų. Jos ir dabar Kalnalyje tebestatomos prieš šv. Velykas laukiant Kristaus prisikėlimo. Šie „žalnieriai” yra apie 70 cm dydžio, spalvotai dažyto medžio, turi judinimo mechanizmus, liudijančius, kaip skulptūroms buvo suteikiamas jüdesys. Medinių „žalnierių” skulptūrų, galinčių kilnoti rankas ar pasukti galvas, yra buvę ir kitose Žemaitijos bažnyčiose. Jos turėjo tam tikra apeiginę funkciją ir nebuvu laikomos lélémis (3; 10). Salantų bažnyčioje (Kretingos r.) išlikusios žmogaus ūgio medinės skulptūros pagamintos 1961 m. pagal Notėnų (Skuodo r.) bažnyčios „žalnierių” pavyzdį tuo metu Salantuose gyvenusio medžio drožėjo Adomo Kvoso (g. 1924), kuris taip pat nemanė, kad jas kas nors vadins lélémis. Adomo Kvoso liudijimu, Notėnų „žalnierių” buvo visai kitokie, t. y. plokšti, išdrožti medžio lentose ir negalintys pasukti galvų. 1961 m. velyknačiu jam teko būti ir pirmuoju „žalnierių” „judintoju” Salantuose. Tik vėliau jis ir kitus pamokė, kaip elgtis su svertais ir virvėmis, kad būtų nematomai ir reikiamu metu atliktas tikslus skulptūrų jüdesys. Vietinių žmonių „žalnieriais” vadinamos bažnyčių skulptūros liudija unikalią lélių teatro istorijos grandį, seniai išnykusią Europoje, bet ilgai išsilaikiusią gyvojoje Žemaitijos tradicijoje.

Dvarų lélių teatrų Europoje pakilimą išgyveno XVIII a. Manoma, kad dvarų lélių teatrų buvo panašūs ir nesiskyrė nuo kitų teatrų, veikusių dvaruose. Lélių teatras turėjo būti miniatiūrinė baroko teatro kopija – su dekoracijomis, uždanga, kulais ir visa būtina įranga. Lélės turėjo būti panašios į gyvus aktorius, aprengtus puošniais kostiumais. Kaip ir senosios persirengėlių kaukės, jos turėjo įtaisus, slepiantčius vielutę ir keletą virvelių judinti.

Aktorius teatrą stengési kopijuoti ir liaudiškieji lélių teatrai. Formuojantis specifinei lélių teatro kalbai lélė jau nebebuvo gyvo aktoriaus pakaitalas, bet tapo tikraja savarankiškos teatro meno rūšies šeimininke. Lélė tuo metu jau rodoma ir kaip sceninis personažas, ir kaip materialus objektas, nebebuvo slepiama jos medžiaginė kilmė.

XIX a. Lietuvoje galiojant caro draudimui vaidinti lietuviškai lélių vaidinimai vis tiek vykdavo. Jie galėjo būti lenkiškos arba baltarusiškos kilmės, nes liaudiškieji siems rusų *Petruškai* ar anglų *Pancui* analogiškas lietuviškas personažas nesusiformavo. Tokių „teatriukų”, anot Balio Lukošiaus

(12; 17), turėjo įsitaisę ir vietiniai karabelninkai, pasirodavę stambesniuose jomarkuose.

Vaidinimą, vykusį Šiluvos (Raseinių r.) jomarke, apraše Aleksandras Fromas-Gužutis (6; 80). Lélininkai kartu su fokusininkais („monininkais”) bei loterija buvo įsitaisę pašiūrėse šalia bažnyčios. Pašiūrėje, vadinamoje Jeruzolima, buvo rodoma paskutinė Išganytojo vakarienė. „Prie stalo sėdėjo išganytojo ir dvylikos apaštalų figūrelės, o už širmos pasislėpęs „rodytojas” sakė tekstą ir „priekiai” kalbai tam-pė vielas, ir dėl to stovylos kilnojo akis, dėliojo rankas ir kraipė galvas”. Besidomédama Lietuvos lélių teatro istorija, Dalia Gudavičiūtė pastebėjo, kad Aleksandras Fromas-Gužutis šiame apsakyme užfiksavo ir lélės kaip gyvo daikto (alternatyva apeiginių vaidinimų lélėms) suvokimą: „Truputį įgéręs vargamistra, susijaudinęs dėl Judošiaus išdavystės, čiupo lélę, norėdamas išpertī jai kailį” (8; 297).

XIX a. Lietuvoje visuomeninių sukrėtimų, politinių įvykių intensyvėjimo metu atgydavo jau vegetuojantis lélių teatras. Vilniuje 1918 m. lélių teatras buvo naudotas revoliucijos idėjų propagandai. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos kaime mėgejiški lélių spektakliai nebuvo naujiena. Jie rodyti kaimuose ir po Pirmojo pasaulinio karo. Šatraminiuose (Skuodo r.) 1918–1928 m., siek tiek vėliau ir Šeštokuose (Marijampolės r.) egzistavo lélių teatrėliai. Liaudiškojo lélių teatro grupės tradiciškai sudarė vaidintojas ir muzikantas. Iš šio laikotarpio yra išlikusi velniuko (bieselio) lélė, saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Ji sukurta salantiškio liaudies drožėjo Petro Kalendos (1904–1986) ir iki šiol laikoma seniausiu lélių teatro eksponatu. Su ja buvo

Adomo Kvoso lélės, darytos Telšių „Insulos” ansambliai.

vaidinama spektaklyje „Velnias, piršlys ir pirmasis degtinėaris”. Anot Balio Lukošiaus, šis kaimiškas lėlių vaidinimas 1918–1926 m. buvo rodomas Salantuose ir kitose Žemaitijos vietose. Balys Lukošius ši spektaklį mini kaip savarankišką bandymą sukurti liaudišką „kaimo lėlių teatrą” (12; 19). Minėtasis velniukas (bieselis) – tai pirštiniė lėlė, su įmautėmis pirštams. Valdymo mechanizmas, galvos išstatymas į drabužį tvirtinant ją prie metalinio žiedo liudija kūrėjų išmanymą daryti teatrinę lėlę. Dalia Gudavičiūtė taip aprašo ši unikalų eksponatą: „Bieselio” veido bruožai labai skiriasi nuo liaudies drožėjų velnikuų skulptūreliai. Trumpa nosis, įkypai įstatyti akys su blizgančiais raudonais stikliais, kiek liūdnoka šypsena, oda nužymėta plaukų vieta, daranti kaktą ypač žemą, visiškai neprimena „dievdirbių” stiliaus” (8; 301). Dalios Gudavičiūtės liudijimu, ši velnikuą muziejus įsigijo iš Stepono Gedrimo. Nekeista, kad Balys Lukošius aprašė, jog Petras Kalenda ši teatriuką kūrė kartu su muzikantu Steponu Gedrimu, nors pats S. Gedrimas vėliau P. Kalendos jau nebemini. Apie liaudies lėlininko Stepono Gedrimo (1902–1998), gyvenusio Latvelių kaime (Kretingos r.), lėlių teatrą Dalia Gudavičiūtė yra surinkusi daugiau duomenų. 1990 m. kartu su režisieriumi Almantu Grikevičiumi filmuotoje medžiagoje ji įamžino nuo pat Stepono Gedrimo jaunystės nepakitusi vaidinimą su jo paties pasigamintomis pirštiniinėmis lėlėmis. Šis lėlininkas iš Žemaitijos 1987 m. tarptautiniame lėlių teatrų festivalyje, vykusiam Kaune, apstulbino publiką gyvu archaišku lėlių vaidinimu.

Skirtingose Lietuvos vietose (Žemaitijoje ir Suvalkijoje) aprašyti lėlių vaidinimai panašūs. Tuose vaidinimuose dalyvavo muzikantas ir lėlių valdytojas. Nustatyti siužetai – apie velnią ir piršlį. Publiką sudarė tiek suaugusieji, tiek vaikai. Šeštokuose buvo rodomas vaidinimas „Piršlys, velnias ir boba”. Jo lėlės turėjo medines galvutes, pritvirtintas prie pagaliukų, kuriais jos ir buvo valdomos iš apačios. Aktorius ant kelių užsikeldavo dėžę, virš kurios pasirodydavo personažai – vienu metu ne daugiau kaip du. Iš Petro Kalendos lėlių teatro yra išlikusi tik viena nuotrauka, kurioje penkios lėlės sukomponuotos paveikslø rėmuose, o joms prie kojų simetriškai sudėlioti tradicinės kaimo kapelos instrumentai. Stepono Gedrimo lėlės – pirštiniės, vaidino poromis, trumpais epizodais, muzikantui grojant akordeonu, jos šoko, géré, mušési. Vaidintojas, užsidėjęs kaukę, tarp atskirų vaidinimo epizodų pristato personažus.

Sunku pasakyti, kokią įtaką konkretiems lietuvių lėlių teatriukams galėjo daryti teorinė teatro mintis. Galima manyt, kad patirtis, techniniai įrenginiai buvo perduodami tiesiogiai, kaip ir kitose liaudies kūrybos srityse. Galimą įtaką, padarytą gastroliuojančių Europos ar slaviškų kraštų lėlininkų, gretinančia konkrečią išlikusią medžiagą įmanoma tik nujausti. Deja, ji labai kukli. Be to, matyt, per ilgai niekas iš ši žanrų Lietuvoje rimtai nežiūrėjo.

Liaudiškajam lėlių teatrui galima priskirti ir kretingiško liaudies meistro ilgaamžio Broniaus Žymanto (g. 1913 m.) bei dabar Telšiuose gyvenančio tautodailininko Adomo Kvaso lėlių-muzikantų kapelas. Šios lėlės yra skirtinos, bet turi bendrų bruožų. Jos yra laždelinės, bet kurtos ne vaidinti pagal literatūrinius tekstus, o charakteringai ir linksmai muzikuoti trumpas improvizacijas, parodijuojant arba pakeičiant tikrus muzikantus. Broniaus Žymanto lėlės, gamintos apie 1950 m., meistro padovanotos Kretingos „Atžalyno” teatro studijai ir iki šiol naudojamos įvairiuose renginiuose. Adomas Kvasas, kuris jaunystėje išdrožė Salantų „žalnierių”, vėliau yra sumeistravęs net dvi skirtinges kapelas. Pirmąjį kūrė jau būdamas 75-erių metų, o kitą Telšių folkloro ansambliu „Insula” padarė dar po penkerių metų. Svarbu tai, kad kūrybingi meistrai, save išbandę ir puikių darbų sukūrę kituose tautodailės žanruose, gaminę Užgavenių kaukes, negalėjo nekurti ir lėlių, tarsi paklusdami įgimtam lėlininko instinktui sumažintomis ir paryškinėmis formomis linksmai perkonstruoti pasaulį.

XX a. pradžioje lėlių teatro teoretikai suformulavo du lėlių suvokimo tipus: lėlė kaip negyvas ir lėlė kaip gyvas daiktas. Nors tuo pat metu žiūrovas lėlę gali suvokti ir vienaip, ir kitaip, vis dėlto režisieriai paprastai orientuoja į kurį nors vieną suvokimo tipą. Ir šių dienų profesionaliajame lėlių teatre šie požiūriai egzistuoja lemdami meninį rezultatą, o kartu ir Lietuvos lėlių teatro vystymosi procesą.

Bendrojoje Lietuvos teatro istorijoje kukių vietą užimantis lėlių teatras minimas epizodiškai. Tačiau jo ir dramos teatro ištakos yra bendros. Nuo lėliškų elementų apeiginiuose ritualuose ir šventėse iki vaidinimų su lėlėmis bažnyčiose ir pasaulietinėje erdvėje. Tai, anot H. Jurkovskio (11; 17), atitinka spontaniškajį lėlių teatro vystymosi laikotarpi, kuris kiekvienoje šalyje suformavo savitą lėlių teatro meną. Profesinis lėlių teatras Lietuvoje kūrėsi sunkiai. Tačiau dabar jau galima kalbėti apie jo meninės kalbos savitumą, nes lėlių teatras kaip meno forma jau turi savo meninę kalbą. Kai kurie lėlių vaidinimai, išeidami į miesto aikštęs, gatves, atgaivina liaudiškojo lėlių teatro formas. Lėlė – ženklas, metafora, vaizdinas, vizija, šešėlis, skulptūra, bet tai jau kita tema.

Išvados

1. Lietuvos lėlių teatras vystesi tuo pačiu būdu, kaip ir kitur Europoje. Jo elementų randama kalendorinėse šventėse ir apeigose.
2. Liaudiški vaidinimai su lėlėmis, būdingi krikščioniškajai tradicijai, vyko bažnyčiose, šventoriuose, buvo laikomi apeigų dalimi. Ilgainiui formavosi savarankiška nepriklasoma lėlininkų veikla, kūrybinei raiškai laisvai pasirenkanti tinkamiausią erdvę.
3. Kalendorinėse lietuvių šventėse ir papročiuose nau-

dotos įvairios technikos kaukės, esama ir sudvasinto daikto elementų (Morė, blukis ir kt.).

4. Lélių teatro technikos požiūriu svarbu, kad jau seniausiose kalendorinių švenčių kaukėse etnologai liudija apie lélių valdymo mechanizmų naudojimą.

5. Liaudiškų vaidinimų lėlininkai tobulėjo savarankiškai dirbdami. Vieni iš kitų perimdami lélių ir įrangos valdymo būdus, patys bandė šio žanro galimybes.

6. Liaudiškieji vaidintojai sudarydavo nedideles grupes. Mažiausia grupė – vaidintojas (rodytojas) ir muzikantas (būtinas spektaklio dalyvis).

7. Liaudiškiems lélių vaidinimams literatūrinis tekstas nesvarbu. Būdingi trumpi improvizuoto veiksmo epizodai, replikos, juokai, atitinkantys vieno žmogaus aktorinės galimybes. Sudėtinė lélių vaidinimo dalis – muzikantai, grojantys tradiciniais instrumentais.

8. Liaudiškieji vaidinimai su lélėmis adresuoti mišriai publikai, – neišskiriami nei suaugusieji, nei vaikai.

NUORODOS:

1. Bedoin J. L. Kaukė ir jos metamorfozės // Krantai. - 1989, Nr.5, p. 14-15.
2. Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. - Vilnius, 1993. - P. 157
3. Burneikaitė S. Lélių kelias iš Kretingos // Šiaurės Atėnai. - 2004 spalio 9 d., p. 10.
4. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. - Vilnius, 1988. - P.127-128.
5. Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. - Vilnius, 1979. - P. 52-102.
6. Fromas-Gužutis A. Šiluva / Baisioji gadynė. - Vilnius, 1955.
7. Gražiskių ir Donelaičių šyvio šokintojai/ su pateikėja Magdalena Gudaityte-Černiauskienė kalbasi J. Šorys // Liaudies kultūra. - 2001, Nr. 6, p. 26-35
8. Gudavičiūtė D. Vilniaus ir Kauno lėlių teatrų // Lietuvių tarybinis dramos teatras 1957-1970. /red. Gaižutis A., Gaudrimas J., Jansonas E..../ - Vilnius, 1987. - P. 290-301.
9. Jurkovskis H. Iš pažiūrų į lėlių teatrų istorijos // Teatras. - 1986, Nr. 2, p. 22-26.
10. Jurkovskis H. Iš pažiūrų į lėlių teatrų istorijos // Teatras. - 1986, Nr. 3, p. 25-27.
11. Jurkowski H. Dzieje teatru lalek. Panstwowy instytut wydawniczy. - Warszawa, 1970.
12. Lukošius B. Lėlių teatras // Meno saviveikla. - 1956, Nr.1.
13. Maknys V. Lietuvių teatro raidos bruožai. I d. - Vilnius, 1972.
14. Mannhardt W. Mythologische Forschungen. - Strassburg, 1884.
15. Mažvydas M. Pirmoji lietuviška knyga. - Vilnius, 1974.
16. Skrodenis S. Liaudies dramos ir teatro elementai etnografinių ir folkloro ansamblių programose // Liaudies kūrybos palikimas dabanties kultūroje. - Kaunas, 1989.
17. Skrodenis S. Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje // Liaudies menas ir jo savitumas. - Kaunas, 1984.
18. Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuoje // Senoji lietuviška knyga. - Kaunas, 1947. - P. 201.
19. Ušinskas S. Lélių ir maskių teatras // Lélé ir kaukė / sud. A.Girdžiauskaitė. - Vilnius, 1999. - P.121-123.
20. Valančius M. Raštai. T. 1. - Vilnius, 1972.
21. Valančius M. Raštai. T. 2 - Vilnius, 1972.
22. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. - Vilnius, 1987.
23. Vilainis A. Dar kartą apie lėlių teatrą Nemakščiuose. - Vakarai, 1936 spalio 28.
24. Zaborskaitė V. Prie Lietuvos teatro ištakų. - Vilnius, 1981. - P. 160-166.

Puppet theatre elements in Lithuanian ethnic culture

Salomėja BURNEIKAITĖ

Lithuanian puppet theatre became popular in the 7th decade in the 20th century. Facts about it might be found in the republican and soviet media of that day. Theatre researches stress an important role of painters, of the influence of ethnological and folk art. This article is on various masks, puppets and particularly those made in a big size for calendar feasts, also on the tradition of the special use of wood. Not without reason the old wood carvers used to be called god makers. The article describes the usage of puppets in the old Lithuanian culture and puppet theatre elements in Lithuanian ethnic culture.

Lithuanian puppet theatre developed similarly as everywhere else in Europe. Elements of it are found in calendar feasts and ceremonies. The usage of masks is mostly connected with ancient feasts, in winter and in spring later by Christianity identified with Shrove Tuesday and Easter, respectively. It is possible to see the forms of the materialized gods' images by making such puppets. We know the *Blukis* pulling tradition in *Žemaitija* in the 19th century, also known in tradition of a great number of nations (Latvia, Romania, Bulgaria, Greece, Britain, France, etc.) Traditionally, we have in use a lot of various masks in Lithuanian folk feasts and calendar traditions, such as *Morė*, *Blukis*, etc.

The old Baltic agrarian mores today are deeply connected with the Christian mores. This proclaims typical Lithuanian wooden sculpture. Some masks used to be made from onetime materials – paper, pieces of cloth, or sometimes the mask was painted as human face. The old carvers from *Žemaitija* have left masks fine and real characters expressing, which might be seen in the museums. Some of them are still used at Shrove Tuesday.

Folk performances with puppets took place in churches, churchyards, squares and markets. Self-contained movement of puppeteers started its activities at that time. In the 19th century in Lithuania, during the Czar's prohibition to act in Lithuanian language, puppet performances still took place. They could be of Polish or Byelorussian origin. Puppet theatres reactivated during the intensification of political events. In Vilnius, in 1918, puppet theatre was used for propaganda of revolutionary ideas. After the First World War puppet performances were showed in some villages. Usually the groups, as a tradition, were formed from an actor and a musician. A *devil* puppet, which has been left from this period, is kept in the National Museum. It was created by the folk carver P. Kalenda and the village musician S. Gedrimas. Supposedly, that this puppet is the oldest exhibit of puppet theatre in Lithuania. S. Gedrimas has even created his own theatre with glove puppets that made himself.

There is a case in Lithuania when the puppets were used in the mystery of Nemaksciai church. Up to these days sculptures of wooden moving Roman soldiers used at Easter rituals have survived.

The band of puppets-musicians of folk artists B. Žymantas and A. Kvasas could be referred to folk puppet theatre, too. They are stick-made puppets that are created for playing music, not for acting by literature texts.

Puppeteers improved folk performances by working solo. They learned from each other how to make puppets and how to act with them.

Puppet theatre takes a modest place in Lithuanian theatre history and is mentioned episodically.

Klaipėdos universitetas, Herkaus Manto 84, Klaipėda;
el. p. salomeja.burneikaitė@ku.lt

Gauta 2004 09 15, įteikta spaudai 2005 07 08

Moters socializacija Viktorijos epochos amerikiečių kultūroje: sentimentaliosios kultūros ir mados sankirta

Daiva PUNDZIUVIENĖ, Jūratė MATULIONIENĖ

Straipsnio objektas – moters padėtis XIX a. Viktorijos laikų amerikiečių visuomenėje ir jos įtaka to meto kultūrai. Tikslas – lyginamuju, kultūriniu ir istoriniu aspektais aptarti sentimentaliosios Viktorijos epochos kultūros susiformavimą, „tikrojo moteriškumo“ ideologijos įtaką išryškinant lyčių skirtumus ir jų tradicinius vaidmenis socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje, analizuojant to meto moteriškąją madą kaip materialiosios ir vizualinės kultūrų atspindį. Metodai – istorinis chronologinis, lyginamosios analizės, sociologinis, lyčių skirtumų identifikacijos. Išvada: „tikrojo moteriškumo“ ir „prisirišimo prie namų“ kultų diegiamos ideologinės nuostatos XIX a. Viktorijos epochos laikų moterų izoliavo socialine, kultūrine ir emocine prasmėmis, griežtai atskirdamos „viešąją“ (vyriškąją) ir „privatąją“ (moteriškąją) socialines aplinkas ir propaguodamas silpnos ir priklausomos moters idealą, kuris neabejotinai atspindėjo to meto moteriškoje madoje, tapusioje veiksminga priemone kontroliuoti ir valdyti korsetų suveržtą ir įmantriuose apdaruose paskendusią moterį.

Egzistuoja glaudus ryšys tarp tam tikrų Viktorijos epochos kultūros aspektų ir moderniosios masinės kultūros: pejoratyvine prasme XIX a. Amerika yra laikoma „modernesne“ nei kitos modernios kultūros, tačiau XIX a. Amerika tam tikrais aspektais, dažniausiai irgi pejoratyviniais, labiau atspindėjo Viktorijos laikus nei bet kuri kita šalis, kurioms buvo taikomas šis terminas. Kaip teigia istorikė ir kultūros tyrinėtoja Ann Douglas, „netgi Anglija, kur karalienė Viktorija buvo laikotarpio pavadinimo inspiracija, buvo mažiau paveikta tos blogosios, sentimentaliosios Viktorijos laikų dvasios“ (1). Dauguma istorikų ir kultūrologų teigia, kad Viktorijos epocha Amerikoje suformavo sentimentalija visuomenę, kuri davė pradžią modernijai masinei kultūrai. Paveiktos to meto popularios „namų ir tikrojo moteriškuo“ ideologijos, Viktorijos laikų moterys idealizavo savybes, kurios vertė jas būti bejégėmis: drovumą, besaikį pamaldumą, paklusnumą ir gilią panieką konkurencijai; toks požiūris buvo tolesnio susiskirstymo į viešąją (vyriškąją) ir privatąją (moteriškąją) socialines aplinkas priežastimi – būtent tais laikais atsirado masinės kultūros apraiškos (pavyzdžiui, banalios melodramos ir „muilo operos“), kurios tradiškai buvo kuriamos moteriškajai auditorijai, vadinama jam lėkštam vartotojui.

XIX a. Viktorijos epocha – laikotarpis, kai moters idealizavimas tapo tikru kultu ir netgi „menu“: 1830 – 1860 m. susiformavo gana paini ir sudėtinga ideologija, kuri aukštino moteris kaip namų židinio ir aukštos moralės sergėtojas. Anot mokslininkės H. Green, tikrojo moteriškumo kulto esmę pui-kai atspindėjo istorikės Barbaros Welter veikalas apie namų ir šeimos svarbą „Tikrojo moteriškumo kultas: 1820–1870“, kuris analizavo viduriniosios klasės moters vaidmenį XIX a. Amerikoje:

... tikrojo moteriškumo kultas rėmėsi keturiomis pagrindinėmis doktrinomis – pamaldumu, tyrumu, nuolankumu ir prisirišimu prie šeimos, ... sukuriant motiną, dukterį, seserį ir žmoną – moterį viename asmenyje (2).

Toks požiūris užkirto kelią moteriai įžengti į „viešąją“ socialinę aplinką, ji įkalinta namuose, iš jos reikalaujama griežtai laikytis religinių dogmų: socialiai ir finansiškai nepriklausoma moteris buvo smerkiama visuomenės, nes esą nesilaikė to meto moralės normų ir niekino dorovines vertėbes.

Kaip vertybų perkainojimo pavyzdį A. Douglas pateikia tyrimą apie visuomenės požiūrio pokyčius į našles pirmiausia pabréždama, kad moters, netekusios vyro paramos, padėtis yra svarbi socialiniu aspektu tiriant, kokių vaidmenų ji ima vaidinti tam tikroje visuomenėje ir koks jos požiūris į tą visuomenę (3). Lygindama du skirtinges laikotarpius – kolonijinę Naująją Angliją ir Viktorijos epochos Ameriką, autorė teigia, kad XVIII a. našlė buvo gana įtakingas asmuo bendruomenėje ir Protestantų bažnyčioje; dar daugiau, tendencija (šiuo atveju negatyvioji) asocijuoti našles su kerėjimu ir raganyste simbolizuojama paslaptinę jų galią ir stiprybę. Be to, autorė tvirtina, kad to meto kolonijinėje Naujojoje Anglijoje vyrai našliai vesdavo dar kartą daug dažniau nei moterys našlės ištékėdavo, kaip priežastį nurodydama tai, kad jų socialinis gyvenimas buvo gana aktyvus ir visavertis ir be vyrų. Tačiau XIX a. pradžioje, labai pakitus vertybų skalei, į našles buvo žūrima kaip į „vargšes aukas, netekusias paramos ir vertas tik pasigailėjimo“ (4). Išpopuliarėjo apsakymai ir istorijos apie nuotakas, nesenai tapusias našlėmis, kadangi, pagal XIX a. „tikrosios moters“ ideologiją, našlė gedėjo ir laukė „vyro – brolio, sūnaus ar naujo meilužio – kaip savo išgelbėtojo ir naujo globėjo“ (5). Taigi našlė tapo sentimentaliosios kultūros išraiška – moteris be vyro buvo silpnumo ir neproduktivumo simbolis.

Pamažu moteris buvo visiškai išstumta iš to meto kultūrinių ir socialinio gyvenimo, jai buvo palikta pareiga ugdyti „tikrosios moters” savybes už uždarų durų, tuo tarpu vyrai buvo pasiruošę kovoti (ir, jei įmanoma, laimėti) su karjeros ir valdžios pasauliu. Diegama sentimentalumo ideologija atsisindėjo ir to meto propagandinėje literatūroje: štai Charles Butler, „Amerikietiškos ponios” (1836) autorius, moteriškąją auditoriją mokė rengimosi taisyklių, šokių, sentimentalų laiškų rašymo meno ar santuokinio gyvenimo pareigų (6); „tikrosios ponios” pareiga tapo domėtis savimi – rūbais, manieromis, jausmais ar šeima, visiškai ignoruota tai, kad ji irgi buvo to meto visuomenės ir kultūros dalis.

Išsilavinimas, kurį įgydavo jaunos merginos, taip pat turėjo įtakos jų tolesnei ekonominei ir kultūrinei „tremčiai”. Prieš revoliuciniu periodu dauguma viduriniosios klasės amerikiečių merginų buvo nuoširdžiai mokomas būti geromis namų šeimininkėmis, jų praktiniai namų ruošos ir šeimininkavimo gebėjimai buvo laikomi vertingiausiais; po revoliucijos merginos buvo mokamos, anot Margaret Fuller (1810–1850), žymios transcendentalistės ir feministės, „dirbtinai daug daugiau dalykų negu vaikinai, tačiau nieko konkretaus nebuvo išmokomas” (7). Vadinamosiose moterų akademijose, kurios XIX a. viduryje buvo populiaros Amerikoje, jauniosios panelės buvo mokamos modernių kalbų, literatūros, istorijos, geografijos, muzikos ir siuvimo, tačiau retai arba beveik niekada „vyriškų” dalykų: matematikos, teologijos, graikų kalbos ar tiksliuju mokslų (8).

Nemažai to meto rašytojų, ypač moterų, tokį trivialų merginų mokymą vadino viena iš moterų engimo priemonių. Populiari to meto rašytoja Sara Clarke (1823–1904), žinoma Grace Greenwood slapyvardžiu, buvo giliai įsitikinus, kad „tėvai ir globėjai patronuodavo tik tas mokymo įstaigas, kurių tikslas buvo padaryti merginą priklausomą tam, kad sukliudyty Jos natūraliai ir didingai misijai – igypti lygias teises ir įtaką Bažnyčiai ir valstybei” (9). Taigi Grace Greenwood tiksliai apibrézė to lėkšto ir dirbtinio mokymo metodo prasmę – išmokyti merginas būti įkvėpėjomis ir mūzomis tikriesiems kūrėjams vyrams, juk pagrindinė moters pareiga buvo tarnauti savo antrajai pusei, o ne konkuruoti su ja. Igijusi išsilavinimą mergina buvo laikoma tik geresne būsimą žmoną ar motiną; kitos jos socialinės funkcijos ignoruotos. Šiame kontekste mokslininkė Ann Douglas išskiria du vaidmenis, kuriuos atliko XIX a. vidurio amerikietė moteris: „šventosios”, šeimos židinio sergėtojos ir „vartotojos”, šeimos priklausymo tam tikram socialiniam sluoksniui atspindžio. Teigdama, kad, būdama vartotojiškos visuomenės ir kultūros dalimi, ji buvo tartum „priešnuodis tai visuomenei ir sunkaus vyro darbo įvertinimas” (10). Taigi būtų galima teigt, kad lygiai taip, kaip tam tikrose patriarchalinėse visuomenėse vyrams yra rodoma tariama pagarba, atispindinti įmantriomis manieromis ir elgesiu su jais, taip ir XIX a. vidurio patriarchalinėje amerikietiškoje kultūroje moteriai buvo suteiktas ypatingas socialinis ir moralinis statusas ir netgi sukurtas ideologinis elgesio su ja kodeksas, kuris, deja, maskavo tikrajį požiūrį į moterį, kaip į žemesnės ir menkesnės lyties atstovę.

1 il. Našlė. „Godey's Lady's Book”, 1855, rugpjūtis // *Welcome to Godey's Lady's Book*, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

Viktorijos epochos kultūra buvo neatsiejama nuo vadinojo namų kulto, kuris kartu su industrine revoliucija XIX a. vidurio amerikiečio namų ir šeimos vertybų skalėje sukėlė didžiulius pokyčius. 1800 m. šiaurinės bei pietinės Amerikos gyventojų pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo žemės ūkis: iš 5 mln. amerikiečių tik šeši nuošimčiai gyveno miestuose, iš kurių Niujorkas ir Filadelfija buvo didžiausi (per 50 000 gyventojų). Dauguma žmonių gyveno kaimo vietovėse ir užsiėmė žemės ūkiu, žvakių, muilo, batų gamyba, verpimu, audi mu ir kitais amatais, taip namus paversdami ir darbo vieta (11). Po revoliucijos vertimasis žemės ūkiu jau nebuvo pagrindinis amerikietiškojo gyvenimo modelis, taigi ir namų bei žemės aplink juos paskirtis pasikeitė. Namai tapo dirbančio miestiečio poilsio, o ne darbo vieta bei šeimos narių, dirbančių skirtingose vietose, prieglobščiu. Tačiau netgi taip smarkiai pasikeitus namų kaip vertybės sampratai, namai, kaip ir anksčiau, liko „moteriškaja” teritorija. Beje, vertėtų pabrėžti, kad namų šeimininkės ir namų, kaip socialinės ir kultūrinės jėgos, reikšmė „išoriniam” pasauliui labai pasikeitė. Anot kultūrologės H. Green, „suprasti namų reikšmę tik kaip vyro poreikio turėti pastogę patenkinimą – tai ignoruoti tikrają jų vertę, be to, kalbant apie XIX a. Ameriką kartu ir paneigti namų, kaip galinos kultūrinės vertybės, įtaką” (12). Dauguma šiuolaikinių istorikų ir kultūrologų teigia matą sąsajų tarp ekonominio pakilimo XIX a. Amerikoje ir moters, ypač kilusios iš viduriniosios klasės, vaidmens visuomenėje pokyčių

(13). Ruth Schwartz Cowan knygoje apie namų ruošos technologijų vystymąsi tvirtina, kad perėjimas nuo žemės ūkio prie industrializuotos visuomenės turėjo didžiulę įtaką vadinamajai namų ideologijai, kuri paliko svarbius moralinius, emocinius bei kultūrinius padarinius:

Namai buvo asocijuojami su tam tikra lytimi – moterimis, su tam tikra atmosfera – šiluma, su tam tikra elgesio norma – pasyvumu; o darbas buvo siejamas su vyrais, kietaširdiškumu, agresija ir amoralumu (14).

Būtinybė rasti prieglobstį žiauriame kapitalistiniame pasaulyje tapo vienu iš pagrindinių poreikių ir, kaip teigia Glenna Matthews, apie 1850 m. namai tapo „kertiniu tautinės kultūros ramsčiu” (15). Svarbiausios „moteriškumo kulto” dorybės – pamaldumas, tyrumas, nuolankumas bei prisirišimas prie šeimos – įkūnijo idealą, kuriuo vadovavosi aukštostos ir viduriniosios klasių moterys, rodžiusios pavyzdį žemesnės klasės moterims, kurioms šis idealas buvo nepasiekiamas.

Kita vertus, nors toks skirstymas į „viešąją” (vyriškąją) ir „privačiąją” (moteriškąją) socialines aplinkas buvo patriarchalinis, konservatyvus ir ribojantis lyčių, tiksliau, vienos lyties, galimybes, moterų izoliacija namuose turėjo ne vien tik neigiamus padarinius. Kultūros tyrinėtojos Nancy Cott ir Elizabeth Peck teigia, kad „tokia moterų kompetencija prižiūrėti namus ir gimdyti bei auklėti vaikus suformavo visiškai at-

skirą šeimos ir namų terpę, kuri buvo gryna moteriška”. Taip jos įrodo, kad moteris įgavo galių kontroliuoti moralinę, emocinę ir šviečiamąją bei auklėjamąją sferas (16). Todėl namų priežiūra tapo tam tikra ir gana svarbia „profesija”, tiesa, išskirtinai moteriška, dėl to įvyko svarbus socialinių ir kultūrinių vertybų perkainojimas, salygojės evoliuciją iš griežtų patriarchalinių šeimyninių santykų į kitokio lygmens (nors vis dar patriarchalinių) požiūrį į moterį, kurios vaidmuo amerikietiškoje visuomenėje turėjo didelę įtaką to meto kultūrai ir pasireiškė vadinamuoju motinos kultu.

Taigi XIX a. viduryje Amerikoje vyravo ne tik moteriškuo ir namų, bet ir motinos kultas, kuriuo buvo šventai tikima: knygų lentynose karaliavo knygos apie ižymių žmonių motinas (Mary Washington, George Washington motinos; biografija buvo ypač populiarūs ir skaitytojų mėgstama 1840–1850 m.). Jos diegė idėją, kad visi žymūs vyrai tapo didžiaisiai žmonėmis tik jų motinų, sugebėjusių išugdyti pagrindines dorovines vertybes, dėka (17). Taip moteris–motina įgavo svarią socialinę funkciją – auklėjimu daryti didžiulę įtaką savo vaikui ir, žinoma, visuomenei, jos užaugintai ir išauklėtai atžalai integruojanties į ją; maža to, šia veikla motina galėjo pelnyti tos pačios visuomenės pagarbą.

Palyginti su XVIII a., moters ir motinos vaidmuo Viktorijos epochoje labai skyrėsi. Anot istorikės Ann Douglas, XVIII a. kolonijinėje Naujojoje Anglijoje moters darbas ir

2 il. Vyrui nuo pirmųjų iki paskutinių žingsnių reikalinga pagalba. „Godey's Lady's Book”, 1856, balandis // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

jos funkcijos visuomenėje buvo „*matomas*” – namų, vyro bei vaikų priežiūra (18), o XIX a. viduryje „*motinos kultas*” dvasines vertėbes iškėlė aukščiau fizinio darbo ir namų ruošos. Įdomu pastebėti, kad viduriniosios klasės amerikiečių šeimoje silpnėjo tėvo vaidmuo – prieš pilietinį karą jis paprastai grįždavo namo pietauti ir pasimatytu su šeima, tačiau po karo vyrai dažniausiai pietaudavo ne namuose; netgi ankstesnė išskirtinai tėvišką pareigą – maldos skaitymą prieš valgį – perėmė motina, tapusi tikraja šeimos galva (19). Šios pareigos perėmimas simboliškas, kadangi, kaip teigia Ann Douglas, „XIX a. viduryje amerikietė motina ir jos prigimtinė savybė maitinti vaiką krūtimi, ji prižiūrėti ir mokyti buvo laikoma dieviška” (20). Būtent „*motinos kulto*” laikais į amerikiečių kalendorių buvo įtraukta Motinos diena. „*Motinos kultas*” turėjo didžiulę įtaką stiprėjančiam moters vaidmeniui kultūriame gyvenime: XIX a. viduryje, skirtingai nei kitose šalyse, Amerikos viešosiose ir privačiose mokyklose sparčiai daugėjo moterų mokytojų, nors jos ir dirbo už daug mažesnį atlyginimą nei vyrai. Aktyvus jų dalyvavimas švietime simbolizavo bendrają moterų padėtį ir jų įtaką to meto kultūrai (21).

„Tikrojo moteriškumo” ir „prisirišimo prie namų” ideologija atsiispindėjo ir Viktorijos epochos moterų madoje, nes juk rūbai – vienas iš svarbių materialiosios ir vizualiosios kultūrų rodiklių. Kita vertus, taikant tiesioginį ar implikacinių metodą, rūbų studija vertinga dar ir tuo, kad ji beveik visada verčia sistemiškai lyginti skirtingas lytis bei jų padėtį ir įtaką tam tikro periodo socialiniui ir kultūriniu lygmeniu. Taigi kultūrinė rūbų studijos reikšmė daugiau ypač, nes tai terpė, kurioje susimaisto gamyba ir vartojimas, viešumas ir privatumas, mašinė kultūra ir individualumas; taip atstovaujama tam tikram visuomenės sluoksniniui ir atliekamos tam tikros pareigos.

Nors tik turtinės Viktorijos epochos moterys galėjo sau leisti prabangą domėtis paskutine mada, tačiau ypač išpopuliarėjo žurnalai, rašantys moteriškosios mados, etiketo ir namų židinio sergėjimo temomis. Didelę įtaką to meto kultūrai, madai bei vertybų formavimui padarė žurnalas „Godey's Lady's Book” („Godey ponios knyga”), kurio diskusijomis apie moters idealą ir jos įtaką vėliau pasinaudojo moterų lygiateisiškumo šalininkės (sufražistės) ir feministės. 1830 šio žurnalo įkūrėjas buvo Louis Godey, ypač domėjėsis mada, tačiau kai 1836 m. jo redaktore tapo Sarah Josepha Hale (1788–1879), įstabių talentingu žurnalistė, Louis Godey įtaka pastebimai susilpnėjo, ir žurnalą daug kas pradėjo vadinti „Mrs. Hale's Lady's Book” („Misis Hale ponios knyga”) arba tiesiog „Lady's Magazine” („Ponios žurnalas”) (22). Populiarmo viršunė žurnalas pasiekė 1864 m., kai jo prenumerata siekė 1 512 000 egzempliorių, be to, per pilietinį karą tai buvo vienas iš mėgstamiausių kareivių žurnalų (23).

Turbūt viena iš priežasčių, kodėl šis žurnalas buvo tokis mėgstamas, ypač vyrų, buvo ta, kad daug kas tame galėjo „*paganysi akį*” – tai bene pirmasis leidinys, demonstravęs to meto madas, tačiau žiūrint iš socialinės ir kultūrinės retrospektyvos žurnalas įtakojo to meto mados ir diegiamų vertybų (tuštybės ir apsimetinėjimo) kritiką, mėginančią papriestarauti tradiciniams niekinančiam požiūriui į moterį. Nors žurnalo re-

3 il. „Godey's Lady's Book” viršelis, // „Godey's Lady's Book” Online, <http://www.history.rochester.edu/godeys/>

daktorė Sarah Hale buvo prieš rinkimų teisės suteikimą moterims ir propagavo „privacišios” ir „viešosios” socialinių ap linkų atskyrimą, ji palaikė bendrasias idėjas, ginančias moters teises ir jos padėtį visuomenėje – agitavo moteris siekti geresnio ir aukštesnio išsilavinimo, reikalavo suteikti joms teisę igyti tais laikais išskirtinai vyrišką mediko profesiją, taip pat daugiau teisių santuokoje (24). Kultūrologė Ann Douglas teigia, kad Sarah Hale ir jos šalininkai, skelbiamas idėjas pavadinę „*ītakos doktrina*”, iš dalies siekė „feministinių tikslų”, tačiau dažniausiai naudojo „antifeministines priemones, taigi jų sékmė vargu ar buvo imanoma” (25). Paprastai ignoruojant moters biologinę ir ekonominę funkcijas buvo pabrėžiama, kokį išpūdį sukelia „moteriškumo kulto” diegiamos vertybės ir dorovinės sampratos, tačiau niekada nebuvu nagrinėjami šios ideologijos padariniai to meto visuomenei ir kultūrai. Ann Douglas pateikia tokią gerai išauklėtos moters pagiriką iš „*Godey's Lady's Book*” (1830):

Žiūrėk, ji sėdi, ji vaikšto, ji kalba, ji žiūri – nenuskomas išpūdis! Ikvėpimas ir šlovė gaubia jos aurą. Su ja vyras ne tik jaučiasi saugus, bet ir tolydžio atsinaujina dvasiškai, nes jis jaučia jai pagarbią baimę ir prisirišimą, kokio dar niekada nejaučė moteriai (26).

I ši „tikros moters” sukeliama išpūdį pažvelgus giliau tam pa akivaizdu, kad išaukštinus mistiškajį dvasinį lygmenį skaus-

4 il. „Godey's Lady's Book”, 1855, rugpjūtis // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

mingai trūksta fiziškojo, tikroviškesnio apibūdinimo. Štai kodel Ann Douglas įsitikinusi, kad, bešlovindami moteriškajį tyrumą ir dvasingumą, „itakos doktrinos” šalininkai, visų pirma Sarah Hale, paneigė „ne tik patriarchalines, bet ir matriarchalines vertybės” (27). Juk skaitant šią išstrauką iš „Godey's Lady's Book” žurnalo susidaro labai miglotas šios moters ar moteriškumo idealio išpūdis, išskyrus aiškų suvokimą, kad tai – tam tikras vaizdinas, kurį reikia pamatyti ir iš jų adekvaciai reaguoti, tačiau svarbiausia, kad jis yra bekūnės ir beasmenis. Nūdienos kontekste pirmasis sakinsky skamba tartum lélės reklama, o pirmas žodis „žiūrék” tampa požiūrio į moterę leitmotyvu: tam, kad ji galėtų egzistuoti, kažkas turi iš jų žiūréti. Žvelgiant socialiniu aspektu moteris yra vertinama tik už jos gebėjimus dvasiškai, estetiškai ar religiškai padaryti itaką vyrui, taigi ji tampa visiškai priklausoma nuo vyriškojo atsako, lengvai galėdama virsti jo įkvėpimo šaltiniu arba auka.

Nepaisant pastangų pakeisti tradicinį moters vaidmenį XIX a. vidurio amerikietiškoje patriarchalinėje visuomenėje bei kultūroje, dar griežčiau buvo atskirtos vyriškoji ir moteriškoji socialinės aplinkos. Mėginant rasti sentimentalumo kultūros ir mados sankirtą galima teigti, kad Viktorijos epochoje grožis bei pastangos būti gražia buvo suvokiami kaip vadinosios moters kultūros kertinis akmuo. Viktorijos laikais vyrų

ir moterų rengimosi kultūra buvo tokia skirtinga, kad, anot James Laver, „būtybė, apsilankiusi iš Marso ir išvydusi vyrą su surdutu ir cilindrū, o moterį su krinolinine suknele, būtų pagalvojusi, kad jie priklauso dviems skirtingoms rūšims” (28). Netgi minėtasis „Godey's Lady's Book” žurnalas rašė, kad „moters reikalas yra būti gražia..., nes grožis yra pats svarbiausias šios lyties atributas, ir moteris tiesiog nesijaus savimi, jeigu ji nesijaus graži” (29). Taigi besidomėdamos paskutinėmis mados naujienomis, kurios rekomendavo susiveržti korsetus ir avėti kuo mažesniais bateliais, moterys dalyvavo tam tikruose ritualuose, kuriuos istorikas Lois Banner laiko „centrine atskira moters gyvenimo dalimi, ne mažiau svarbia nei vaikų gimdymas ar namų ruoša” (30), ir šiemis veiksmams dažniausiai skiriamas svarbiausias XIX a. Amerikos istorijos, visuomenės ir kultūros tyrinėtojų dėmesys.

Ryškiausiai Viktorijos laikų madas ir jų įtaką kultūrai, gyvenimo būdui ir vertybėms propagavo „Godey's Lady's Book” ir kiti žurnalai. Svarbu pabrėžti, kad tų laikų madinga moteris pirmiausia demonstravo vyro, tévo ar brolio turtus bei visuomeninę padėtį – „rafinuotos moters, priklausančios aukštajai klasei, idealios savybės buvo smulkumas, trapumas ir gležnumas” ir kaip diena nuo nakties skyrėsi nuo žemesniojo sluoksnio dirbančios moters ypatybių (31). Ne tik išvaizda rodė esamą socialinę padėtį: žinoma to meto rašytoja

5 il. Prieš vestuves, „Godey's Lady's Book”, 1856, vasaris // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

bei kovotoja už moterų teises
Harriet Beecher Stowe, „Dédės
Tomo trobelės” autorė, rašė:

Moterų sijonai buvo tokie ilgi,
kad vilkosi žeme, o turtingųjų
sluoksnui priklausančios moterų
galėjo demonstruoti švarius
savo sijonų pakraščius, nes jos vi-
sur važinėjo karietomis (32).

Pasikeitęs 1830–1850 m. moterų rengimosi stilius taip pat atspindėjo moters atskyrimą nuo vi-
suomeninio ir kultūrinio gyvenimo. Taip propaguotas silpnos ir
prilausomos būtybės idealas. Po
gana klasikinio modelio – pakel-
to liemens – suknelių ankstyvosios
Respublikos laikais 1830 m.
pradžioje į madą atėjusios labai
įmantrios ir akį rėžiančios sukne-
lės buvo gana drastiška permai-
na. Mados istorikė Annagret S.
Ogden teigia, kad „sunkūs pūsti
apatiniai sijonai užgožė natūra-
liasis moters formas ir tiesiog šoki-
ravo 1800-ujų mados pasaulį”
(33). Su didžiulėm skrybėlėm ir
viršuje pūstom rankovėm moter-
ys atrodė paskendusios daugybė-
je detalių, klosčių ir puošybos ele-
mentų. Anot kostiumo istoriko
Douglas A. Russell, būtent tuo
laiku susiformavo „dažnai alps-
tančios moters, kuriai reikėjo uostyt-
ti amoniaką ar kvepiančią drus-
ką, kad atsigautų, įvaizdis” (34).
Taigi vaikydamosios ano meto
mados, moterys, pačios to nesu-
vokdamos, elgesiu ir išvaizda puo-
selėjo silpnos moters idealą, kuris smarkiai skyrėsi nuo suman-
ios ir apsukrių kolonijinių laikų moters tipažo.

Įrodydama glaudų kultūros ir mados ryšį, mados istorikė Carole Turbin straipsnyje „Viešoji ir privačioji socialinės aplinkos: mados studijų pamokos” pateikia Barbaros Burman tyrimą apie kišenų vietos ir jų dydžio pokyčius XVIII – XX a. Amerikoje ir Anglijoje bei jų sąsają su lyčių ideologija (35). Tyrimo autorė teigia, kad ši, atrodo, nereikšminga rūbo deta-
lė dažnai atspindėdavo visuomenėje užimamą padėtį, neveng-
davo aliuzijų į lyčių skirtumus ir jų tradicinius vaidmenis vi-
suomenėje. XVIII a. vyru ir moterų drabužių kišenų paskir-
tis buvo grynai funkcinė (pavyzdžiu, nešioti pačių pagamin-
tas prekes), o įmantriuose XIX a. apdaruose kišenės įgavo
visai kitokią – socialinę – funkciją, jau skyrusių dvi lyties, atsto-
vaujančias viešajai ir privačiajai socialinėms aplinkoms. Anot

THE SCIENCE OF DRESS.—NO. II.

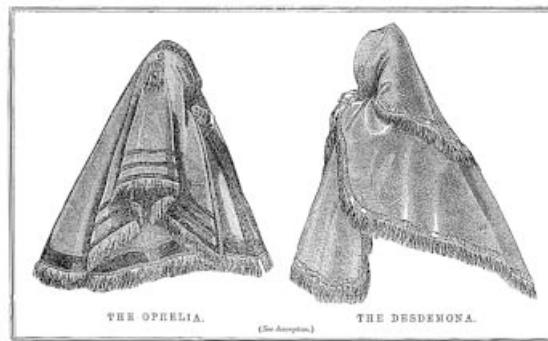
SUMMER FASHIONS
OF THOMAS WHITE AND CO.,
No. 4 SOUTH SECOND STREET, PHILADELPHIA.

6 il. Iliustracija straipsniui „Mados pamokos II”, „Godey's Lady's Book”, 1858, vasaris // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

7 il. Thomas White vasaros mados, „Godey's Lady's Book”, 1855, liepa // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

8 il. Ofelija ir Desdemona, „Godey's Lady's Book”, 1857, sausis // Welcome to „Godey's Lady's Book”, <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>

Barbaros Burman, moterų kišenės buvo mažesnės ir siauresnės, o į madingą priedą – mažą dekoratyvinę rankinę – mažai kas tilpdavo; tokios kišenės simbolizavo to meto moterų visuomeninę padėtį ir finansinę prilausomybę nuo vyro. Vyru kišenės buvo platesnės ir patogesnės, ijas buvo galima lengvai ką nors įdėti ar išimti arba tiesiog vaikščioti susikišus rankas ar tik nykštį. Tai tapo svarbiu vyriškumo ir valdžios simboliu (36).

1836–1838 m. moterų madose atsirado kai kurių pokyčių, kurie, deja, buvo jų nenaudai: mados istorikas James Laver anuomet mados peršamą moters įvaizdį pavadinio „paklusnaus naminio gyvūno” tipažu. 1830 m. ryškias spalvas, suteikiančias galimybę moterims būti patraukliomis ir pastebėtomis, pakeitė pilkšvai rudi ir žalsvi atspalviai, kurie simbolizavo „tikrosios moters” dorybes – kuklumą, dievobaimingumą ir prisirišimą prie namų (37). Moteriškos skrybėlaitės tapo panašios į kuklius gaubtuvus, leidžiančius matyti tik tai, kas yra priekyje (taip simboliškai moteris buvo ribojama psichologine ir emocine prasme). Apibendrinamas mados kostiumo pokyčius, James Laver tvirtina, kad „niekada nebuko tokio laikotarpio, kai moterys, išskyrus giliaj vakarinio ansamblio dekolte, buvo taip paslėptos ir uždengtos, kaip Viktorijos epochos laikais” (38). Tai dar kartą įrodo glaudų mados ir moters padėties visuomenėje ryšį.

Šių dienų mados istorikai ir kultūrologai skirtingai interpretuoja Viktorijos epochos madą socialiniame ir kultūrinia- me kontekste. Tradiciškai yra pabrėžiamas perdėtas ano me-to moters įvaizdžio kuklumas ir skrupulingumas, rūbų stilius, kuris atspindėjo žemesnę moters padėtį visuomenėje ir jos priklausomybę nuo vyro, kai rūbai buvo tapę tam tikra gana veiksminga priemone kontroliuoti silpną ir korsetų suveržtą alpstančią moterį. Madą istorikė Valerie Steele ankstyvosios Viktorijos epochos madą pavadino „bégimu nuo materialumo ir kūniškumo“ (39), pritardama, kad XIX a. moteriški rūbai daugiau slėpė nei rodė, taip iškūnydami pagrindines „tik-rojo moteriškumo ir namų kulto“ ideologijos nuostatas. Gar-sijoje knygoje „Mada ir erotika: moteriškojo grožio idealai nuo Viktorijos epochos iki džiazo amžiaus“ (1985) Valeria Steele Viktorijos laikų madą ir požiūrių į moterį traktuoją kaip „buržuazinio kapitalizmo“ atspindį, moteris siedama su „ka-pitalistine ekonomika, kuri propagavo seksualinį susilaikymą (taupymą), išskyrus sueitį, reikalingą naujos gyvybės atsiradimui“ (40). Nukrypimai nuo normos buvo galimi tik pačiuose aukščiausiuose arba žemiausiuose visuomenės sluoksniuose. Minėtoji autorė daro išvadą, kad nuo XIX a. pradžios kūnas prarado „malonumų instrumento“ funkciją ir tapo tik „gamybos įrankiu“, nors šiuo atveju buvo investuojama į „erotinį kapitalą“ (41). Viktorijos epochos moteris, nors dėl ankštос suknelės ir negalinti pakelti rankų ar laisvai judinti kojų dėl daugybės pasijonių, buvo savo pačios nenaudai teoriškai ir vizualiai užkelta ant pjedestalo: rūbams diktuojant elgesį ji privalėjo atliliki primestą vaidmenį – gyventi uždarą „namų gyvenimą“ ribotame moteriškame pasaulyje su svarbiomis taisyklėmis:

Ji negalėjo viena vaikščioti gatvėmis lyg kokia prostitutė ar plau-ti grindis kaip tarnaitė, ar leisti savo vaikams žaisti gatvėje, kaip tai darė dirbančiosios klasės moterys (42).

Kaip jau minėta, toks moters idealas buvo skatinamas periodiniuose leidiniuose, kurie padarė labai didelę įtaką to meto amerikietiškajai madai bei kultūrai. Iki šių žurnalų su madų iliustracijomis amerikietės pasikliovė europietiškaja mada ir netgi rinko atsiustas iš Europos lėles, kurios buvo papuoštos pagal paskutinę madą (43). Minėtieji žurnalai padėjo susiformuoti naujam amerikietiškajam stiliui, kuris, atsiradus siuvamosioms mašinoms, tapo prieinamas paprastai siuvėjai namuose.

Nors „namų kultas“ paprastai priskiriamas Viktorijus epochai, po pilietinio karo jis jau nebuvo taip plačiai paplitęs, kadangi socialiniai pokyčiai darė įtaką ir pačiai ideologijai. Nors dar daug moterų save laikė „damomis“ ir puoselėjo sil-pnos ir priklausomos moters stereotipą, „aukso amžiaus“ moteris jau taip stipriai nebuvo pririšta prie namų kaip jos pirmatakė prieš dvidešimt metų. Žvelgiant iš kultūrinės ir socialinės retrospekytos „namų“ ir „damos“ kultai daugeliu amerikiečių suteikė saugumo jausmą: vykstant spartiemis pokyčiams industrinėje epochoje saugus namų prieglobstis, puoselėjamas ramios moters, atrodė lyg patikimumo įsikūnijimas. Šios vizijos išsvystymas į tam tikrą ideologiją perkėlė kasdie-

niškas namų šeimininkės pareigas į kitą lygmenį – moters grožis ir jo puoselėjimas buvo išaukštintas kaip viena svarbiausių jos priedermių, deja, taip dažnai buvo neišvengiama moters pažeminimo ir nuvertinimo. Nors tam, kad galėtų gyventi tokį gyvenimą, kokį diktavo ši ideologija, moteris turėjo socia-liai, finansiškai ir emociskai priklausyti nuo vyro, užduotis su-kurti ir puoselėti saugius namus garantavo jai tam tikrą so-cialinį statusą, nes vien tik jos kalba, manieros ir apsirengimo stilius atspindėjo vyro bei šeimos visuomeninę padėtį. Tokiu būdu „prisirišimo prie namų“ ir „tikrojo moteriškumo“ kul-tai, taip plačiai paplitę prieš pilietinį karą, tapo neatsiejama Amerikos moterų istorijos ir kultūros dalimi.

NUORODOS:

1. Douglas A. The Feminization of American Culture. - New York, 1977. - P. 3.
2. Green H. The Light of the Home: An Intimate View of the Lives of Women in Victorian America. - New York, 1984. - P. 53.
3. Douglas A. The Feminization of American Culture. - New York, 1977. - P. 59.
4. Ten pat, p. 59.
5. Ten pat, p. 59.
6. Green H. The Light of the Home: An Intimate View of the Lives of Women in Victorian America. - New York, 1984. - P. 37. Plačiau apie minėtosios ideologijos moterų elgesio taisykles ir lyčių skirtumus Viktorijos laikų Amerikoje žr.: Smith-Rosenberg C. Disorderly Conduct: Visions of Gender in Victorian America. - Oxford, 1986.
7. Fuller M. Woman in the Nineteenth Century // The Norton Anthology of American Literature. - New York, 1979. - P. 216.
8. Douglas A. The Feminisation of American Culture. - P. 67. Išsami merginų auklėjimo Viktorijos epochos idealų kontekste studija pateikiama: Graham D. The Victorian Girl and the Feminine Ideal. - Routledge, 1982.
9. Greenwood G. Greenwood Leaves: A Collection of Sketches and Letters. - Boston, 1853. - P. 29.
10. Douglas A. The Feminization of American Culture. - P. 70. Apie moters svarbą šeimoje ir namų aplinkoje žr.: McDannell C. The Christian Home in Victorian America, 1840-1900. - Bloomington, 1994; Wilson L. Daily Life in a Victorian House. - Washington, D.C., 1993.
11. Ten pat, p. 57. Plačiau apie Viktorijos laikų miesto svarbą ir pokyčius socialiniame gyvenime žr.: Dyos H. J. The Victorian City: Images and Realities. - Routledge, 1973.
12. Green H. The Light of the Home: An Intimate View of the Lives of Women in Victorian America. - New York, 1984. - P. 48.
13. Jie dažniausiai teigia, kad ekonominis pakilimas iš esmės pa-keitė tradicinį požiūrį į moterį ir jos veiklą: moters darbas, nors ir mažiau apmokamas negu vyro, taip pat imtas vertinti kaip vienas iš veiksnių, skatinančių socialinę ir ekonominę gerovę. Plačiau žr.: Goode W. J. Family Changes Over the Long Term: A Sociological Commentary // Journal of Family History 28.1. (January 2003). - P. 15-30; Bryant A. N. Changes in Attitudes Towards Women's Roles // Sex Roles: A Journal of Research 48:3/4 (February 2003). - P. 131-133.
14. Cowan R. S. More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave. - New York, 1986. - P. 18 -19.
15. Matthews G. Just a Housewife: the Rise and Fall of Domesticity in America. - New York, 1987. - P. 3.

16. Cott N. and Peck E. A Heritage of Her Own: Toward a New Social History of American Women. - New York, 1979. - P. 145.
17. Čia minėtina daugybė to meto šaltinių, iliustravusiu „motinos kultą“: Abbot J. S. C. The Mother at Home or the Principles of Maternal Duty Familiarly Illustrated. - New York, 1833; Conkling M. Memoirs of the Mother and Wife of Washington. - Auburn, Me., 1851; Harland M. The Story of Mary Washington. - Boston, 1892; Sigourney L. H. Letters to Mothers. - Hartford, 1838; taip pat Sigourney L. H. autobiografinė apybraiža apie santykius su savo sūnumi Andrew knygoje *The Faded Hope*. - New York, 1853; Wishy B. The Child and the Republic: the Dawn of Modern American Child Nurture. - Philadelphia, 1986; Kuhn A. L. The Mother's Role in Childhood Education: New England Concepts 1830-1860. - New Haven, 1947.
18. Douglas A. The Feminization of American Culture. - P. 63.
19. Rose A. C. Victorian America and the Civil War. - London, 1993. - P. 51. Šiame šaltinyje išsamiai nagrinėjami pilietinio karro padariniai Viktorijos laikų Amerikoje, pateiktamos 75 amerykięčių šeimų, gyvenusių šiuo laikotarpiu, biografijos.
20. Douglas A. The Feminization of American Culture. - P. 88.
21. Ten pat, p. 89-90. Pakitęs požiūris į darbą ir jo pasiskirstymą, taip pat ir lyčių skirtumai analizuojamai: Laurie B. Artisans into Workers: Labor in Nineteenth-Century America. - Chicago, 1997; Aron C. S. Ladies and Gentlemen of the Civil Service: Middle-Class Workers in Victorian America. - Oxford, 1996; Sanders E. Roots of Reform: Farmers, Workers, and the American State, 1877. - Chicago, 1999.
22. Matthews G. Just a Housewife: the Rise and Fall of Domesticity in America. - P. 4.
23. Earnest E. P. The American Eve in Fact and Fiction 1775-1914. - Urbana, Illinois, 1974. - P. 95.
- Išsamesnė mados, etiketo ir namų židinio sergėjimo temų populiarumo analizė pateikiama: Martin J. Miss Manners' Guide to Excruciatingly Correct Behavior. - New York, 1982; Martin J. Miss Manners Rescues Civilization. - New York, 1996.
24. Matthews G. Just a Housewife: the Rise and Fall of Domesticity in America. - P. 43.
25. Douglas A. The Feminization of American Culture. - P. 52.
26. Ten pat, p. 26.
27. Ten pat, p. 52.
28. Laver J. Costume and Fashion: a Concise History. - London, 1982. - P. 184.
29. Hale S. J. Godey's Ladies Book. 46 (July 1852): 105. <http://www.uvm.edu/~hag/godey/>
30. Banner L. W. American Beauty. - Chicago, 1984. - P. 9.
31. Ten pat, p. 53.
32. Cituota iš ten pat, p. 54. Idomi moteriškumo idealų analizė per istorinę ir socialinę prizmę pateikiama Basch F. Relative Creatures: Victorian Women in Society and the Novel. - New York, 1974.
33. Ogden A. S. The Great American Housewife: from Helpmeet to Wage Earner 1776-1986. - Westport, Connecticut, 1986. - P. 48.
34. Russel D. A. Costume History and Style. - Englewood Cliff, New Jersey, 1983. - P. 342.
35. Burman B. Pocketing the Difference: Pockets and Power in Victorian England // Gender and History (Fall 2002). - P. 377-78. Cituota iš Turbin C. Refashioning the Concept of Public / Private. Lessons from Dress Studies // Journal of Women's History. - Spring 2003. - P. 47.
36. Ten pat, p. 47.
37. Laver J. Costume and Fashion: a Concise History. - P. 168.
38. Ten pat, p. 172.
39. Steele V. Fashion and Eroticism: Ideals of Feminine Beauty from the Victorian Era to the Jazz Age. - New York, 1985. - P. 84.
40. Ten pat, p. 87.
41. Ten pat, p. 89.
42. Stansell C. Revisiting the Angel of the House: Revisions of Victorian Womanhood // New England Quarterly 60 (September 1987). - P. 477.
43. Banner L. W. American Beauty. - P. 10. Idomi diskusija apie žurnalų moterims įtaką visuomeniniam ir kultūriniam to meto kontekstui, ypač pačių moterų pasaulėžiūros formavimasi, yra pateikiama: Beetham M. A Magazine of Her Own?: Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800-1914. - Routledge, 1996.

The Socialization of the Woman in Victorian American Culture: the Intersection of Culture and Fashion

Daiva PUNDZIUVIENĖ
Jūratė MATULIONIENĖ

On the basis of the historical and sociological material on Victorian American culture, the article provides the reader with the analysis of the woman's position and her influence on the so-called 'sentimentalized' Victorian culture. The nineteenth century, most of which historians have designated as the Victorian Age, was an era in which the idealization of woman was developed into an intricate and complicated ideology promoting the sacredness of hearth and home. Women's lives for the rest of the nineteenth and on into the twentieth centuries came to be defined by and compared to these ideals.

The cults of 'True Womanhood' and 'Domesticity' marked the transition into the industrialized society, however, isolated women culturally, socially and emotionally. Male / female subordination and the analytical equivalence of patriarchy were structured by the strict separation of hierarchical spheres, male (public / work) and female (private / domestic). A number of scholars in the emerging field of dress studies trace links between gender ideology and women's fashions, one of the most consistently gendered aspects of material and visual culture in any epoch, claiming that, in such periods of patriarchy, the clothing of the two sexes were as clearly delineated as possible. With the extreme separation of men's and women's spheres, Americans came to view the inculcation of beauty as being within the center of women's culture.

The advent of such fashion magazines as *Godey's Lady's Book* made a great impact upon American culture as a reflection of the consciousness of female inferiority conveyed by means of clothing style. On the other hand, the cults of 'Domesticity' and 'True Womanhood' provided a sense of security for many nineteenth century Americans as, in the rapidly changing industrial era, the engendering of a safe haven guarded by a quiet female seemed the epitome of security. Therefore, the raising of this vision to an ideology uplifted the mundane domestic duties of the housewife by elevating women their social role. Moreover, this ideology, though it was pervasive in the thirty years before the Civil War, became an integral part of the history of women in America.

„Svarbu pasijuokti iš savęs ir neužgauti kitų”, – teigia medžio meistras Adomas Kvasas, 2004 m. atšventęs 80 metų jubiliejų

Elvyra SPUDYTĖ

Adomas Kvasas gimė 1924 m. lapkričio 21 d. Kretingsodžio kaime (Kretingos r.). Tėvas Jokimas daug ką išmanė ir mokėjo: mūryti pečius, skieptyti obelis, dengti šiaudinius stogus, drožti samčius, šaukštus, sumeistrauti stalą, krėslą. Be to, jis mokėjo „siuvinėti ant kaniavos“. Motina Petronėlė verpė, audė, mezgė, dirbo visus ūkio darbus, augino vaikus, kurių šeimoje buvo gausu. Motina turėjo gražų balsą, mėgo žemaitiškas dainas. Gausią turtą šeimoje nebuvo. Daujau vargo ir nepriteklių.

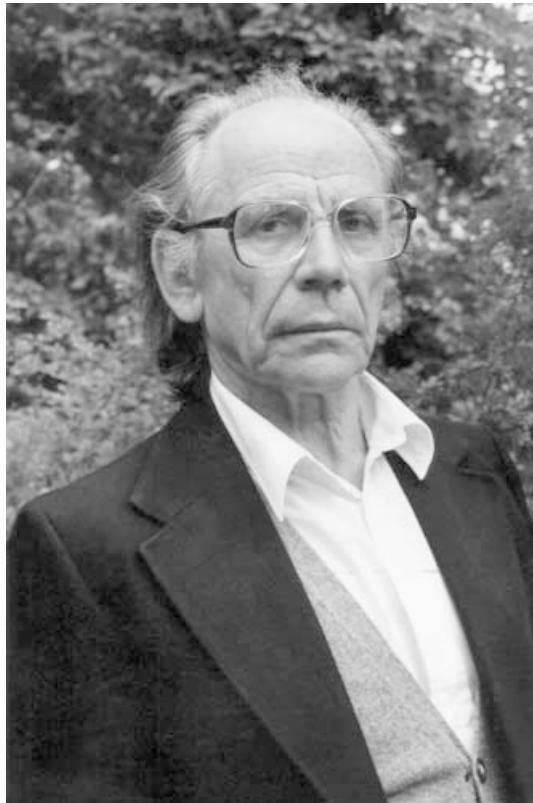
Didelių moksłų Adomas nebaigė. 1933 m. pradėjo lankytis Kretingsodžio pradinės mokyklos pirmą skyrių, o 1935 m. susirgo sunkia, skausminga liga, vadinama „kaulo rože“, kuri pažeidė visą kairę koją. Trejus metus pragulėjo lovoje. Skausmas buvo toks stiprus, kad akyse ne kartą vaidenosi šméklos, ne kartą žvelgė giltinei į akis. Gydimui nebuvo pinigų, vaistai buvo labai brangūs. Po trejų metų kančios Adomas vėl pamažu ir kantriai pradėjo mokytis vaikščioti: iš pradžių su taburete, paskui su ramentais, o lazda visą gyvenimą liko ištikimiausiu draugu.

Be darbo tėvai nelaikė. Nors sunku buvo vaikščioti, bet 1939 m. Triušelių kaime Klaipėdos krašte pradėjo piemens dalią. Sunku buvo raišam lakyti paskui karves, todėl įsitaikė apmokyta šunelį, kuris jam buvo ir pagalbininkas, ir draugas.

Papiemenavęs 1941 m. gavo darbo Kretingos dvaro koklinę, kuri priklausė inžinieriui Ignui Jablonskiui. Koklinėje žiedė puodus, darė koklius. Po karo batų siuvimo ateljė Kretingoje dirbo sandelininku, kasininku, batsiuvio mokiniu ir batsiuviu.

1948 m. gruodžio mėnesį išsikėlė gyventi į Salantus. Ten susituokė su Stanislava Zajančiauskaite. Salantuose įsidarbiavo kino teatro kasininku.

Adomo darbo biografija įvairi. Išmégino daugybę darbų ir pareigų: siuvo batus, žiedė puodus, pardavinėjo bilietus, dirbo žaislus, Palangos buitinio aptarnavimo kombinate drožė

Adomas Kvasas

suvenyrus, Plungės medžio apdirbimo įmonėje „Minija“ drožė medžio dirbių etalonus.

Gyvenimas nebuvo rožėmis klotas. Ieškant geresnio pragyvenimo daug kartų teko keisti gyvenamają vietą. Po žmonos Staselės mirties 1971 m. paliko Salantus ir su keturiais vaikais – Stasiu, Ričardu, Stasele ir Viktoru – apsigyveno Biržuvėnų kaime, Telšių rajone. Ten vėlgi gyvenimas nebuvo palankus. Kraustėsi į Kalnėnų kaimą, į Siraciūs, į Telšius, kur irgi keitė gyvenamasis vietas, kol įsikūrė vieno kambario bendarbučio bute. Ne rūmai, bet savas kampas, nors žiemos metu ir nesildomas. Tokia jau „publika“ apsigyveno šiame name.

1956 m. Adomas kandidatu įstojo į Liaudies meno draugiją. Pirmą kartą savo darbus teko parodyti kompetentingai Vilniaus komisijai. Pirmieji darbai nebuvo nei lakuoti, nei beicuoti, trūko proporcijų, jie buvo negrabūs, todėl meistrui pasidarė nejauku. Vis dėlto įvertinimas buvo palankus. Skulptorius Gediminas Jokūbonis „palaimino“ Adomo Kvaso darbus ir nuteikė tolesnei kūrybai.

Meistro darbus būtų galima suskirstyti į tris grupes. Pagrindinė – satyrinės kompozicijos, išdrožtos iš vientiso medžio gabalo. Šių kompozicijų siužetai – gyvenimiški nutikimai, tokį daugybę būna kasdieniame gyvenime. Tik jie pakartoti, įvertinti, „perleisti“ per Adomo Kvaso akį ir jamžinti liepos medyje. Šių kompozicijų personažai šaržuoti, didelėmis nosimis, išsprogusiomis akimis, išraiškingais veidais. Figūros judančios, kompozicijoms tai suteikia nuotaikingumo ir ekspresijos. Ši kūrybos grupė meistro pati mégstamiausia, linksmiausia. Jei darbas vykės, išraiškingas, Adomo siela būna pakylėta, nuotaikinga. Pasiektas meninis rezultatas jam suteikia naujų jėgų.

Dažnai siužetus kompozicijoms Adomas ima iš humoristinių liaudies dainų. Pagal „Tas mano palvys tai puikus arklys“ sukurtas „Palvo arklio“ personažas 1965 m. respublikinėje parodoje laimėjo pirmo laipsnio diplomą.

Kiek tokų kompozicijų meistras yra sukūręs! Vien jų pavadinimai daug ką pasako: „Velnio raistas“, „Paskutinis Dievo

teismas", „Prietaringoji", „Sunios pagirios", „Girtuoklio galas", „Pašventoryje", „Raganos namelis", „Pasiklydau", „Biržuvėnų velnias", „Racionalizatorė", „Siaubas", „Užgavėnės Kretingoje" ir daugybė kitų.

Kompozicijos turi ne tik meninę, bet ir auklėjamą vertę. Jos užfiksotas įvairios gyvenimo negerovės, ne tik juokingos, bet ir pamokančios. „Svarbu pasijuokti iš savęs ir neužgauti kitų", – teigia meistras.

Kitą Adomo Kvaso darbų grupę – kaukės. Jos įvairios: dekoratyvinės, suvenyrinės, Užgavėnių. Atmintinį įstrigę vaikystės, jaunystės metų Užgavėnių vaizdai, ypač persirengelių vaikštynės po Kretingos apylinkių kaimus. Jų sukeltas šurmulyis bei linksmybės meistrai paskatinė kurti Užgavėnių persirengelių kaukes. Jas meistras ne tik drožia iš medžio, bet kuria iš kartono, kurį lanksto, karpo, kljiuoja, dažo, aplipdo barzdomis, plaukais, audinio atraižomis.

Kaukes pradėjo kurti apie 1957–1958 m., kai Salantų kultūros namų direktorius paprašė išdrožti Senio Šalčio kaukę. Nuo tada kaukių kūrimas užvaldė meistro vaizduotę. Ir kokių tik jų nesukūrė – išdidintų, natūralaus dydžio, miniatiūrinį-suvenyrinių. Visos jos skirtinos, įdomios, savitos. Nerastum né vienos panašios. Meistras yra ne tik kaukių drožėjas, bet ir Užgavėnių tradicijų žinovas bei konsultantas. Kai 1972 m. jau gyvenant Biržuvėnuose, Luokėje buvo organizuojama didelė Užgavėnių šventė, pavadinta žiemos palymomis, Adomas tapo šios šventės „siela". Dvidešimt vienas persirengėlis su Adomo išdrožtomis kaukėmis dalyvavo šventėje. Personai šėlo, krėtė juokus ir išmonė linksmino publiką. Ant vežimo rato sukojasi Adomo sukurti Morė, kuri atrodė kaip gyva, žmonės net stebėjosi: „Argi galima taip kankinti tą moterį". Tų metų Užgavėnės Luokėje sulaukė gražaus įvertinimo. Adomo sukurti Užgavėnių personažai dalyvavo žiemos šven-

Adomas Kvasas. Judanti lélé armonikierius

Adomas Kvasas. Judanti lélé muzikantas

tėje Telšiuose ir laimėjo pirmą vietą bei televizorių. Tik tas televizorius nukeliaavo į valdiškas rankas, o meistrui ir ačiū buvo užmiršta pasakyti. Žmonės jo išdrožtas kaukes išsaugojo iki dabar. Dauguma jų surinktos ir saugomos Biržuvėnų muziejuje.

Kaukes meistras mégą drožti dar ir todél, kad jas gerai pirkо, o ir širdžiai buvo malonu sukūrus raganų, velnių ir kitokių juokingų personažų veidus. Adomas Kvasas Užgavėnių

Adomas Kvasas. Ragana

Adomas Kvasas. Raganų ragana

Adomas Kvasas. Še tau

Adomas Kvasas. Varo samagoną

kaukėmis „aprengė“ Telšių folkloro ansamblį „Insula“, vykusį koncertuoti į Slovéniją, Latвијą, JAV. Visur šios kaukės kėlė juoką, linksmino žmones, turėjo didelį pasisekimą. Daugybę Užgavenių kaukių jis padovanojo Žemaitijos kolegijos Telšių menų fakulteto studentams tam, kad jaunimas per Užgavėnes galėtų šelti, dalyti žmonėms džiaugsmą ir juoką.

Trečia darbų grupė – lélės. Iš medžio išdrožiami natūraus žmogaus dydžio balvonai, judinantys rankas, kojas, galvą. Ši sena tradicija, ko gero, gyva tik Žemaitijoje.

Dar gyvendamas Salantuose sulaukė tuomet ten klebonavusio Antano Vaičiaus (vėliau Telšių vyskupo, dabar emerito) prašymo – Velykoms padaryti kareivius prie Kristaus karsto. Adomas išdrožė du kareivius, kurie judino rankas, kojas, sukioko galvas. Pirmą kartą 1961 m. jie buvo pastatytai prie Kristaus karsto Salantų bažnyčioje. Ilgai jie tarnavo šioje parapijoje. Ir dabar šie kareivai stovi Salantų bažnyčioje, tik per Velykas jie jau nebepuošia Kristaus karsto. Kiti laikai, kiti papročiai.

Meistras toliau sėkmingai daro lélės. Tiesa, nedažnai. Neseniai išdrožė raganą, kuriai rūbus pasiuvo tautodailininkė Onutė Valickienė. Tai tikra raganų ragana! Biržuvėnų muziejuje, tarp įvairių senų rakandų, įsikūrė dar viena medinė moteriškė, supanti lopšį su kūdikiu. Vėlgi – meistro išmonė!

Ir pagaliau lélės – muzikantai, pritaikyti vaidinimams. Žiūrėdamas į lėlių veidus, į jų darkymąsi, matydamas žmonių reakciją ir juoką, negali atsistebeti meistro fantazija, išmone ir humoru. Tada reikia pamatyti meistro veidą – švytintį, kurią džiaugsmo ir nuotaiko gerumo. Tikslas pasiektas.

Meistro darbai iš kitų išskiria savitu bražu. Jis gali išdrožti ir religinio turinio skulptūras („Betliejus“, „Aleliuja“, „Kristus“), ir rimitus personažus („Dūdorius“, „Medžio drožėjas“, „Soldino miškas“). 1999 m. „Alkos“ muziejui Adomas padovanojo Kristaus skulptūrą. Tą kartą meistras kažkokėl pasakė: „Lig šiol drožiau velnius ir raganas, dabar – šventuosius“. Deja, to neatsitiko. Švėsdamas 75-ąjį gimtadienį meistras vėl buvo savo stichijoje. Ta proga surengta jo autozinė paroda lankytojus stebino naujais darbais, išmone, saty-

riniais siužetais. Meistras surengė keturias personalines parodas, dalyvavo daugybėje parodų su kitais liaudies meistrais. Jo darbai pasklidę po Lietuvos muziejus ir po platuji pasaulį: JAV, Angliją, Japoniją, Rusiją, Vokietiją.

Bendrauti su meistru įdomu ir naudinga. Jo filosofinis požiūris į gyvenimą, į dvasinę sferą, į kūrybą kelia nuostabą. Tai žmogus, kuris nemégsta netvarkos, nešvaros, melo. Tai žmogus, kuris neturi pavydo jausmo, kuris kiekvienam žmogui linki gero, kuris dalija patirtį jaunimui, kuris nemégsta tuščių susijėjimų, nors kompanijose gali padainuoti humoristinių dainušķų, patampyti armoniką, pravirkdyti mandoliną. Tai jautrios sielos, kurių slepia po išoriniu ramumu ir netgi rūstumu, žmogus. Tik išgyvenęs daugybę negandų, patyręs daug vargo, susidūręs su daugybe gyvenimo blogybių, gali suvokti gyvenimo džiaugsmą ir tapti prasmingo gyvenimo filosofu – neskaudinti žmonių, o stengtis jiems padėti. „Aš tikiu, kad kažkas tobulai valdo ši pasaulį, kad žmogus už savo darbus susilaukia atpildo. Todėl aš gyvenime dėl nieko pernelyg nesigraužiu“, – taip save apibūdina meistras Adomas Kvasas.

REGIONAL CULTURE

“It is so important to know how to laugh at oneself without insulting the other” – says the craftsman Adomas Kvasas who celebrated the 80th anniversary of his birth in 2004.

Elvyra SPUDYTĖ

The article presents a brief review of the life and creation of the famous woodcarver Adomas Kvasas from Samogitia. This folk artist possesses a piercing analytical look towards the reality of life – he treats the vices and falacies of his personages understandingly but mockingly and ironically at the same time. Besides, Adomas Kvasas is an excellent maker of caricature masks for Shrove Tuesday celebrations, who was commissioned by priests of the churches in Salantai, Notėnai, etc. to make collections of moving wooden “zalnieriai” (Roman soldiers).

Baltarusių apžadų kryžiai

Michas' RAMANIUK

Apžadų kryžių grupę sudaro: atminimo–apsaugos, memorialiniai, pakelių, kryžkeliai, stovintys eismo nelaimių vietose, prie šaltinių, šventvietėse, sodybų, kapinių ir šventorių kryžiai. Vaizdine–estetine ir dekoratyvia raiška jie dažnai skiriasi nuo antkapinių kryžių. Tai paaikinama kitomis apžadų kryžių funkcijomis. Tarp jų dominuoja apsauginė ir salygiškai vadintina palinkėjimų arba svajonių išpildymo funkcijos. Dėl svajonių ar palinkėjimų išpildymo žmogus kreipėsi ne į atvaizdą gerajame trobos kampe ar bažnyčioje, bet į lauko kryžių, į ant jo užkabintas baltas drobes, kurios labai dažnai visai paslepija architektoniką, į šventą šaltinio vandenį, į šventus medžius...

Apžadų kryžiai išreiškė fantastinės dievybės, pagoniško stabo vaizdinį. Daugybė apotropinių audinių niekad nebuvovo atnaujinami, todėl per dešimtmečius kryžius virsdavo balta piramide, menkai beatspindinčia krikščionišką idėją. Kryžius dažniausiai atliko karkaso, ant kurio kabinami audiniai, vaidmenį. Apžadų kryžiai buvo statomi prie šaltinių, šventvietėse ir kitose vietose, susijusiose su padavimais apie stebuklus arba žmogaus išgelbėjimą nuo mirties, jaunavedžių laimę, išgijimą po sunkios ligos ir apie daugelį kitų įvykių, susijusių su žmogaus likimu.

Apžadų kryžiai išsiskiria lakoniška forma, kurios pagrindą sudaro keturbriaunė sija. Dekoratyvūs šakų galų užbaigimai nepasižymėjo tokiu drožybos, pjaustinėjimų, prikaltų profiliuotų lentočių vaizdingumu ir įvairove kaip antkapiniuose kryžiuose. Todėl jie ir daryti išimtinai iš medžio: ažuolo, eglės, pušies. Apžadų kryžiai darė išpūdį monumentalumu, raiškia architektonika ir turėjo keturias ar šešias šakas. Istriža perkryžia būdavo apatinėje stiebo dalyje.

Būdingas katalikų ir unitų apžadinių kryžių bruožas formuojant jų plastinį vaizdą buvo gausus medžio skulptūros bei ornamentinės–dekoratyvios drožybos naudojimas. Visos Baltarusijos teritorijoje galima buvo aptikti kryžių su liaudies meistro iš medžio išdrožto Nukryžiuoto Kristaus atvaizdu. Juos statė pakelėse, prie namų, kapinaitėse. Ypač meniški buvo baltarusių katalikų apžadų kryžiai. Būtent jų apžadų kryžius įgijo nepaprastą plastiškumą, meninį vaizdingumą ir psichologizmą. Apotropiniai audiniai juose beveik nenaudojami ir neveikė plastinio vaizdo ypatybių. Patys kryžiai daugeliu atvejų virto vaizdingomis medinėmis

tobelėmis – bažnicomis, koplytėlėmis, apgyvendintomis šv. Jurgio Nugalėtojo ant žirgo, Rūpintojėlio, Panelės Marijos bei kitų atvaizdais. Būtent šis sakralinio meno klasas, nepaprastai savitas ir turtingas meno kūrinių, labiausiai nukenčėjo nuo bolševikų smurto, teroro ir naikinimo. Daug jų viam laikui pradingo. Nerūpestingas muziejininkų ir etnografių požiūris į krikščioniškas šventenybes, nacionalinės savimonės trūkumas visam laikui iš mūsų atėmė daug liaudies išminties ir kūrybinės patirties perlų.

Atminimo–apsaugos kryžiai

Aukšti ir stottingi, jie puošiami viena maža prijuostėle–raiščiu su kryžiaus ženklu arba visa kaskada mažų prijuostelių, užrištų nuo skersinės kryžmos iki pat žemės. Kai kryžiaus stiebas apvyniojamas rankšluoscčiais, audeklų klostės iškaišomos gyvomis gėlėmis. Puošyoje vyrauja prijuostėlė, paveikslėlis, audinių atraižos, rečiau – rankšluoscčiai. Į klaušimą, kodėl prijuostės pritvirtintos šiek tiek žemiau horizontaliosios kryžmos, kaimo moterys atsakinėjo: „Betgi tai pats Jėzus Kristus, ir reikia būtinai pridengti jam gēdingas

Atminimo–apsaugos kryžiai. Karmos r. 1990 m. Dzianiso Ramaniuko nuotrauka.

Memorialinis kryžius stalininių represijų vietoje.
Kuropatai, Minskas. 2000 m. Dzianiso Ramanuko nuotrauka.

Pakelės apžadų kryžius su daugybe apotropinių audinių.
Siarednja Pečų k., Lelčysų r. 1994 m.

vietas". Pakelių, kapinių, šventorių, sodybų kryžiuose kaimo gyventojas matė paties Kristaus paveikslą. Audiniai (dažniausiai mažų dydžių) nuo atminimo–apsaugos kryžių beveik niekad nebuvu nuimami, tik papildomi naujais.

*Tokie kryžiai Medilos rajone dar vadinami „kaimo“ kryžiais. Stovi jie prie kelių, arčiau kaimo centro. Gegužės mėnesio vakarais po pamaldų vietinės moterys maldomis ir giesmėmis prie jų susirenka pašlovinti Dievo Motiną Gegužinę, o birželį – Jėzū Kristū. Sédėdamos ant suoliukų po aukštais kryžiais, besileidžiančios saulės spinduliuose, Luščyku kaimo moterys pasakojo, kad meldžiasi, „idant pasaulyje būtų gėris, vyrautų ramybė, kad nebūtų karas, kad Dievas duotų derlių, kad lietūs lytų, kad visas jaunimas geras būtų”.

Memorialiniai kryžiai*

Memorialinius kryžius galima padalinti į dvi grupes. Pirmoji grupė skirta 1863–1864 m. sukiliui, kuriam vadovavo K. Kalinauskas, atminimui. Tokie kryžiai paprastai buvo statomi sukilėlių, žuvusių mūšiuose ir susirėmimuose su baudžiamaisiais būriais, slaptose palaidojimų vietose. Iš šios grupės žinoma koplyčia netoli Milavidų kaimo Baranovičių rajone, kryžius senose kapinėse Pliabanių kaime Maladečinos rajone.

Kita grupė – atminimo kryžiai, skirti pagerbtii XX a. vidurio stalininių represijų aukas. Žinomiausias šios grupės kryžius yra Kuropatuose, netoli Minsko, kur 1937–1941 m. NKVD baudžiamieji būriai sušaudė nuo 30 iki 100 tūkstančių civilių gyventojų.

Memorialiniai paminklai išskiria monumentalumu bei asketiškumu. Nepuošiami jie audiniais ar kaspinais, bet minėjimų dienomis prie jų susirenka daugybė žmonių, meldžiamasi, sakomas kalbos ir dedamos gėlės. Tokių kryžių atsiradimas – tautos savimonės ir atminties liudijimas.

Pakelių kryžiai

Pakelės (kryžkelės, ties kelių susikirtimu) kryžius visuomet buvo statomas visų kaimo žmonių ir jo statymo ritualas buvo atliekamas labai iškilmingai. Jį statydavo ties kelių susikryžiavimu, prie kelio, vedančio iš kaimo. Kryžiuose visų pirma atsisindi bendri valstiečių siekiai gelbėti nuo nelaimių, kurias atneša epidemijos, stichijos, karas, gaisras arba įvairūs kiti reiškiniai, liečiantys ne vieną žmogų ar vieną šeimą, bet visus kaimo gyventojus. Nemažą reikšmę turėjo ir noras per kryžių užsitikrinti pradėto darbo sėkmingesnę baigtį bei laimingą gyvenimą kitame pasaulyje. Kitas pasaulis buvo suprantamas plačiai ir siejosi su įvairomis kaimo gyvenimo apraiškomis, pirmiausia su persikėlimu į kitą gyvenamają vietą susituokus,

išvykus į kariuomenę arba su išėjimu į „aną pasauly” amžinam poilsiu.

Kryžių forma ir meninis jų apipavidalinimas atspindi minėtasių funkcijas. Pakelių kryžiai visada mediniai, dažniausiai ryškiai aukštėsni už antkapinius. Pravoslavų antkapiniai kryžiai neturėjo koplytėlių. Pats kryžius buvo suprantamas kaip nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus atvaizdas. Todėl labiausiai paplitęs, būdingiausias jo puošybos elementas buvo raištis–prijostėlė, užrišta ant išsivaizduojamojo Kristaus klubų. Per daugelį šimtmecio pakelių kryžiai išlaikė klasikines nepakitusias formas ir turėjo aiškiai išreikštų regioninių ypatybių. Antkapiniai atminimo kryžiai ir ženklai, priešingai, – vystėsi erdvėje ir laike. Juose kiekvienas šimtmetis, regionas paženklinti specifine medžiaga, forma, puošyba.

Pagal konstrukciją pakelių kryžiai skiriami į dvi rūšis: keturšakiai ir šešiašakiai. Žinoma daug kryžių puošimo audinių variantų. Išskirsime tris pagrindinius.

Pirmas: keturšakis kryžius papuoštas viena prijuostėle, daugeliu prijuosteliu, vienu rankšluosčiu (užrišti ant žemutinės kryžiaus stiebo dalies) bei kryžius su mažu paveikslėliu po stogeliu.

Antras: keturšakis arba šešiašakis kryžius su gausybe užkabintu apotropiniu audiniu. Rankšluosčių drobės kryžiams suteikia baltų–pilkų–raudonų piramidžių pavidalą. Daugiaumečiai audeklų sluoksniai visiškai uždengia kryžmišką konstrukciją ir taip koncentruoja svarbiausią semantinę formą.

Trečias: rankšluosčiai ir prijuostės drapiruojamos per kryžiaus šakų galus (formuoja stogeli) bei kryžmų susikirtimo centre. Šis kryžiaus tipas sutinkamas retai ir kompoziciškai yra artimas antkapiniams.

Apžadų kryžiams, stovintiems kiekvieno baltarusių kaimo pakraštyje arba kryžkelėje, aukoti ne tik kasdieniai būtiniai audiniai arba jų atraižos, bet ir specialiai išausti. Būdingiausi – audiniai, pagaminti kaimo moterų per vieną dieną ar vieną naktį įvairių stichinių nelaimių metu, tuomet, kai vyrai „iškeldavo” šventą ugnį ar statė šventyklas arba iškeldavo kryžius.

Tokie ritualai gausiai aprašyti etnografinėje literatūroje, o Vičyno polesių apgyventos teritorijos kaimuose atskiri jų elementai išliko iki mūsų dienų. Štai pavyzdys iš Polesės tradicijų: „Paskirtą dieną, prieš patekant saulei, viso kaimo merginos, pasiėmusios kuodelį linų, rinkdavosi vienoje troboje. Tylėdamos verpė, metė metmenis ir audė. Kai drobė būdavo baigta, merginos neše ją virš galvos, taip apeidamos visą kaimą. Išeidavo visi kaimo gyventojai, užkurdavo laužą iš prakurų, kurias atsinešdavo iš namų. Viską atlikdavo po drobę. Per ugnį pernešdavo vaikus ir sergančius, o paskui iš karto sudegindavo drobę”.¹

Kai užsuki į Vičyno kaimą, nevalingai stebiesi aukštū kryžiumi, apkabinėtu daugybe prijuosčių ir kaspinių, stovinčiu darže ties sankryža kelių, vedančių į Luninecą ir Cną. Pasak senųjų gyventojų, dar ne taip seniai tokį kryžių buvo daugybė, po keletą kiekviename kaime, jų apipavidalinimui vičyniečiai skyré daug dėmesio, bet ne tiek kaip antkapiniams.

Kitaip nei antkapiniai, šie kryžiai ypač aukšti ir tiesūs. Norint pasiekti tokio kryžiaus puošybinę vietą, reikėjo specialios

Prieverpstė. 1901 m. išdrožė A. A. Batramiukas.
Seliachovičių k., Kamianeco r. Prieverpstė.
Seliachovičių k., Kamianeco r.

konstrukcijos arba kopėcių. Pakelių ir kryžkelų kryžių puošybai naudotos nedidelės, specialiai pasiūtos prijuostėlės ir kaspinai. Baltos ir įvairiaspalvės, jos kabinamos 30–40 cm žemiau horizontalios kryžmos ant vertikaliosios sijos ir sudaro ilgesnę nei metras klosčių kaskadą, primenančią klostuotą sijonėlį. Kad prijuostėlės nesikilnotų nuo vėjo, jas „vystė“ (apvydavo kaspinais). Tokia prijuostės parišimo vieta salygota tradicijos, kurią iliustruoja vietinė legenda. Būtent toje kryžiaus vietoje buvo gėdingos Jėzaus Kristaus kūno dalys: „Prijostėlė uždengia nuodėmingas vietas“. Kryžkelų kryžių „aprenimo“ principai panašūs daugelyje kaimų visame Polesės regione. Prijuostė – klubų raištis, diržas – kaspinas; tai nebuvo ypatingas dekoratyvaus apipavidalinimo išradimas, nes „Kristus visiems buvo vienodas ir vienintelis“.

Bendrai statyto kryžiaus formoje vičyniečiai matė sužmonintą Kristaus paveikslą ir suvokė jį kaip užtaręją nuo visų nelaimių. Kas kita – antkapinis kryžius. Jis žemas, kresnas, priartintas prie žmogaus proporcijų. Moterų meninė vaizduotė jį paversdavo individualiu, suprantamu tik mirusiojo seimai arba kaimo bendruomenei atvaizdu.

Pakelių kryžiams ne tik nešdavo aukas, prie jų ir melsdavosi Dievui. Užfiksuota daug pagoniškų ir krikščioniškų tradicijų sintezės faktų, susijusių su kryžiumi. Lelčycų rajono Siarednija Pečų kaimė, „kai bolševikai uždarė cerkvę ir nebuvovo kur melstis, tai meldėsi prie kryžkelės kryžiaus“. Tuo pačiu laiku prie to kryžiaus eidavo „prašyti, kad lytų lietus“.

To paties rajono Simaničių kaimė prie pagrindinės automagistralės tilto stovi du apdegė juodi kryžiai, trečiojo apdegės sijos vos lenda iš po žemių. Anot vietos legendos: „Seniau stovėjo kryžiai daugelyje sodybų, bet komunistai naktį juos išrovė ir atvežė į tą vietą prie upės sudeginti. Uždegė, o patys išvažiavo. Skarelės ir rankšluosčiai sudegė, o patys kryžiai nesudegė, tik apdegė. Žmonės pamatė, kad

kryžiai nedega, paėmė ir įkasė juos toje pačioje vietoje, kad apsaugotų savo namus.”

Pakelių kryžių atvaizdai atsispindi siužetuose ir motyvuose liaudies meistrų darbų, skirtų dovanoms, pirmiausia rankšluosčių ir verpsčių puošybos kompozicijose. Kamianeco rajoje apie ornamento su kryžiu atvaizdais ant verpsčių semantiką teko išgirsti iš moterų – šių baltarusių liaudies medžio drožybos šedevrų savininkų. I mano klausimą, kodėl ant verpstés, drožiamos mylimos moters atminčiai, dažnai išrēžiamas kryžius, paaiskino, kad tai ne antkapinis kryžius, kaip kartais gali pasiodyti nežinančiam, tai pakelės, kaimo (kryžkelės) kryžius.

Dargi iki mūsų dienų Belopežo girios regione gyvuoja tradicija statyti ir aptverti kryžius prie pagrindinio kelio, ve-

dančio žmogų į jo namus arba išvedančio į svetimą, nepažistamą pasaulį. Su tokiais kryžiais susiję labai daug ritualų, tikėjimų, užkalbėjimų ir kt. Kai reikėjo vykti į kariuomenę, vaikinas, išvažiuodamas iš kaimo, turėjo būtinai sustoti ir kurį laiką pabūti prie kryžiaus, ženklinančio ribą tarp dviejų pasaulių, teikiančio jam paramą tarnyboje ir padedančio gržti į gimtuosius namus, į mikrokosmą.

Vežant velionį į kapines, nepriklausomai nuo oro, karto dangčiu neuždarydavo iki sustojimo prie kryžiaus. Seniai, ligoniai bei vaikai – visi lydėjo mirusijį į amžinąjį gyvenimą ir su juo visam laikui atsisveikindavo čia, ties pasaulių riba.

Mergina, norėdama susituokti su mylimu vaikinu, ējo prie kryžiaus ir neše jam baltą su raudonais ruoželiais rankšluosčio arba prijuostės drobę. Baltarūsė moteris, kuri rūpino visa šeima ir jautriau už virą reagavo į laimingas ar tragiškas gyvenimo permanentas, reguliarai kreipdavosi į kryžių pagalbos arba atsidėkodama jam:

Apžadų kryžiai kartais turėjo vardus. Pavyzdžiui, aprašas iš 1995 m. ekspedicijos Stolino rajono Azdamičių kaimo:

„Starčik“ („Elgetėlė“) – kryžiaus, stovėjusio prie kelio iš Beražčų kaimo į Rubryno kaimą (Rubryno kaimo gyventojus iškeldino, kai atkėlė čia karinį poligoną), vardas. Kryžiaus vardas kilęs iš žodžio „elgeta“. Pasak legendos, kažkada tuo keliu ējo elgeta. Šioje vietoje jis pasijuto blogai ir numirė. Vietiniai žmonės čia jį ir palaidojo bei pastatė atminimo kryžių. Kai kryžius supūdavo, pastatydavo naują, ir taip atminantis pasiekė mūsų dienas. Pagal tradiciją kiekvienas praeivis turėjo įmesti į duobelę prie kryžiaus medžio šakelę. (Matyt, šis ritualas atspindi pagonišką tradiciją ne užkasti velioni, o užkrauti jį šakomis. Šita tradicija pasireiškė laidojant elgetą, žmogų, kuris, pagal polesiés sampratą, turėjo ryšį su gamtos jégomis. Būtent elgetos užtikrino gyvujų ryšį su mirusiais). Tai, kad kryžius turivardą, reiškia, kad su juo elgiamasi kaip su gyvu žmogumi”.

Kryžkelių kryžiai

Siekdamas iliustruoti dabartinę apžadų kryžių ritualinio pagerbimo padėti ir atskleisti jų semantiką, pateiksiu fragmentų iš Stolino rajoje, Chorsko kaime 1991 m. balandžio mén. vykusios etnografinės ekspedicijos lauko tyrimų dienoraščio: „Niekas taip šioje ekspedicijoje nenustebino kaip liekni, labai aukštai, su šviesiomis briaunomis kryžiai, ką tik pastatytai Chorsko ir Turų kaimuose. Nefotografavau, nes labai norėjau pamatyti atgaivinusius labai seną paprotį žmones, išdrožusius ir pastačiusius kryžius. Arčiausiai pirmojo kryžiaus, stovinčio prie plataus asfaltuoto kelio ir kelio, vedančio į Davyd-Garadoko miestelį, sankryžos

Apžadų kryžius kryžkelėje. Krajų k., Ivacevičių r. 1989 m.

Apžadų kryžius kryžkelėje. David-Garadokas, Stolino r. 1988 m.

esančios sodybos šeimininkas pasisakė savo vardą ir pavardę.

Vasilis Lisavecas (pagal tėvą Danilavičius), gimęs 1921 m. Nuo mažens linkęs prie medžio darbų. Dirbo staliumi, o vėliau lentpjoviu „Rugėjė 17” kolūkyje. Žmona Ganna Lisavec, gimusi 1922 m., įkvėpė vyrą dirbtį kryžius. Gimė ir gyvena Chorske. 1946 m. apsivedė. Vaikų – šešetas. Sodyboje Vasilis Lisavecas su žmona Ganna gyvena dviese.

Į klausimą, kam reikia statyti kryžius, Ganna Lisavec atsakė: „O kaip be jų žmonės išpažins savo nuodėmes? Kokiu būdu nuginti nuo savęs nelaimės? „Nudžiugo mūsų kaimas”. „Ateina žmogus ir pasimeldžia, todėl [kryžių] pastatė prie mokyklos, kad vaikai neatsižadėtų praeities”.

Pakelių kryžių („kryžkelėse”) statymas daugiausia sutampa su sunkiais išbandymų metais. Pasakojama, kad ankstesni kryžiai buvo pastatyti per Antrajį pasaullinį karą tikintis, kad, kreipdamiesi į Dievą, tikintieji paspartins karo pabaigą. Būtent kryžius, aprūstas rankšluosčiais, prijuostėlėmis, skarelėmis, kaspinais, įasmenino patį Dievą, į kurį, kaip į patarėją ir gelbėtoją, galima kreiptis tiek sunkią, tiek ir džiaugsmo valandą. Nebūtina rūpintis maldos namų atidarymu. Kryžkelėse dažniausiai įvyksta avarijos, ir norint joms užkirsti kelią taip pat kreipiasi į kryžių.

„Priekliai kryžių” – reiškia senojoje vietoje atstatyti kryžių.

„Baisiose kančiose atsisveikina su gyvenimutas, kuris nupjovė kryžių”.

„Komunistai nupjaudavo kryžius, o mes juos paimdavome ir pastatydavome kapinėse, laisvose nepašventintose vietose”, – taip atsakė į mano klausimą, kodėl viename atokiamame kampe, aptvertame prie kapinių, stovėjo papuošti kryžiai.

„Kai kryžius nupūdavo, iškasdavo naują duobę ir vėl ji iškasdavo, todėl ir sutinkami neaukštū kryžiai”.

„Ponas Dievas sapne pasako, kur kryžius pastatyti”.

„Centrinėje kryžkelėje pastatė pirmajį kryžių”.

Vasilis Lisavecas ir jo brolis Gauryla tąsė ąžuolus kryžiams. Lisavecas paprašė savo sūnų ir žentą, kad atvežtų ąžuolinių rąstų. Rinko ąžuolą be šakų, „švariausią”. Ganna Lisavec keletą metų saugojo vieną ąžuolą savo kryžiui – „paminklui”, tačiau atsiradus galimybei atkurti šventas vietas, paaukojo jį kryžkelės kryžiui. Atrodo, visus keturis kryžius padirbo Vasilis Lisavecas. „Ligotas diedukas, bet padašo, padašo – pailsi. Turbūt pats Dievas davė jam jégų.”

Kryžius atvežė bérū arkliu. Pastatyti, „užkasti” padėjo Lisaveco vaikai. „Seniau stovėjo du kryžiai, dabar keturi – atsirado daugiau gatvių”. „Prieš šventinimą kryžius papuošdavo rankšluosčiais, prijuostėlėmis, paveikslėliais ir kt. Vaišas užsisodinamas ant pečių [taip], tarsi rankšluosčiu apgaubtų paveikslėlių”.

Kryžius 1854 m. kelyje įvykusios nelaimės vietoje. Kelias tarp Raduto ir Paechunų k., Pastovių r. 2000 m. Dzianiso Ramaniuko nuotrauka.

Praėjus kelioms dienoms po pastatymo, dvasininkas viešai šventino kryžių. Pagrindinėje kryžkelėje kryžių pašventino 1991 m. sausio 1 d. Kitus tris – prieš Verbų savaitę, 1991 m. kovo 27 d. Šventino Michailas ir Leonidas iš David–Garadoko Kazanės cerkvės. Kryžius aptvertas tvorele.Vieną kryžių pastatė prie mokyklos, „kad Viešpats Dievas matytų ir auklėtų mūsų jaunimą”.

Siju, sudarančiu kryžių, susikryžiavimo centre prikalamas skardinis, apvalias lenktas stogelis dantukais karpytu krašteliu. Čia ir David–Garadoke lietvamzdžių puošyboje sutinkami tiksliai tokie patys kaltos skardos panaudojimo būdai. Po stogelio pakabinamas ant popieriaus atspausdintas paveikslėlis. Siju susikirtimo vieta įstrižai apjuosiamas rankšluosčiais ir kaspinais. Truputį žemiau užrišamos prijuostėlės ir kaspinai. Skirtingai nuo antkapinių kryžių, ant kurių žymima mirusiojo lytis ir amžius, kryžkelės kryžiai simbolizuoją tikintį žmogų.

Pirmajį paveikslėlį ir du rankšluosčius uždeda iš karto, kai tik pastato kryžių. Daugybę kitų kabina viešo šventinimo dieną. Per Verbas pritaiso verbų rykštėles, mažą kryželį.

Statant ir šventinant kalbėjo: „Dieve, šlovė tau už tavo

Pamaldos per Makabiejus prie šaltinio ir apžadų kryžių.
Rudnia Bartalamejeuskajos k., Čačersko r. 1991 m.

Apžadų kryžiai „Zacharankos” komplekse. Gamarnios k.,
Bychavo r. 1998 m. Dzianiso Ramaniuko nuotrauka.

malonę, kad tu mums grąžinai kryžių mūsų!”. „Žmonės linksmesni pašidarė, nudžiugo kaimas”. „Sielo atsigauna, visas kūnas spinduliuoja”. „Kai pastatė, tai buvo stebuklas – vienems buvo linksma ir drąsiau gyventi pasidarė”.

Kai pastatė ir viešai pašventino pirmajį kryžių, pas Ganną Lisavec atėjo žmonės iš Turų kaimo ir klaušė: „Ar émét iš ko nors leidimą? Gal apylinkės taryba leido?” O ji atsakė: „Jie neklausé mūsų, kai nupjovė, o mes neklausēme, kai statėme!”. Turų kaime žmonės pastatė tris kryžius.

Statant antkapinius kryžius rūpiniasi, kad jų fasadinė pusė būtų orientuota į rytus. Kryžkelį kryžiams tas reikalavimas netaikomas.

Kartais kryžių, papuoštą rankšluosčiais, vadino „šventiniu kryžiumi”.

Kryžiai eismo nelaimių vietose*

Baltarusiai kryžiais arba atminimo ženklais žymi žmonių žūties keliuose vietas (automobilių avarijos, žuvę pėstieji). Pats ankstyviausias to paliudijimas – kryžius, pastatytas 1854 m. vietoje, kurioje važiuodami arkliu užsimušė tėvas ir sūnus. Pastovių rajone, tarp Radučių ir Palchunų kaimų, prie kelio, išgrįsto rąstais, kurių likučiai vietomis kyšo iš smėlio ir dabar, stovi beveik trimetrinis metalinis kryžius su dideliu Nukryžiuotuoju, dažytu balta spalva, apjuostu gėliu vainiku ir su pritvirtinta plokšte, kurioje įrašyta įvykio data bei aukų pavardės.

Dabartiniu metu kryžių eismo nelaimių vietose galima rasti visame krašte. Mieste tokiose vietose prie artimiausio stulpo ar tvoros kaspinais pritvirtinami dirbtiniai vainikai, ant žemės pastatomai stiklainiai su gyvomis gélémis ir žvakės. Keliuose už miesto dažniau statomas nedidelis, aptvertas tvorele, metalinis kryželis, primenantis vaiko kapą.

Šios rūšies paminklai kuklūs, nes atlieka įvykio geografinio ženklo vaidmenį. Tikriausiai jie pagal prasmę susiję su pakelių kryžiais, tačiau atributais paprastai neprimena gilių baltarusių valstiečių pagoniškų bendruomeninių tradicijų.

Kryžiai prie šaltinių

Turbūt niekur Baltarusijoje taip, kaip Padniepreje (laibausiai Čačersko, Slavgarado, Krasnopolės rajonų kaimuose), neišliko šaltinių saugojimo ir gerbimo tradicija. Netgi pačiame Čačerske vietiniai gyventojai tiki šaltinių („švento“) vandens bei apotropinių baltų–raudonų rankšluosčių, kabaničių ant ažuolinių kryžių, kurie stovi keli žingsniai nuo šulinio su kunkuliuojančiu („verdančiu“) vandeniu, apvalomaja ir apsaugos jéga.

Kiekvienas toks šaltinis turi savo atsradimo padavimą ir

vardą. Prie šaltinių kartą per metus atliekamas aguonų, morkų, obuolių, agurkų ir kitų daržovių bei žalumynų pašventinimo ritualas. I šaltinius kreipiamasi prašant sveikatos, atjaunėjimo, padėti iveikti nepriteklių, nelaimes, ligas, jų prasoma nuodėmių atleidimo ir viso to, kas lemia laimingą gyvenimą. Ištisus metus bet kuris kaimo gyventojas galėjo aukoti kryžiui prie šaltinio. Reikia matyti, kaip po pamaldų ir giedojimo pakiliai ir su jauduliu suaugusieji ir vaikai geria šaltinio vandenį, apsilieja juo, apsiprausia veidą ir apšlaksto maistą.

Rudnia Bartalamejeuskajos kaime yra trys šaltiniai: 1) „šaltinis prie kalno”; 2) „šaltinis–kunkulas”; 3) „šaltinis pelkėje” (priešais mokyklą).

„Šaltinis–kunkulas” sunyko, kai iškasė griovį. Ten buvo versmės, vanduo tiesiog kunkulavo, todėl ji ir pavadinio „kunkulu”, – pasakoja vietiniai gyventojai. Šaltinį būtinai aptverdavo ažuoliniu rentiniu, nutiesdavo patogų priejimą (darė laiptelius kaip į kalną arba klojo lentų paklotus kaip pelkėtoje vietovėje).

Prieš pačius Makabiejus² šalia šaltinio statydavo kryžių. Kryžiaus, kartą pastatyto žmogaus, kuris aptiko, atkasė, išvalė šaltinį bei aptvėrė rentiniu, nekeisdavo. Kai kryžius supūdavo arba jį paplaudavo vanduo, šalia, vėl prieš Makabiejus, pastatydavo naują kryžių. Daugiau nei dviejų kryžių prie vieno šaltinio matyti neteko.

Kryžius daromas iš dviejų aptašytų iš keturių pusių ažuolinių sijų, o stogelis – iš dviejų lenteilių. Siju susikryžiavimo vietoje, po stogeliu, pritvirtinamas „Dievo Motinos” atvaizdas, kuris apgaubiamas rankšluosčiais („abraznikais”), apkaišomas gėlių puokštėmis. Abraznikas užtiesiamas ant stogelio paviršiaus. Puošti rankšluosčio galai laisvai karajo ir tarsi formavo savitos trobelės sieneles. Kryžiaus apačia apsiaučiamas rankšluosčiais ar audinių atraižomis, kurias paaukojo moterys. Juos papildė gyvų gėlių puokštės, įstatytos induose su vandeniu. Kryžiai aptveriami stačiakampe tvora. Ant suolo dedamas arba ant įkalbos į medį vinies kabinamas puodelis vandeniu, kad praeivis bet kuriuo metu galėtų pasisemti vandens. Kitaip nei ant antkapinių kryžių, ant kurių užkabinti rankšluosčiai, audeklai ar kaspinai atnaujinami kartą per metus, apžadų kryžius ne atnaujinamas, o visus metus pildomas vis naujais ir naujais audiniiais.

Pasitaikė per Makabiejus 1991 m. rugpjūčio 14 d. dalyvauti maldose. Išvakarių dieną aptvarkyti teritoriją prie šaltinio rinkosi vyrai ir moterys. Pjovė žolę, šlavė šiuksles, takelį barstė smėliuku. Rugpjūčio 14 dienos ryte, apie 10 val., pradėjo rinktis moterys melstis ir pašventinti atsineštų su savimi žemės gėrybių. Žodis „pašventinti” salyginis, kadangi kiekvienna moteris aukojo apžadiniam kryžiui, ant suoliuko krovė atsineštą žemės gėrybes ir prisijungdavo prie mi-

Apžadų kryžius, esantis šventvietėje netoli Malinaukos k., Čerykavo r., praradęs formą ir virtęs balta kupeta iš šimtų rankšluosčių ir apotropinių audinių skiaučių, 1988 m.

Kryžiai miško šventvietėje „Carkovišča” („Bažnytvietė”). Moračo k., Saligorsko r. 1988 m.

nios, kad dalyvautų salyginėje liturgijoje. Uždegamos žvakės. Viena moteris iš maldaknygės skaitė maldas, visos kartu giedojo religines giesmes. Pabaigus liturgiją viena iš moterų pasémė iš šaltinio vandens ir apšlakstė juo daržoves bei vaisius. Tada prie šaltinio išsirikiavo eilė, kurioje stovėjo ne tik maldose tiesiogiai dalyvavusios moterys, bet ir, visų pirma, stovėjė atokiau vaikai ir jaunos ištekėjusios moterys, atvažiavusios iš miesto pas tévus. Besimeldžiančių grupėje dominavo moterys, ten buvo tik viena kita mergina. Vyrai visai nedalyvavo maldose. Tiesa, kalbėta, o ir iš tikrujų taip buvo, kad tuo metu kai kurie iš jų meldėsi savo namų gera-

Apžadinis sodybos kryžius. Kakoisko k., Krasnopolės r. 1998 m.
Dzianiso Ramanuiko nuotrauka.

jame kampe. Pasisémės šaltinio vandens, kiekvienas šventės dalyvis stengési jo atsigerti iki valios, apiprausti veidą, apšlakstyti save ir savo vaikus. Tai buvo vienas iš kulminacinių šventės momentų, pats linksmiausias, gyviausias ir vaizdingiausias. Grįžę namo, šaltinio vandeniu kaimiečiai girdė gyvulius. Po apsiprausimo ant žolės ištiesė baltas staltieses. Ant jų sudėjo dalį pašventinto maisto. Prasidėjo vaišės – „pietūs”, jų pagrindiniai dalyviai buvo vaikai. Išsiabarstę pakraščiuose, jie skanavo morkas, obuolius, kriaušes, saldainius, sausainius. Per vaišės vyresnieji pasakojo vaikams legendas ir padavimus apie šaltinius ir apžadą kryžius.

Geroms intencijoms aukota viešai ir bet kuriuo metu, ypač per Makabiejus, kai ateinama į pamaldas. Tik piktam tikslui aukojaama slaptai, naktį, kad niekas nepamatytų.

1990 m. naują kryžių prie šaltinio pastatė Ivanas Arlovas.

Vietiniai žmonės kalba:

„Kur nėra šaltinių, ten kryžius statė kryžkelėse”.

„Kur nėra prie šaltinio kryžiaus, tai rankšluosčius kabino ant netoli ese augančių medžių”.

„Šaltinio vanduo, pasemtas per Makabiejus, palengvina ligas”.

„Žaizdos greičiau gyja nuo šaltinio vandens”.

„Paduokit vandenėlio iš švento šaltinėlio”.

„Šaltinis pereis į kitą vietą, jei jam kas nors [žmogus] nepatiks”.

„Jei nedoras žmogus išvalo šaltinį, tai šaltinis išnyksta”.

„Šaltinį turi valyti doras žmogus!”

„Šaltinį valo ir prižiūri žmogus, kuris nesikeikia, tinkamai elgiasi viešumoje, yra geras šeimos tévas”.

Šaltinį valydavo dažniausiai per jaunatį, bet leista ir kitu laiku, tačiau tik ne per šventes.

Būna atvejų, kai šaltinis atlieka šulinio funkciją, tačiau tam tikromis dienomis jis tampa ypatingu šventuoju visagaliu.

Per Viešpaties Krikšto šventę³ kiekvienas vyras išdroždavo sau kryžių, su kuriuo per Makabiejus eida vo prie švento vandens.

Prie šaltinio vykdavo gydytis.

„Vienas šaltinis išnyko, matyt, melioracija prisidėjo”.

„Praeityje į šaltinį mesdavo smulkius pinigelius. Vėliau juos ištraukdavo ir atiduodavo neigaliems, vargetoms ar tiems, kurie prie šaltinio uždegdavo žvakes”.

„Kas trokšta pasveikti, neša aukas”.

„Aukoja, kad niekas nežinotų”.

Manau, kad veido apsiprausimas šaltinio vandeniu norint atjaunėti susijęs su padavimais apie šaltinių atsiradimą. Tai siužetas apie jauną, gražią, nekalątą merginą, nepanorusią ištakėti už nemylimo vyro ir prasmegusią kiaurai žemės. Iš tos jidubos ištryškios gaivinančios ašaros.

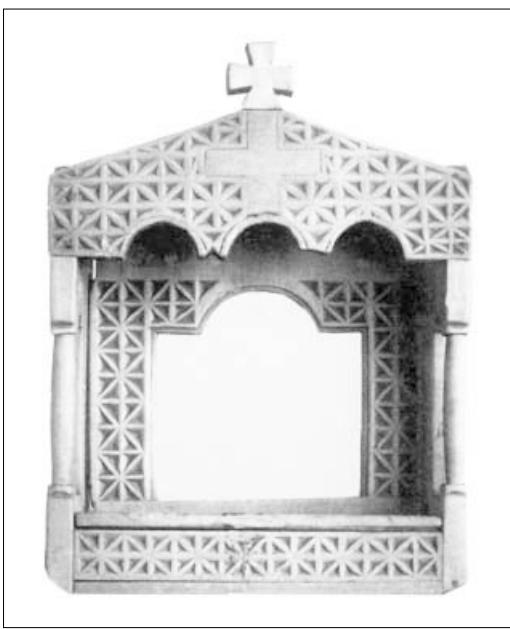
Šią mintį patvirtina ir tai, kad prie šaltinio renkasi tik moterys.

„Prie šaltinių ant medžių ir krūmų kabino kaspinus, kamienus aprisodavo rankšluosčiais”.

Kryžiai prie šaltinio kolektyviai puošiami tik per Makabiejus, kartą per metus. Drobės atraižos, rankšluosčiai, kaspinai kabinami per Makabiejų šventvakarių arba šventės dieną auštant. Pavieniui aukojaama ištisus metus. Rankšluosčiai papildomi skarelémis.

Apžadinis sodybos kryžius. David–Garadokas, Stolino r. 1988 m.

Bažnica, skirta valstiečio trobos gerajam kampui.
Dalyvadičių k., Kalinkavičių r. XIX a.

1990 m. Rudnia Bartalamejeuskajos kaime šalia seno kryžiaus prie šaltinio žmonės pastatė naują. Naujasis – senojo kopija, tik įkastas truputį aukščiau, ant kauburio už tvoros. Upės krantą apipynė vytelėmis, kad nevirštų. Šaltinį apjuosė betoniniu vainiku, tokiu pat kaip šulinio. Padaryti mediniai nusileidimai, turėklai, suoliukas, kad būtų kur padėti vaisės šaltiniui arba susimąscius per apeigas prisesti. Puodelis vandeniu pakabinatas ant vinies, įkaltas į šalia šaltinio auganti medį. Kryžiaus karkasas aprištas keliomis audinio atraižomis. Moterys tokiu būdu stengesi pamaloninti dievybę, kuri žmonėms iš po žemiu išspaudžia ledinį vandenį. Paveikslėlis kryžmų sankirtoje popierinis. Vienu rankšluosčiu apdengtos stogelio lentutės, kitais apgaubtas paveikslėlis.

Kai dar prieš 20 metų pirmą kartą lankiausi Čačerske, ten buvo daug apžadų kryžių. Dabar, 1991 m. rugpjūtį, pasisekė rasti tik tris. Du, nuvirtę ant žemės, jau be skersinių sijų, baigė amžių; trečiasis, paremtas iš visų pusų, iškilmingai kilo virš Čačoros upės slėnio lygumos. Senos bobulės duomenimis, jį per Antroji pasaulinį karą pastatė prie srūvančio šaltinio, kurį apie 1960 m. aptvérė betoniniu šulinio vainiku. Po Černobilio AE avarijos virš betoninio rentinio pastatė stogą su durelėmis. Pagyvenę Čačersko gyventojai tą vietą laiko šventa,

ateina ten aukoti, prašyti pagalbos įveikti nelaimes, atleidimo už nuodėmes, užtarimo nuo visokio blogio. Šalia gyvenantys žmonės vandenį iš šaltinio semia maistui.

Kryžiaus ypatybė – nėra fasado, jis turi dvi fasadines puses ir yra orientuotas į visas keturias pasaulio šalis. Padirbtas iš aptašytų 16–20 cm storio ažuolinių sijų. Kryžiaus aukštis apie 3 m. Trys sijų galai užbaigtai kvadratinėmis profiliuotomis kraštuose lentelėmis, išsikišusiomis nuo sijos per 3–4 cm. Ties vertikaliosios ir horizontaliosios sijų susikirtimo vieta iš abiejų pusų prikalta po skardinę pastogėlę paveikslėliui. Pastogėlės atbrailų plotis 10 cm, ji primena koplytėlę, kurioje yra Dievo Motinos ir Jėzaus Kristaus atvaizdas, tapytas ant skardos. Šventiniai rankšluosčiai, priuostės ir kaspinai nuo pastogėlės iki pat žemės pakabinti ant kryžiaus stiebo. Stebėta, kad visi kryžiaus šonai būtų papuošti vienodai. Per Švč. Trejybės šventę⁴ rankšluosčius apkaišydavo gėlių puokštėmis, žalumynais.

Iš vietinės gyventojos pasakojimo: „Vienai moteriškei labai gėlė kojas, ir ji, ieškodama būdų pasveikti, prisiekė – jei Dievas atleis kojas, idant galėtų nueiti į naktines pamaldas, – tai pačią geriausią staltiesę nuneš į cerkvę, o geriausią rankšluostį paskirs kryžiui prie šaltinio. Dievas atleido kojas, ir ji apsilankė cerkvėje, paskui atneše auką: pačią geriausią staltiesę cerkvei, o geriausią rankšluostį – kryžiui prie šaltinio. Moterys tiki, kad pats Jėzus Kristus aplanko šaltinį: „Viešpats sédėjo prie šulinėlio.”

„Viešpats éjo ir prie šulinio sustojo”.

„I šaltinį mêté kapeikas”.

Vietiniai žmonės prie cerkvės ir šventoriaus kryžiaus per Velykas. Chorsko k., Stolino r. 1991 m.

Kapinių apžadų–atminimo kryžius. Grados k., Žitkavičių r.
2000 m. Dzianiso Ramaniuko nuotrauka.

„Per Trejybę rankšluostį apkaišydavo gélémis”.

„Visi kartu apjuosdavo [puošdavo] kryžių”.

„Prie šaltinio dvasininkas šventino obuolius”.

Prie šaltinio stovintis dvipusis apžadų kryžius ypač garbinamas. Kryžiaus pastogėlė–koplytėlė su paveikslėliu apsupama (apdengiama) rankšluosčiais. Kad vėjas nenutrauktu, jų galus perriša kitu rankšluosčiu.

Pasakojama daug istorijų, susijusių su apžadų kryžių išgriovimu:

„Vienas žmogus éjo [namo] 3 km visą naktį ir vos atéjo. Taip Dievas jį nubaudė už nepagarbų elgesį su kryžiumi ir šaltiniu”.

„Kaimo tarybos pirmininkas buvo partinis, sudegino kryžių, tai jam „atémé kojas”.

Šaltiniams ir prie jų esantiems kryžiams išpažindavo nuodėmes. Tam buvo audžiami specialūs rankšluosčiai – „atnosai”. Tie rankšluosčiai – „atnosai” – slaptai aukojami už pardarytas nuodėmes. Pacituosime kaimo moterų pasisakymus apie apžadų audinius:

„Žmonės visada aukojo: jei koks sielvartas, tai kabino rankšluostį ant kryžiaus”.

„Senovėje buvo tik austi rankšluosčiai. Raštus išrinkdavo. Paskiau buvo išsiuvinėti”.

„Aukodavo dažniausiai prieš šventes, idant mažiau kas matytų, idant nebūtų kalbų”.

„I cerkvę neša staltieses”.

„Plonas staltieses išaudė,

Mintimis raštus surinko”

„Savo sugalvotus [raštus] išsiuvinėjo”.

*Vietinė gyventoja pasakojo apie šaltinio, esančio miške šalia Gamarnios kaimo, Bychavo rajone, pasireiškusias stebuklingas savybes: „Éjo vyrai iš šienapjūtės ir pasuko prie šaltinio vandens atsigerti. Prieina, o prie vandens sėdi

nuoga moteris ilgiausiais, palaidais plaukais. Jie klausia jos: „Kas tu?”. Ji atsakydama: „Ar manės klausiate?” „Klausiamė”, – sako vyrai. „Aš Zacharanka”, – atsakė moteris ir išnyko”. Nuo to laiko šaltinis igijo stebuklingų savybių ir vardą „Zacharanka”. Gyventojai ten pastatė koplyčią ir kryžius. Šiandien klonio aukštupyje, iš kur išteka iš karto trys šaltinėliai, stovi tik kupolas su kryžiumi.

„Sovietiniais metais pirmininkas, apylinkės igaliotinis, dar vienas partinis vyras sulaužė koplyčią, tai iškart visus tris suparaližiavo, – pratęsė pasakojimą moteris. – Apako kaime karvės ir niekas nepadėjo, tai kai kurie žmonės atvedė jas prie šaltinio, ir jos praregėjo”.

Iki dabar gyventojai naudojasi „Zacharanka”, prižiūri ją: padaryti dveji laiptai, kuriais galima nusileisti į lomą prie šaltinių ir lentų klojiniu prieiti prie kiekvieno. Virš šaltinių padirbtą po atskirą koplytėlę su kryželiu viršūnėje, įkastas metalinis žiedas, kad būtų patogiau vandenį semti, stovi puodeliai ir stiklainiai. Iš viršaus žūrint „Zacharanka” atrodo tarsi maža miško

šventvietė, kur truputį į kairę nuo vidurio, ties vieta, kur šaltinėliai susilieja į vieną upelį, stovi trimetrinis kryžius su didžiuliui keturšlaičiu stogu, po kuriuo dviejų metrų aukštyste yra lentynėlė su gyvomis gélémis stiklainyje ir užgesusios žvakutės. Ant horizontaliosios kryžiaus kryžmos ir ant stiebo, žemiau lentynėlės, kabo apotropiniai audiniai. Virš dešiniojo šaltinėlio stūkso iš karto trys beveik vienodi kryžiai. Prie medžių, palei šventvietės perimetram, priremti dar du kryžiai, kurie jau atgyveno amžių, o prie upelio ištakų ant jaunų medžių šakelių pakabinta daug apotropinių audinių.

I šaltinių kompleksą „Kliuči” („Versmės”), esančią miško pakraštyje, šalia Navilaukos kaimo Vetkos rajone, vedė beveik nematomas takelis. 4 m pločio upelis prasidėjo laukymėje, kunkuliuojančioje tarsi viralas daugeliu šaltinelių. Iš abiejų žiočių pusų ties kraštiniais šaltinėliais stovėjo du šuliniai. Šalia kiekvieno jų – po kryžių. I vieną iš jų buvo atremtas ant žemės pastatytas paveikslas. Ant kairiojo šulinio fasado kreida užrašyta: „Dieve, padaryk mus laimingus ir turtinges! Padék Baltarusijai!”

Matyt, žmogus neatsitiktinai panaudojo šulinio lentas, kad kreiptysi į Dievą. Iš esmės rentinio statymas virš šaltinio, esančio toli nuo gyventojų, yra nereikalingas, todėl tokia liaudies saviraiškos forma turi dvasinę prasmę, šaltinio kompleksui suteikiančią tarpininko tarp žmogaus ir Dievo vaidmenį. Tokiu būdu tolimų nuo bažnyčių kaimų gyventojai, tenkindami nedidelius poreikius, statydavo rentinį virš šaltinio ir panaudodavo krikščionišką atributiką – šalia statydavo kryžius, analogiškus kapinių kryžiams, tvirtindavo paveikslus, uždegdavo žvakutes. Taip sukuriamas bažnyčios pakaitalas, kuris kartu su tikėjimu ir maldomis į Dievą padeda, apsaugo, gydo, šventina vandenį ir suteikia jam stebuklingų savybių. Apie tai liudija veido prausimo ir valgių šlakstymo per šventes apeigos.

Kryžiai šventvietėse

Kryžiai šventvietėse⁵ – retas reiškinys, sutiktas mūsų lauko tyrimų metu. Saligorsko rajone yra šventvietė „Carkoviča” („Bažnytvietė”) – ypatingas apžadinis, pagoniškas kryžių kompleksas. Pušų šilelyje ant neaukštostos kalvelės plyti laukymė, kurioje stovi dešimt kryžių, besiskiriančių aukščiu, proporcijomis ir dekoratyviais kryžmų galų užbaigimais. Apgaubti baltais drobiniais rankšluosčiais ir apristi prijuostėmis, kryžiai stebina monumentalumu ir paslaptingumu, panašumu į baltais drabužiais aprengtas žmonių figūras. Anot vietinių gyventojų, žmonės čia ateina nelaimės valandą arba per didžiasias krikščioniškas šventes prašyti pagalbos, apsaugos, patarimo arba pasiskirsti bei susitikti su „išmintingaisiais patarėjais”.

Pasak padavimo, „Carkoviča” („Bažnytvietė”) atsirado ar bažnyčios, ar vienuolyno vietoje („Kažkada, – pasakoja ma, – buvo čia vienuolynas”). Kryžiai pastatyti altoriaus vietoje, o „vietoje, kur buvo koplytėlė, auga ažuolas, kurį apjuosdavo prijuostėlėmis”. Ant kryžių ir medžių kabintos baltois drobės, į juos kreiptasi, kad nusikratytų ligų arba išspildytų troškimai. Pateiksiu Zinaidos Galavatos pasakojimą: „Tą mažą kryželį pastatė dėdė Ignatas, nes jo žmona negalėjo turėti vaikų. Nesvarbu jam buvo – berniuko ar mergaitės norėjo susilaukti. Vėliau daug žmonių puošė kryžius prijuostėlėmis ir rankšluosčiais. Žmonės renkasi čia per Šv. Mikelajų, Kristaus Atsimainymą, Velykas, ant rankų (horizontaliųjų kryžmų – M. R.) stato žvakes, apriša prijuostėmis, apgaubia rankšluosčiais, atnaujina paveikslėlius. Giedotojai gieda religines giesmes, o kai kas meldžiasi Dievui”.

Kompozicija „Carkoviča” („Bažnytvietė”) sudaryta iš kelių grupių tūriinių kryžių, panašių į stabus. Viduryje stovi du aukšti kryžiai, kurie, mūsų nuomone, įkūnija tévų paveikslą – vyro ir žmonos. Už jų – mažesni kryžiai, akivaizdu, kad tai vaikų atvaizdai.

Sodybų kryžiai

Šeimos kryžiai prie sodybos vartų arba darželyje buvo plačiai paplitę vakariniuose Baltarusijos rajonuose, kur gyveno katalikai. Aktyvi sovietinės valdžios kova su krikščionybe ir ypač su katalikybe salygojo sakralinio liaudies meno, unikalaus savo meninėmis ypatybėmis, išnykimą iki XX a. 7 dešimtmečio. Baltarusių katalikų sodybų kryžiai labai artimi lietuvių kryžiams–koplytėlėms bei drožinėtomis unitų „bažnicoms”, kurias kaimo tropbū interjeruose Svetlagorsko, Žlobino rajonuose aptiko Vaclavas Lastouskis XX a. 4 dešimtmečiu ekspedicijos metu.

Sodybų kryžiai, virtę dekoratyviais koplytelių stulpais, kartu su tradicine medine skulptūra yra liaudiškos medžio drožybos šedevrai.

*Apie kryžiaus atsiradimą prie vienos iš sodybų Krasnapolės rajono Kakoisko kaime pasakojo moteris iš kaimyninės sodybos: „Gyveno žmogus, jam gimdavo negyvi kūdikiai, vienas po kito. Jis émė ir pastatė netoli tropbos kryžių, pritvirtino ant jo Kristaus paveikslėlį ir apriso rankšluostėliu. Ir iškart pradėjo gimti sveiki vaikai. Jau seniai nėra to žmo-

gaus, išvažinėjo jo vaikai, bet vietiniai gyventojai neužmiršo tų kryžiaus savybių ir eina prie jo su savo bėdomis”.

Kapinių ir šventorių kryžiai

Kapinių ir šventorių kryžiai išsiskyrė dydžiu bei kuklia puošyba audiniais. Baltų audinių su įaustomis raudonomis lygiomis juostelėmis, kurie dešimtmečiais kabinami ant apžadų kryžių Padnieprėje ir rytinėje Polesėje, daugiasluoksnis kumo juose nėra. Tai natūralu, nes kita kapų kryžių funkcija. I pirmą planą čia iškyla giminės funkcija. Tai patvirtina gyventojai kaimų, kurių vietinėse kapinaitėse yra tokiai kryžiai. Juos statė prie išjimo į kapines. Lelčycų rajone XX a. 9 dešimtmečiu aiškinta: „Didelius aukštus kryžius statė visų mirusiu kaimo gyventojų atminimui”. „Didelis kryžius prie išjimo į kapines – bendras visiems mirusiesiems”.

*Čačersko rajono Kliuciavų gyvenvietės gyventoja papasakojo, kad kryžiai, stovinčiam prie išjimo į vietines kapines, žmonės aukoti ateina pavieniui, kad niekas nematytu. O jei šiaip ateina į kapines, tai iš karto meldžiasi prie jo.

Versta iš: Mixas Ramanuk. *Беларускія народныя крыжы. Подг. Дзяніс Раманук. – Вільня: Наша Ніва, 2000. – С. 151–199.*
Iš baltarusių kalbos vertė Skaidrė URBONIENĖ

NUORODOS:

- * [Žvaigždute pažymėti knygos parengėjo Dzianiso Ramaniuko intarpai. *Čia ir kitur laužiniuose skliaustuose – vertėjos pastabos.*]
- 1. Богданович А. *Пережитки дреўняго міросозерцанія у беларусове.* – Горадня, 1895. – С. 168.
- 2. [Septyni Makabiejų šeimos kankiniai stačiatikių minimi rugpjūčio 14 d. Katalikams ši diena – Žolinių išvakarės].
- 3. [Stačiatikių Viešpaties Kristaus Apsireiškimo šventė atitinka katalikų Kristaus Apsireiškimo arba Trijų Karalių šventę.]
- 4. [Stačiatikių Švč. Trejybės šventė atitinka katalikų Sekmines.]
- 5. Terminą „šventvietė“ čia naudojame siauraja prasme ir turime omenyje vietas, kuriose stovi vienas arba grupė kryžių, pasižyminčių, anot tikinčiųjų, nepaprastomis antgamtinėmis galiomis.

FROM BELARUS

Byelorussian crosses of promises

Michas' RAMANIUK

Author presents his own classification and his own view on Byelorussian crosses of promises. They are protective, memorial crosses and those erected at roads, crossroads, farmsteads, in holy places, cemeteries and churchyards, also the ones built at the places of accidents and nearby springs.

By their aesthetic expression they differ from those built on tombstones. The explanation to that comes from the different functions of the crosses of promises. Among them the dominant functions are the protective one and those that are relatively called the function of request and the function for one's dreams to come true. Besides, the use of the abundance of wooden sculpture and ornamental carving is what catholic crosses and the crosses of promises of the unitarians have in common. The article from the Byelorussian language was translated by Skaidrė Urbonienė.

R. C. Zaehneris gimė 1913 metais Didžiojoje Britanijoje, mokėsi Oksforde bei Kembridže, per karą ir po dirbo britų ambasadoje Teherane, 1950 m. Oksforde dėstė persų kalbą, 1951 vėl Teherane metus dirbo tarėju, o grįžęs į Oksfordą, iki pat gyvenimo pabaigos (1974 m.) dirbo Rytų religijų ir etikos profesoriumi.

Seniausia iranėnų šventa knyga yra vadinamoji „Avesta” (pažodžiu „žinojimas”, kaip ir indų „Veda”), iki mūsų laikų išlikusi ne visa ir nevienodo senumo nuorašais. Seniausia „Avestos” dalis, parašyta seniausia žinoma iranėnų kalba, yra gathos (*gāthā* „himnas” arba „giesmė”), kurias priimta laikyti paties Zarathuštros – arba, kaip jি īprasta, pradedant senovės graikais, vadinti Vakaruose, Zoroastro – kūriniu. Gathos sudaro zoroastrizmo liturgijos, vadinamosios „Jasnos” (pažodžiu „aukojimas”), branduoli. Be gathų, liturgijai dar priklauso „jaštai” ir – vėliausia dalis – „Videvdatas” (*vi-dēv-dāt* „įstatymas prieš devus”, t. y. „demonus”). Tačiau daugelis zoroastrizmo tekstu, tiek vėlyvųjų, tiek perrašytų senųjų, išliko užrašyti tik apie IX m. e. a. vadina maja pehlevio iranėnų kalba, Iraną jau valdant musulmonams.

Zarathuštros mokymas

R. C. ZAEHNER

Vieta ir laikas

Pagal pačių zoroastriečių tradiciją, jų Pranašas gyvenęs „258 metais prieš Aleksandrą”, o persams ar iraniečiams vardas Aleksandras tegalėjo reikšti Persepolio apiplėsimą, Achemenidų imperijos sunaikinimą ir paskutinio iš didžiujų karalių, Darijaus III, mirtį. Tai įvyko 330 m. pr. Kr., taigi Zarathuštra būtų gyvenęs apie 588 m. pr. Kr., ir šią datą reikia laikyti žymint jo pranašiškos misijos pirmąjį sékmę – karaliaus Vištāspos¹ atsivertimą, kai Zarathuštra buvo keturiadasimties.² Kadangi tradicijos sakoma, kad jis gyvenęs 77 metus, nelabai suklysi me datuodami jį 628–551 m.pr.Kr. Taip pat bendrai sutariama sritij, kurioje Pranašas skleidė savo Žinią, buvus senovės Chorazmą – šalį, ko gero, apimančią šiuolaikinį Persijos Chorasaną, Vakarų Afganistaną ir Turkménijos Respubliką.³ Tačiau esama duomenų, rodančių Zarathuštrą šiuose kraštuose nebuvus vietinių, nes jis pats skundžiasi savo Dievui tėvynėje persekiojamas ir klausia, kur gi, į kokią šalį jam pasitraukus (Jasna 46.1). Galų gale jis rado prieglobstį pas karalių Vištāspą – pasak Henningo, pasutinį aukščiausią Chorazmo konfederacijos valdovą, paskui nuverstą Kyro. Vienintelis vietovardis, su kuriuo „Avestoje” susietas Zarathuštra, yra *Raghā*, apibūdina ma kaip „Zarathuštros” (Jasna 19.18), – klasikinis Ragesas (*Rhages*), dabar Rajus (*Ray*), šiuolaikinio Teherano priemiestis. Taigi daugiau nei įmanoma, kad Zarathuštra ir bus kilęs iš Rageso tuometinėje Medijoje ir būtent iš ten pasitraukęs į Chorazmą, kur Vištāspos asmenyje rado sau globėją. Tačiau netgi šio karaliaus dvare jis, regis,

nerado ramybės, nes esama pasikartojančių užuominų apie nuolatinus priesiškus veiksmus iš jo prieš pusės net ir užsitikrinus sau karališką paramą.

Ekonominės bei politinės aplinkybės

Moralinį dualizmą tarp *Aša* ir *Drudž* – Tiesos ir Melo, Teisybės ir Neteisybės, tokį būdingą gathoms, galima sieti su konkrečia politine bei socialine situacija, kai taikūs pie menys ir gyvulių augintojai susidūrė su nuolatine nuožmių klajoklių antpuolių grėsme. Pastaruosius Zarathuštra vadino *dregvants* arba *drvants* „Melo sekėjais”, o savo rėmėjus – *ašavans* „Tiesos, arba Teisingumo, sekėjais”. Taigi „Melas”, kuris tiek vėlyvosios „Avestos” gathose, tiek ir daug vėliau pehlevio kalba raštytuose tekstuose vartojamas kaip terminas, žymintis patį blogio principą (kurio pagrindinė personifikacija – Angra Mainjus, arba Ahrimanas, „Blogoji” ar „Piktoji Dvasia”), yra ne tik *Ašos*, kaip abstraktios „Tiesos”, priešybė ar neigimas: iš esmės, bent jau gathose, jis žymi apskritai grobikišką agresiją prieš arba pasikėsinimą į „gerą valdžią” ir visą žemdirbių bei gyvulių augintojų gyvenimo sanklodą.

Štai ko klausiu tavęs, Viešpatie, – klausia Pranašas savo Dievo, – koks atpildas laukia to, kuris gina karalystę (politinę valdžią), ir Melo sekėjo, piktadario, kuris negali pragyventi kitaip nei kad smurtaudamas prieš šeimininko kaimenes bei šeimyną, nors šie jam niekaip nekenkė (*adrudžjantō*, pažodžiu „nemelavo jam arba neužgavo jo”) (Jasna 31.15).

Nomadas yra agresorius, tuo tarpu žodis, kuriuo įvardijamas, o iš dalies ir personifikuojamas jo agresyvumas, – tai *Aēšma* „smurtas” arba „siautėjimas”, šaknies *aēš-* „pulti”

arba „siautėti” (Jasna 29.1, 2; 30.6; 44.20; 48.7, 12; 49.4). Nuo tokio smurto kentėjo tiek žmonės, tiek gyvuliai, kurių buvo siekiama ne tik kaip grobio, bet ir ritualiniams aukojimams. Beginklio šiame smurto pasaulyje jaučio vargai sudaro kone pagrindinę gathų temą. Jaučio siela iš sielvarto kreipiasi ir į patį Ahurą Mazdą, „Išmintingajį Viešpatį”, vienintelį tikrą Zarathuštros Dievą, ir į „šventus nemirtinguosius” (*ameša spenta*), kurie, viena vertus, supa Ahurą Mazdą, o kita vertus, yra nuo jo neatskiriamos jopaties esminės ypatybės.

Kam sukūrei mane? – klausia jaučio siela. – Pagal ką mane surupeti? Smurtas, įsiūtis, žiaurumas, baimė ir jėga mane užsiuko. Neturiu kito šeimininko – tik Tave, tad paskirk man geras ganyklas (Jasna 29.1).

I tai Ahura Mazda atsako:

Neatsirado, kas būtų tau valdovas, kas galetų pasirūpinti tavim pagal Teisybę. Kūrėjas sukūrė tave piemeniui ir šeimininkui. Pagal Teisybę Išmintingasis Viešpats sukūrė jaučiu šventą taukų nuliejimo formulę (*mānthrem ăzütōiš*),⁴ o ištroskuose nuo karšio žmonėms [Jis], dosnus patvarkyti, [sukūrē] pieną (Jasna 29.6–7).

Toks atsakymas pasirodė toli gražu nepakankamas jaučio sielai, kuri vėl kreipėsi: „Ką paskyrei iš žmonių, kad pagal gerą valią (*vohū manāñhā*)⁵ mumis [jaučiais ir karvėmis] pasirūpintų?” „Ši vienintelį žmogų radau, kuris į [mano] nurodymus įsiklausė, – Zarathuštrą iš Spitamos ginės”, – atsiliepė Išmintingasis Viešpats.

Kokia šio trumpo dialogo prasmė? Jaučio siela skundžiasi tapusi smurto ir plėšikavimo auka, nors turi ar tiki turinti dievišką globęją („Neturiu kito šeimininko – tik Tave”). Tačiau užuot paguodęs ją, Išmintingasis Viešpats atsako nesant nieko, kas galėtų būti jos valdovu ar galėtų pasirūpinti ja pagal Teisybę, kadangi pats Išmintingasis Viešpats pagal Teisybę sukūrė jai „šventą taukų nuliejimo formulę”, o pieną – žmogaus troškuliu numalšinti. Tai reiškia, kad pagal pirminių sprendimų galvijai buvo sukurti ne tik maitinti žmogų pienu, bet ir būti aukojamaisiais gyvuliais. Ir tai Ahura Mazda nustatės „pagal Ašą”, taigi „pagal Teisybę” ar „Tiesą”.

Iš visų „šventų nemirtingujų”, supančių Ahurą Mazdą bei jam atstovaujančių, Aša vienintelis yra aiškiai indoiranėniškos kilmės. Kitaip sakant, ši viena svarbiausių religinių sąvokų yra bendra tiek ankstyviausiam indų religijos sluoksniui, aptinkamam „Rigvedoje”, tiek „Avestai”. *Vohu Manah*, „Geroji Mintis” ar „Menta”, kita vertus, yra gryna iranėniška sąvoka ir, ko gero, paties Pranašo Zarathuštros išradimas. Taigi jaučio siela klausia, argi niekas iš žmonių negali pasirūpinti savo kaimenėmis „pagal Gerąjį Mintį”. Vienintelis toks žmogus, atsako Ahura Mazda, esas Zarathuštra.

Tai reikštų, kad Pranašas anaipolt nemanė atmetas prieš jį buvusio „Istatymo ir pranašų” *in toto*, o veikiau tik papildė senąją religiją, atstovaujamą Ahuros Mazdos (jei tokio iki jo išvis būta) bei Ašos, nauju matmeniu. Todėl savo

sekėjus jis vadina tiesiog „Tiesos sekėjais” ar „teisybininkais” (*aša-van-*), o savo priešininkus apibūdina kaip „neteisybininkus” (*dreg-van-*), „sekančius Melą” – blogio principą, pažeidžiantį prigimtą tvarką.

Iš gathų matyti, kad Zarathuštra, paskelbės apie savo misiją, susidūrė su labai stipriu pilietinės bei religinės valdžios pasipriešinimu. Jaučio siela, sužinojusi esanti iš aukščiau paskirta jam, su nuoširdžiu išgąsciu bei neslepiaama pašaipa sušunka: „Ar turėčiau džiaugtis globėju, neturinčiu galios, menkystos užtarimu, nors šaukiuos [užtarėjo], galinčio parodyti valdžią (*išā-chšathrīm*)⁶? Ar atsiras žmogus, kuris suteiktų jam savo ranką paramą?” (Jasna 29.9). Zarathuštra ir pats gerai suprato savo silpnumą bei opozicijos savo mokymui grėsmingumą: jis skundžiasi persekiojamas savo paties bendruomenės, nes teturi vos keletą galvijų bei žmonių (Jasna 46.1–2), kai jo priešininkas kur kas stipresnis (Jasna 34.8).

Tačiau užsitikrinus karaliaus Vištāspos globą, jo tonas pasikeičia, ir jis stato save teisėjų tarp abiejų šalių:

Atmindami jūsų įstatymus mes skelbiame žodį, kurio nesiklauso tie, kas vadovaujasi Melu ir veltui švaisto Tiesos [sekejų] gėrybes, išties geriausią [žodį] tiems, kas savo širdis atidavė Mazdai. Nors gal ne visi jūs aiškiai matote ši geresnijį kelią, kreipiuosi į jus visus, nes Ahura Mazda pripažino [mane] teisėjų tarp abiejų šalių. Nes tatai *mes* gyvenam pagal Tiesą (Jasna 31.1–2).

Valios laisvė

Zoroastrizmas – tai valios laisvės religija *par excellence*. Kiekvienas žmogus anksčiau ar vėliau turi pasirinkti tarp Tiesos ir Melo – tikrojo tikėjimo, kurio apreiškimą teigia patyręs Pranašas, ir netikros religijos, jo amžininkų paveldėtos iš protėvių. Šią pamatinę priešpriešą tarp Tiesos ir Melo, kurią jis išvydo čia ir dabar žemėje, Zarathuštra perkélė ir į gryna dvasios sritį: šiedu priešingi principai veikia visais lygiais, taigi visas kosmosas, tiek materialus, tiek ir dvasinis, yra smelktas persmelktas šios pamatinės įtampos: prieš transcendentinę Gerąjį Mento stovi Piktoji Menta, prieš Gerąjį Dvasią – Piktoji Dvasia, prieš Tiesiamintiškumą – Puikybę ir t. t. Ir kiekvienu lygiu tenka pasirinkti – net pačiam Ahurai Mazdai, Išmintingajam Viešpačiui.

Žemiausiu lygiu jautis yra laisvas pasirinkti tarp gero šeimininko ir žmogaus, kuris nėra šeimininkas, ir „iš dviejų” ji pasirinko šeimininką, kad ja pasirūpintų, valdovą, sekantį tiesa ir puoselėjantį Gerąjį Mento. O tas, kuris ne šeimininkas, nedalyvaus šioje Gerojoje Naujienoje, kad ir kaip stengtusi” (Jasna 31.10). Valios laisve, siekiančia net gyvūnijos pasaulį, Dievas savanoriškai apdovanojo savo kūrinius pačioje pasaulio pradžioje: „Pradžioje, o Mazda, savo mintimi tu sukūrei mums materialius pavidalus (*gaēthā*) ir sążines, ir protinges valias (*chratu*), ir nustatei materialų gyvenimą – veiksmus bei mokymus, kad žmonės galėtų savo valia pasirinkti” (Jasna 31.11). O pasirinkimas

iš esmės visada yra tarp Tiesos ir Melo. „Pasirinkime, – kviečia Pranašas, – mums suteikta Tiesa mūsų labui, o [netikram] mokytojui – Melas jo paties pražūčiai” (Jasna 49.3). Taigi nors pats Zarathuštra neabejoja tiesą esant išimtinai jo pusėje, jis pripažįsta, kad valios laisvę reiškia laisvę pasirinkti klaudingai – taip sakant, laisvę klysti. Idomu, kad žodis *varena*, avestos kalboje reiškės „laisvą pasirinkimą”, pehlevio kalboje virsta *varan* reiškme „erezija” – tiksliai paralelė graikų žodžio *hairesis* raidai krikščionybėje.⁷ „Ir tas, kas sako tiesą, ir tas, kuris mėluoja, ir išmintingas, ir kvailys kalba sulig savo širdim ir protu” (Jasna 31.12). Abi šalys turi teisę skelbti savo mokymus, ir, regis, išvis nėra jokio aiškaus būdo nustatyti, kuris gi teisingas, kol neatsiranda kokio visuotinai pripažinto autoriteto. Ši keblumą Zarathuštra labai gerai suvokė, nes klausė savo Dievo, kas gi iš tikrųjų yra Tiesos sekėjas, o kas Melo (Jasna 44.12), kartu pripažindamas, kad ir jo priešai, laikydamiesi savo klaudingų pažiūrų, yra nuoširdūs. Siekdamas įveikti minėtą keblumą, taip pat tikėdamas save esant Dievo pranašą, jis laikė tuo autoritetu esant save ir save, kaip matėme, statė teisėjų tarp abieju šalių.

Ko gero, būtent kaip teisėjas „Jasnoje” 30 Zarathuštra kviečia visus didžiam apsisprendimui. „Išgirskit ausimis, – skelbia Pranašas, – išvyskit mintimis kuo aiškiausiai dvi galimybes, iš kurių turite pasirinkti, kiekvienas [pasirinkite] už save, žinodami, ką tai atneš mums Lemiamą Akimirką” (Jasna 30.2). Šiais žodžiais jis ir įveda mitą apie pirmapradį pasirinkimą laikų pradžioje, teksu į viems Esybėms, kuriams jis vadina „dvyniais”:

Pradžioje šiодvi Esybės, plačiai įgalioti (?) dvyniai, buvo Gerasis ir Blogasis mintimis, žodžiais ir darbais. Kas išmintingas, vieną iš jų pasirinks teisingai, kvailys apsiriks. Šioms dviems Esybėms susitikus, jos pradžioje nustatė gyvenimą ir mirtį, kad Melo sekėjai galų gale rastų sau blogiausia, o Tiesos sekėjai – Geriausią Mentą. Iš šių Esybių ta, kuri buvo nuo Melo, pasirinko pikta, o Švenčiausioji Dvasia, audros dangumi apsigabus, [pasirinko] Tiesą – kaip ir [kiekvienas,] kas savo gerais darbais uoliai siekia padaryti malonumą Išmintingajam Viešpačiui. *Daēvai* tarp šių dviejų pasirinko neteisingai, nes jiems svarstant, aptemo jų protai, taigi jie pasirinko Blogąjį Mentą. Tuomet jie vienu gaistu strimgalviais metėsi mirtinguosius žmones išnaišint (?) (Jasna 30.3–6).

Dvi Dvasios

Neįmanoma pasakyti, ar ši mitą apie du dvynius sukūrė pats Zarathuštra, ar jis tik formulavo pagal savo ideologiją atitinkamą senesnį mitą. Šiaip ar taip, iš mitą jis perkėlė sudvasintą konkrečią situaciją, matytą žemėje, kur Melo sekėjai atstovavo griaunamosioms jėgomis, priešiškoms žemiškajam gyvenimui, o Tiesos sekėjai – gyvenimą skatinančioms bei saugančioms jėgomis. Čia pamatinis dualinizmas tarp Tiesos ir Netiesos, Teisingumo ir Klastos, Tvar-

kos ir Netvarkos tapo personikuotas pirmapradžių dyvinį porą, kuriuos jis pavadino Gausingaja, arba Šventaja, Dvasia (*Spenta Mainju*) – nes žodis *spenta*, paprastai verčiamas kaip „šventas”,⁸ mena būtent augimą ir gausą – ir Piktaja Dvasia (*Angra Mainju*, vėliau Ahrimanu). Vienas teikia gyvastį, kitas neša mirtį. Šiodvi Dvasios esti nuolatinėje, nesutaikomoje, visa apimančioje tarpusavio samprišejo. Pranašas skelbia:

Aš pasakysiu apie dvi Dvasias, šventesnioji iš kurių būties pradžioje kreipėsi į piktąjį: „Nesutaria nei mūsų mintys, nei mūsų mokymai, nei mūsų valios, nei mūsų pasirinkimai, nei mūsų žodžiai, nei mūsų darbai, nei mūsų sąmonės, nei mūsų sielos” (Jasna 45.2).

Gathose Šventojoje Dvasia nesutampa su Ahura Mazda, Išmintinguoju Viešpačiu, kuris kartu yra aukščiausias Dievas, o tėra jo aspektas, vienas iš jo „sūnų”. Tačiau ir pats Ahura Mazda turi pasirinkti tarp Tiesos ir Melo, tarp gėrio ir blogio. Viename keistokame tekste, kuriame žmonės ir *daēvai* kartu kreipiiasi į Dievo Teismą, Zarathuštra sako:

Šeima, kaimas, gentis ir jūs, *daēvai*, kaip ir aš, siekėte džiaugtis Išmintinguoju Viešpačiu [, sakydam]j: „Būsime Tavo pranašai, kad atstu laikytume tuos, kurie tavęs nekenčia”. Atsakė jiems Išmintingasis Viešpats iš savo Karalystės, jungčia su Geraja Menta, drauge su spindinčiaja Tiesa: „Šventą gerą Tiesią Mentą mes renkamės: ji tebus mūsų” (Jasna 32.1–2).

Taip tad patsai Dievas padarė pasirinkimą, niekam neišvengiamą, tarp gėrio ir blogio. Jungčia su Geraja Menta ir drauge su Tiesa, arba Teisingumu, Dievas pasirenka gėrį ir galutinai pasmerkia senąjį religiją, kurią prilygina blogiui:

O jūs, *daēvai*, ir tie, kas gausina jums aukojimus, jūs visi esate Piktosios Mentos, Melo ir Puikybės sėkla. Abejotini jūsų darbai, kuriais pagarsėjote per septintąją žemės dalį. Jūs taip įsigudrinot, kad žmonės, kurie daro blogiausia, klesti tarsi „dievų” (*daēva*) numylėtiniai – kurie nusigręžę nuo Gerosios Mentos, atriko nuo Išmintingojo Viešpaties valios ir nuo Tiesos. Jūs taip pat klastingai suviliojate dorai gyvenantį žmogų, vertą nemirtingumo, kaip kad Piktoji Dvasia savo Piktaja Menta [suviliojo jus], *daēvai*, savo piktaisais žodžiais žadėdama Melo sekėjams viešpatavimą (Jasna 32.3–5).

Taip tad Išmintingasis Viešpats nedviprasmiškai pasmerkė senąjį religiją ir stojo Tiesos pusėn, kuri jam sutapo su Zarathuštros reforma.

Zarathuštra ir jo Dievas

Zarathuštra, savo ruožtu, save laikė pranašu ir regėtoju. Pats būdamas žynys (Jasna 33.6), jis, reikia manyti, nuo pat pradžių buvo pažįstamas su ankstesniuoju kultu, kurį paskui pasmerkė. Jis laikė save pranašu, kuris kreipiasi į Dievą ir klauso jo žodžio. Jis esąs „Pranašas, garbintantis balsu, Tiesos draugas” (Jasna 50.6) ir Dievo draugas (Jasna 44.2). Jo santykis su Dievu nėra vergo santykis,

veikiau jis prašo pagalbos – pagalbos, kokią tik draugas gali suteikti draugui (Jasna 46.2). Jo misija numatyta iš anksto, nes jis buvės Dievo išrinktas jau „pradžioje” (Jasna 44.11), ir tai jis pats matės regėjime, nukélusiame ji į pasaulio pradžią. „Tuomet, o Mazda, aš supratau, kad tu esi šventas, kai mačiau tave pradžioje, būčiai tegimstant, kai tu nustatei [teisingą] atpildą už darbus ir žodžius, pikta už pikta, gera už gera. Tavo malone [visa tai baigsis] pasutinę kūrinijos akimirką” (Jasna 43.5). Ne kartą jis prašo leidžiamas išvysti savo Dievą bei ji supančias esybes (Jasna 33.6–7). „Kada gi regėsiu Tave Tiesoje ir Gerają Mentą, ir kelią pas [savo] Išmintingajį Viešpatį, visų galingiausiajį, [kada galēsiu] išgirsti [jo žodį]?” (Jasna 28.5). Žodis *sraoša*, kurį čia išvertėme „išgirsti” ir kuris papras tai verčiamas kaip „klusumas” bei „disciplina”, pradžioje, galimas daiktas, reiškė apskritai Pranašo santykį su Dievu: vienas – klauso ir paklūsta dieviškai žiniai, kitas – išklauso savo pranašo maldą.⁹ Nors Sraoša, šitas klusumo ir klusumo genijus, vėliau tapo visai personifikuotas bei antropomorfizuotas kone kaip bet kuri kita dievybė ir išliko net islamo laikais kaip Surūšas, Dievo šauklys, kartais tapatinamas su angelu Gabrieliumi, vis dėlto pradinė vardo reikšmė niekuomet nebuvo visai pamiršta, ir vertėjai į pehlevio kalbą neretai perteikdavo ji žodžiu *nighōšišn*, reiškiančiu „suklusimą” bei „išklausymą”. Tokią „Avestos” žodžio reikšmę irgi tebéra galima atsekti iš „Jasnos” 56.1 pasakymo: „Išmintingojo Viešpaties [žodžio] klausymas tebus su mumis”. Taigi Zarathuštra ne tik regi savo Dievą, bet ir girdi jo tariamus žodžius. Ir ši Dievo balso „girdėjimą” jis išreiškia pačiais konkretiaisiais vaizdiniais: jis prašo Dievą prabili iji „savo burnos liežuviu” (Jasna 31.3). Jis girdi Dievą ir regi ji, ir regėdamas žino ji esant Tiesoje: „Štai aš išvydau Jį savo akimis, pažinau Jį Tiesoje, Gerosios Mentos, [gerų] darbų ir žodžių Išmintingajį Viešpatį” (Jasna 45.8). Zarathuštra patyrė Dievo šventumą ne mąstydamas ar kontempliuodamas, o tiesiogiai „išvydės” Jo gerumą, teisigungumą ir amžinumą. „Tuomet supratau, – prisipažista jis, – kad Tu esi praamžis, Tu – [amžinai] jaunas, Gerosios Mentos tėvas, išvydės Tave savo akimis – [Tave,] Tiesos kūrėja, [visos] Tavo kūrinijos Viešpati” (Jasna 31.8). Pranašui jo regėjimas pats ir pagrindė savo autentiškumą: jis *išvydo* Dievą kaip šventą ir gerą, amžiną, pirmapradį ir kartu amžinai jauną, kaip pradžią ir pabaigą, visa ko gero šaltini. Jis išvydo Jį savo akimis ir patyrė savo protu. Galima būtų tarti, kad tai būta intelektinės Dievo šventumo vizijos. „Tuomet supratau, kad Tu esi šventas, Išmintingasis Viešpatie...”, – tarsi priedainis kartojama per visą „Jasną” 43. Tai giliai asmeniškas gerojo Dievo tikrumo patyrimas.

„Avestos” žodį *spenta*, kurį verčiame „šventas”, galima būtų versti ir „gaususis, gausybingas”. Vertėjai į pehlevio kalbą ši žodį perteikė atitikmeniu *abhzōnik* – būdvardžiu, padarytu iš veiksmažodžio *abhzōn* „augti, daugėti, gausėti”. Šventumas Zarathuštrai kartu reiškė augimą, gausą,

pilnatvę, sveikatą. Dieviška prigimtis reiškiasi kaip visa apimantis saves dovanojimas, kaip trykštantis per kraštus gyvenimas – tiek dvasine, tiek ir fizine prasme. Nes zoroastrizmas visais savo raidos tarpsniais – tai religija, su entuziazmu ir dėkingumu priimanti ir šlovinanti visa, kas yra gera tiek šiame, tiek kitame pasaulyje: išties, jau gathose, paties Pranašo kūrinyje, dažnai yra itin sunku nuspręsti, ar kalbama apie konkrečią žemiską situaciją, ar apie „aukšciausius dalykus”.

Dievas ir „dvi Dvasios”

Kokiu mastu gathų religiją vis dėlto galima laikyti etiniu monoteizmu? Jau minėjome amžiną antagonistą tarp dviejų Dvasių dyvnių, Šventosios Dvasios ir Piktosios Dvasios – *Spenta Mainju* ir *Angra Mainju*. Iš kur Piktoji Dvasia atsirado? Atsakymas atrodytų pakankamai aiškus, nes šiodvi Dvasios atvirai pavadintos dyvniais, o iš „Jasnos” 47.2–3 sužinome, kad Išmintingasis Viešpats yra Šventosios Dvasios tėvas. Tokiu atveju jis turi būti ir Piktosios Dvasios tėvas, nors tokia mintis neseniai buvo apibūdinta kaip „absoliučiai absurdžiai gathų pasaulėžiūros kontekste”.¹⁰ Iš tikrujų loginė išvada, kurią būtų galima padaryti iš minėtų tekstu, būtent kad Ahura Mazda yra ne tik Šventosios, bet ir Piktosios Dvasios tėvas, yra „absurdžia” tik sprendžiant apie Zarathuštrą mokymą pagal kur kas vėlesnės dualistinės ortodoksijos standartus, o priežasčių taip nedaryti esama labai svarių. Pirma, neginčytina tai, kad daugeliu atžvilgių, pavyzdžiu, gyvulių aukojimo klausimu, vėlesnė tradicija didžiai nutolsta nuo Pranašo mokymo. Antra, vėlyvoji tradicija Ahurą Mazdą, Išmintingajį Viešpatį, tiesiog sutapatina su Šventaja Dvasia, kai gathose Išmintingasis Viešpats laikomas tik Šventosios Dvasios tėvu. Trečia, vėlyvojoje tradicijoje Išmintingasis Viešpats, nuo šiol tapatus Šventajai Dvasiai, susiejamas su šviesa, o Piktoji Dvasia – su tamsa, nors gathose skelbiama Išmintingajį Viešpatį sukūrus ir šviesą, ir tamsą. Galiausiai vėlyvoji tradicija pati yra prieštarininga kalbamų tekstu interpretacijos klausimu, ir griežtas Sasanidų ortodoksijos požiūris nebuvo vienintelis. Ortodoksija išties laikėsi griežto dualizmo pozicijos – esama dviejų nepriklausomų ir amžinai priešiškų gėlio ir blogio principų, iš kurių gerasis esąs Ahura Mazda, tradicijos sutapatintas su Šventaja Dvasia. Tuo tarpu heterodoksa survanitai padarė tą pačią tiesiog iš gathų plaukiančią išvadą, kad jeigu jau šiodvi Dvasios yra dyvniai, tai jie turi turėti tą patį tėvą. Kadangi Ahura Mazda buvo jau sutapatintas su Šventaja Dvasia, jis nebegalėjo būti laikomas jos tėvu. Taigi jie abi Dvasias pavertė Begalinio Laiko (*Zrvan Akarana*) sūnumis – kodėl būtent jo, neaišku. Kita sekta laikė Piktąją Dvasią atsiradus iš vienintelės Aukšciausiojo piktos minties. Kadangi bent dvi paties vėlyvojo zoroastrizmo sektos interpretavo šį tekstą („Jasna” 30.3) teigiant Piktąją Dvasią irgi radusis iš Dievo, užsispypimas iš anksto atmetti ir galimas paties Pranašo panašias mintis tėra tuščia užgaida.

Tikrai galime pasakyti tik tiek, kad apibūdindamas abi Dvasias kaip „dvynius” Zarathuštra nurodė Piktają Dvasią irgi esant atsiradusią iš Dievo, o nuo vėlesnės Sasanių ortodoksijos jis skyrėsi tuo, kad Piktają Dvasią laikė pikta ne iš prigimties, o iš pasirinkimo. Kaip ir Luciferis, ji „pasirinko daryti pikta”. Ji nebuvo pŕversta taip elgtis nei Dievo, nei vidinės prigimties: nelaimė, kurią ji užtraukė sau ir savo sekėjams, yra grynaus jos vienos kaltė ir galų gale atves prie jos susinaikinimo.

Dvi Dvasios rankraščiuose nuo Mirusiosios jūros

Kone tiksliai paralelę tokiam blogio problemos sprendimui galima rasti „Disciplinos vadovelyje” – ko gero, įdomiausiai Kumrano sektos nuo Mirusiosios jūros dokumente. Kad judaizmas Babilono nelaisvės metu patyrė milžinišką zoroastrizmo įtaką, neabejotina, tad nepaprastas panašumas tarp Mirusiosios jūros tekštų ir gathų sampratos apie blogio prigimti bei kilmę, mūsų supratimu, liudytą tiesioginį žydų skolinimąsi. Pasak „Disciplinos vadovėlio”, Dievas

sukūrė žmogų šeimininkauti pasaulyje ir davė jam dvi dvasias, kad eitų su jomis iki nustatyto laiko, kol čia bus. Tai tiesos dvasia ir klaidos dvasia. Šviesos valdose – tiesos šaknys, o klaidos šaknys – tamybėse... Ir būtent tamsos angelas priverčia tiesos sūnus nuklysti... Ir visos dvasios, palaikančios jo pusę, stengiasi, kad šviesos sūnūs sukulptų, tačiau Izraelio Dievas ir jo tiesos angelas ištiesė visiems šviesos sūnumis pagalbos ranką – jis sukūrė šviesos ir tamsos dvasias ir jomis pagrindė visus visų rūšių darbus. Vieną dvasią Dievas myli per amžių amžius ir amžinai patenkintas visais jos darbais, kita gi jis bodisi ir amžinai nekenčia visų jos darbų.¹¹

Čia turime žydiška maniera išsakyta tikslią Ahuros Mados santykio su Šventają ir Piktaja Dvasiomis paralelę. Kaip ir žydų Dievas, Ahura Mazda bodisi Piktosios Dvasios draugija ir „amžinai nekenčia visų jos darbų”. Bet jo neapykanta gal kiek racionalesnė nei jo žydiškojo antrininko: Piktosios Dvasios jis nesukūrė piktos – ji pati pasirinko tokia būti. Tačiau nors ir nėra pagrindo abejoti Išmintingajį Viešpatį esant Piktosios Dvasios tévu, kad ir kokia atstumianti ši mintis atrodytų vėlyvajai ortodoksių, neįmanoma paneigtį po Pranašo monoteizmu slypint pamatinį dualizmą; tik tai ne dualizmas tarp Šventosios Dvasios ir Piktosios Dvasios, kurios pačios laisvai pasirinko būti tuo, kas yra, o tarp Tiesos ir Melo – neatskiriamu bet kokia pasirinkimo priešybę. Zarathuštra netiesiogiai atskleidžia mums, kaip atsirado Piktoji Dvasia ir kaip bei kodėl ji pasielgė neteisingai, tačiau jis neatskleidžia, kaip atsirado pati Netiesa, veikiau palikdamas mums patiemus nuspėti, kad ji jau buvo nuo pat pradžių. Tai pamatinis viso jo mokymo dualizmas, kurį jis, perėmęs iš savo indoiranėniškojo paveldo, išplėtojo ir pavertė naujos regijos kertiniu akmeniu. Jo sekėjai, ištobulinę vėlesnę ortodoksiją, tik sustemino čia jau glūdėjusią doktriną.

Tačiau nors visa Zarathuštras pasaulėžiūra smelkte persmelkta šio mirtino antagonizmo tarp Tiesos ir Melo, Ahura Mazda, Išmintingasis Viešpats, stovi virš ir anapus jų, nors ir griežtai Tiesos pusėje. Gathose Piktoji Dvasia nė neketina teigti savęs kaip principio, nepriklausomo nuo aukščiausiojo Dievo ir jam priešiško: ji pasitenkina galy nedamasi su Šventaja Dvasia, kuri, nors ir radosi iš Dievo, nėra pats Dievas. Taip pat ir *daēvai*, senieji dievai, ar tik ne paties Zarathuštras andai nuversti nuo sosto, niekuomet nepamiršo savo dieviškos kilmės: prašydami Išmintingojo Viešpaties leisti jiems būti jo šaukliais, jie parodo pripažįstą ji aukščiausiu Viešpačiu.

Šeima, kaimas, gentis ir jūs, *daēvai*, kaip ir aš, siekėte džiaugtis Išmintinguoju Viešpačiu [, sakydami]: „Būsime Tavo pranašai, kad atstu laikytume tuos, kurie tavęs nekenčia”. Atsaké jiems Išmintingasis Viešpats iš savo Karalystės, jungčia su Geraja Menta, drauge su spindinčiaja Tiesa: „Šventą gerą Tie sią Mentą mes renkamės: ji tebus mūsų” (Jasna 32.1–2).

Cia mus pasiekia senosios tvarkos atšvaitas: nuversti nuo sosto *daēvai* kreipiasi į Dievą, kurį pripažįsta aukščiausiu, prieš naują autoritetą, iškelta Pranašo Zarathuštrą. Akivaizdu, kad senosios religijos sekėjai nenori tylomis susitaikiyi pakrikštijami „Melo sekėjais” – jie irgi teigia esą *ašavanai*, „Tiesos sekėjai”. Regis, Zarathuštra pats tai supranta, nes sako:

Klausiu Tavęs, Viešpatie, atsakyk man tiesiai. Kas iš tų, kuriuos mokau, yra tiesos sekėjas, o kas seka Melą? Kuriuoje pusėje išties piktasis (*angra*)? [Ar tatai aš,] ar jis piktasis, Melo sekėjas, kardantis Tavo gausą (*savad*)? Kaip viskas yra iš tikrujų? Žinoma, kad tai jis laikytinas piktuoju – ne tie, kas man artimi (Jasna 44.12).

Taigi atrodo, kad Ahurą Mazdą, Išmintingają Viešpatį, auksčiausiuoju Dievu pripažino ir patys *daēvų* garbintojai, bet jiems priekaištaujama neprisidėjus prie Tiesos ir nesivadovaujant Geraja Menta – galimas daiktas, todėl, kad jie, nors dėjosi „Tiesos sekėjais”, nerodė to savo elgesiu. Kaltindamas nesivadovaujant Geraja Menta Zarathuštra juos priešpriešina sau, nes save esant Pranašu jis grindė būtent artumu Išmintingajam Viešpačiui, kurį patyrė per Gerają Mentą.

Zarathuštrų reformos esmė tad, regis, buvo ta, kad jis be galio išaukštino Ahurą Mazdą, skelbdamas ji ne tik „didžiausiu ir geriausiu iš dievų”, bet tiesiog vieninteliu visatos kūrėju ir palaikytoju, visagaliu ir visažiniu Viešpačiu. Kaip matėme, jis pavadinamas Šventosios Dvasios ir Gerosios Mentos, Tiesos ir Tiesiamintiškumo „tévu”, tačiau šios esybės yra ne kaip nors kūniškai pagimdytos, kas būtų išties paika, – jos „išmästyto” į būtį kaip amžinios paties Dievo ypatybės. Pavyzdžiu, Tiesa yra surukta Dievo valia ar išmintimi (*chratu*: Jasna 31.7), o pačia Tiesa savo ruožtu laikosi jo Geroji Menta. Vėlgi būties pradžioje Dievas *pamasto*: „Tebūnie bekrastės erdvės pilnos šviesos” (ten pat), ir taip pasidaro. Ir Zarathuštra būtent minimi, Geraja Menta, suvokia Dievą esant amžiną, praažį

ir amžinai jauną (Jasna 31.8). Ir būtent Gerosios Mentos, Dievo minties eksteriorizacija yra visas pasaulis: „[Savo] mintimi pradžių pradžioje [Jis] sukūrė kūniškuosius daiktus, sąžines ir valias, sukūrė kūniškajį gyvenimą, darbus ir mokymus, iš kurių žmonės gali laisvai pasirinkti” (Jasna 31.11). Taigi ir žmogaus laisva valia, taip aistrinėti teigama gathose, yra tiesioginis Dievo kūrinys, jo sąmoningai suteiktas žmonijai.

Pomirtinis Teismas

Vėlyvajame zoroastrizme kalbama tiek apie individualių teismą po mirties, tiek apie visuotinį išbandymą ugnimi bei lydytu metalu laikų pabaigoje. Abiejų idėjų užuomazgos aptinkamos jau gathose. Individualiai sielai tenka kirsti „Atpildo tiltą”, kur tie, kas darė gera, už teisingumą (*aša*) susilaiks teisingo atlygio ir geros mentos dėka pasieks Karalystę (Jasna 46.10). Čia, kaip dažnai gathose, negalime būti tikri, ar „teisingumas” ir „gera menta” reiškia dieviškias esybes, Išmintingojo Viešpaties apraiškas, ar paprasčiausiai žmogaus teisingumą bei geras mintis. Esminė idėja, matyt, yra ta, kad geram žmogui kertant „Atpildo tiltą”, ji gyvenime lydėjės teisingumas bei geros mintys susilieja su Dievo Teisingumu ar Tiesa bei Geraja Menta, kurios savo ruožtu ir yra žemiškojo gerumo bei teisingumo šaltinis. Ši idėja ir kitur išreikšta per susiliejimą su Geraja Menta (Jasna 46.12; 49.3, 5).

Gerą žmogų per tiltą perveda pats Zarathuštra. Jis veda savo sekėjų sielas per šį šiurpujį tiltą į Gerosios Mentos namus (Jasna 32.15), kur jie susidurs akis į akį su savo Kūrėju, gyvenančiu ten kartu su Tiesa ir ta pačia Geraja Menta (Jasna 44.9). Nusidėjelių laukia visai kitoks likimas: „Jū sielos ir sąžinės sutrikdys juos, pasiekus Atpildo Tiltą – amžinai Melo Namų svečius” (Jasna 46.11).

Atpildo tiltas, ant kurio teisiama siela, itin iškilus tam-pa vėlyvojoje tradicijoje. Čia Rašnu – teisingas teisėjas *par excellence*, pats Atpildas kaip toks, – sveria sielą savo svaryklėmis,¹² o jam talkina dievai Mithra ir Sraoša. Tai, matyt, tradicinis vaizdinys, egzistavęs dar prieš Zarathuštros reformą, o jei taip, tai iš jo vėlgi matyti, koks uolus buvo Pranašas Ahuros Mazdos atžvilgiu, kurį jis laikė vieninteliu Dievu, negalinčiu pakęsti jokio varžovo: mat gathose ne Rašnu ir netgi ne Sraoša, šiaip jau Pranašo įtrauktū į savo sistemą, o būtent patsai Ahura Mazda yra tiek dorūjų, tiek nedorėlių teisėjas ir Atpildas (Jasna 46.17).

Rojus ir pragaras

Rojus ir pragaras gathose aprašomi įvairiai. Tai pati geriausia (Jasna 44.2) ir pati blogiausia (Jasna 30.4) būtys, ir tokia nelokalizuota būsimo gyvenimo samprata persų kalboje išliko iki šiol: žodžio *behešt „rojus”* pirminė reikšmė yra tiesiog „geriausia”, o *dīzach* – „prasčiausia” būtis. Tai, kad „blogiausios būties” priešybė yra ne tik „geriausia būtis”, bet ir „geriausia Menta” (ten pat), rodo, kad „geriausia būtimi” laikoma būtis mentiniame bei dvasiniame ly-

menye. Atitinkamai rojus ir pragaras – tai „Gerosios Mentos namai” ir „Blogosios Mentos namai” (Jasna 32.13) arba, būdingiau, „Dainos namai” (Jasna 51.15) ir „Melo namai” (Jasna 51.14). Priešingai Muchamedui, Zarathuštra nekalba apie rojaus džiaugsmus kūniškais įvaizdžiais: palaimintiesiems tenka „ilgas gyvenimas” – matyt, amžinas gyvenimas – ir Gerosios Mentos Karalystė (Jasna 33.5); jie bus palaiminti lengvai bei „naudingai” (Jasna 30.11; 43.12) ir bus apdovanoti Pilnatve bei Nemirtingumu – aukščiausiomis Dievo dovanomis tikintiesiems.

Keistoka, bet pragaro kančios aprašytois smulkiau nei rojaus džiaugsmai. Prakeiktieji bus prislegti nepatogumų bei kančią (Jasna 30.11), pasmerkti „ilgiems amžiams tam-sos, pagedusio maisto ir dejonų” (Jasna 31.20). Priešingai nei vėlyvasis zoroastrizmas, pasak kurio prakeiktuju sielos paskutiniųsiomis dienomis bus paleistos, Pranašas jų kančias, regis, laikė amžinomis, nes, teisiųjų sieloms esant apdovanotoms nemirtingumu, prakeiktuju sielos turėsią kančintis „nepaliaujamai” (*utajūtā*) (Jasna 45.7).

Įtaka judaizmui

Zarathuštros mokymas apie atpildą ir bausmę, apie amžiną palaimą ir amžiną kančią, tenkančius atitinkamai geriemis ir blogiemis žmonėms aname gyvenime po mirties, taip pritrenkiančiai panašus į krikščioniškajį mokymą, kad negali nekilti klausimas, ar tik čia nesama tiesioginės įtakos. Atsakymas, žinoma, – taip, nes panašumai tokie dideili, ir istorinis kontekstas toks atvirai palankus, kad atsakymas padaryti akivaizdžią išvadą reikštų geroką skeptizmo perlenkimą. O gryna eschatologinių judėjo-krikščioniškųjų pažiūrų priklausomybė nuo zoroastrizmo – jau visai kitas ir ne toks įtikinamas atvejis, nes išskyrus keletą užuominų gathose, kurias trumpai apžvelgsime, ir trumpo gabaliuko „Jašte” 19.89–90, teigiančio sielos ir kūno nemirtingumą laikų pabaigoje, apie zoroastričių eschatologines pažiūras paskutiniuosius 400 metų prieš Kristų duomenų neturime. Pehlevio [kalba parašytų] knygų eschatologija, nors bendrais bruožais sutampa, atskiromis detalėmis bei daromais akcentais didžiai skiriasi, bent jau nuo tarptestamentinio periodo bei šv. Pauliaus eschatologinių raštų ir šv. Jono Apokalipsės. O štai būsimo kūniško priskėlimo klausimu abi eschatologijos visiškai sutinka, tik šiuos vaizdinius, kita vertus, galima laikyti natūraliai plaukiant iš tikėjimo sielos nemirtingumu, turint galvoje tiek žydams, tiek zoroastričiams būdingą požiūrį į žmogų kaip į nedalomą sielos ir kūno vienį. Apie tai, ar ši požiūrį žydai perėmė iš zoroastričių, ar zoroastričiai iš žydų, ar abu iš kažko trečio, negalime pasakyti nieko tikro.

Atpildo ir bausmės, rojus ir pragaro atvejis, šiaip ar taip, – visai kas kita. Kaip tik zoroastrizmo įtaka judaizmui per žydų tremtį geriausiai paaiškina, kodėl staiga neliuka šeolo sampratos – vaizdinių apie beasmenę būtį šešelių karalijoje, tenkančią kiekvienam nepriklausomai nuo to, ką jis darė žemėje, – ir kodėl kaip tik tuomet, kai žydai

tremtyje susiduria su medais bei persais, priimamas iranėnų Pranašo mokymas apie pomirtinį gyvenimą. Danielius, manoma, „medo Darijaus” ministras, pirmasis aiškiai prabyla apie amžinąjį gyvenimą ir amžiną bausmę. „Daugelis miegančiųjų žemės dulkėse atsibus – kai kurie amžinajam gyvenimui, kiti gėdai ir amžinajai negarbei” (Dan 12.2).

Taigi nuo tada, kai žydai pirmąsyk susidūrė su iranėnais, jie perėmė būdingai zoroastrietišką mokymą apie asmens pomirtinį likimą, atnešiantį arba atpildo džiaugsmą, arba bausmės kančią. Šis zoroastrizmo mokymas juoba išigalėjo tarptestamentiniu periodu, o Kristaus laikais jį pirmiausia palaikė fariziejai, kurių pats vardas, kai kurių mokslininkų interpretavimu, pažodžiu reiškia „persininkai”, t. y. tie, kas buvo atviriausi persų įtakai. Matyt, ir kūniško prisikėlimo vaizdiniai galiausiai yra zoroastrietiškos kilmės, nors suklestėjo jie būtent tarp žydų; nes vėlyvesnės eschatologijos užuomazgų esama jau gathose.

Mokymo santrauka

Pagrindines doktrinas, skelbtas Pranašo Zarathuštros, galima apibendrinti maždaug taip:

1) Yra vienės aukščiausias Dievas, visa ko dvasiško ir materialaus kūrėjas. Jis sukūrė pasaulį savo mintimi per Šventąją Dvasią. Jis yra šventas ir teisingas, o jo šventumas kartu reiškia kūrybinę galią, vaisingumą, gausą ir dosnumą. Jis supa šešios antrinės esybės, kurias jis irgi sukūrės, taigi esas jų tėvas. Trys iš jų iš esmės neatskiriamos nuo jo paties – tai Šventoji Dvasia, kurią jis kūrė, Geroji Menta ir Tiesa. Gyvena jis savo Karalystėje, o tai, žinoma, reiškia jį esant visišku savo kūrinijos Viešpačiu. Šiuo metu jo Karalystė yra puolama ir niokojama blogio jėgų, tačiau laiką pabaigoje ji bus atkurta visu savo skaistumu. Pilnatvė ir Nemirtingumas irgi neatskiriamai nuo pačios jo esmės, bet kartu yra jo pažadėtasis atpildas tiems, kas su Tiesiamintiškumu vykdo jo valią. Pastaroji iš šešių „esybių” yra bendra tiek Dievui, tiek žmogui ir atspindi teisingą santykį tarp abiejų. Dievas, Išmintingasis Viešpats, esti anapus blogio jėgų.

2) Mūsiškis pasaulis yra padalytas tarp Tiesos ir Melo. Tiesa yra Išmintingojo Viešpaties kūrinys arba „sūnus”. Melo kilmę Pranašas nutyli. Dualizmas tarp šių priešybų, šios dvi alternatyvos, atviros žmogaus laisvam pasirinkimui, yra Zarathuštros minties pamatas. Ir nors seseriškoje Indijos tradicijoje blankių tokio dualizmo paralelių irgi būta, niekur kitur jis nebuvo taip ypatingai ir griežtai pabrėžtas, kaip čia.

3) Išmintingasis Viešpats savo kūrinius sukūrė laisvus – laisvus pasirinkti tarp Tiesos ir Melo. Tai pasakyti ir apie dvasines būtybes, ir apie žmones. Taigi Angra Mainju, Piktoji Dvasia, netikėtai apibūdinta kaip Šventosios Dvasių dvynys, pati „pasirinko piktą”. Tai ji pasirinko savo laisva valia, kaip ir *daēvai*, senieji dievai, kuriuos dėl smurto, susijusio su jų garbinimu (kruvinu aukų), Zarathuštra nusprendė esant blogio jėgomis.

4) Kadangi žmogaus valia yra visiškai laisva, jis pats galiausiai yra atsakingas už savo likimą. Savo gerais darbais jis pelno atpildą amžinybę: Pilnatvę ir Nemirtingumą. Tuo tarpu piktadarį ir Dievas, ir jo paties sąžinė pašmerkia amžinoms pragaro kančioms, „blogiausiai būčiai”.

5) Išorinis Tiesos simbolis yra ugnis, taigi būtent ugnies aukuras tampa zoroastrietiško kulto centru. Ir būtent išbandymas ugnimi bei lydytu metalu sutvirtina Pranašo žinią; būtent ugnimi bei lydytu metalu laiką pabaigoje bus teisiama žmonija.

Tokios tad, regis, būtų pagrindinės gathose skelbtos doktrinos. Vienas iš esminiu visam mokymui žodžiu yra *savah* „nauda, pelnas” arba „augimas, gausėjimas”. Žodis taikomas tiek klestėjimui žemėje, tiek dangiškiesiems džiaugsmams. Zarathuštra – gyvenimo pranašas, ir gyvenimo visokeriopai turtingo.

Versta iš: Zaehner R. C. The Dawn and Twilight of Zoroastrianism. - London: Phoenix Press, 2003 (pirmas leidimas: Weidenfeld & Nicolson, 1961).
- P. 33–36, 41–45, 50–54, 56–58, 60–61.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

- [Kadangi vieningos iranėnų kalbų transkripcijos iki šiol priimta nėra, tai šiame vertime nutariau vardus bei terminus perteikti lietuviškais rašmenimis, paliekant tik balsių ilgumo ženklus: vietoj knygoje angliskai transkribuojamo *Zarathushtra* – *Zarathuštra*; vietoj *Vishtāspa* – *Vištāspa*; toliau vietoj *druj* – *drudž*; *adruijantō* – *adrudžjantō*, *khshathrīm* – *chšathrīm* ir t.t. – Vert. past.]
- Tai sutampa su Theodoro bar Kônai nustatytu Zarathuštros gimimo data 628 m. pr. Kr., žr. Zaehner R. C. Zurvan, A Zoroastrian Dilemma. - Oxford, 1955. - P. 442.
- Žr. Henning W. B. Zoroaster, Politician or Witch-Doctor? - Oxford, 1951. - P. 42 t.
- Māntha* reiškia „šventas žodis”. *Āzūtīti* akivaizdžiai giminiškas su vedu *āhūtī* „liejamoji auka”, tačiau vėlyvojoje avestoje žodis reiškia „taukus” (ir būtent taip verčiamas į pehlevi – *čarpīh*) arba, kaip pagrįstai sako Bartholomae, „tirštą maistą kaip priešingybę skystam”.
- Arba „pagal Gerąj Mintį”, „Gerąj Mentą”.
- Pirmasis dėmuo iš to paties veiksmažodžio *aēš-*, kuris čia reiškia „turėti galios”.
- [Senovės graikų *αἴρεσις* reiškė būtent „pasirinkimas”. – Vert. past.]
- [Iranėnų *spenta-* ir lietuvių *šventa-s* yra giminiški žodžiai. – Vert. past.]
- [Iranėnų *sraoša* yra tiesog giminiškas su lietuvių *klausa*, *klau-syti*, (*pa*)*klusti* ir, kaip matome, apima tas pačias reikšmes. – Vert. past.]
- Bianchi U. Zamān i Ohrmazd. - Turin, 1958. - P. 82.
- Burrows M. The Dead Sea Scrolls. - New York, 1956. - P. 374.
- Pehlevio *Rivājatai* 48.66; plg. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, XVII, p. 246–247.

Dvasinio pasaulio atspindžiai lietuvių sąmonėje, buityje ir mene

Angelė VYŠNIAUSKAITĖ

KARGAUDIENĖ A. Dievai ir šventieji lietuvių etnokultūroje. – Kaunas, 2004. – 96 p. – Bibliogr. – Iliustr.

Gyvename materialiu gėrybių ir nesislapsčio blogio apsuptyje. Vieni skėsta prabangoje, kiti diena dienon rūpinasi vien duonos kąsiu. Net ir šiuometinė žiema nedaug saulutės spindulių tepažérė: dangus dažniausiai apniukęs, nuolatiniai vėpūtiniai, įvairiausios kilmės audros pasaulyje ir pas mus. Kaip nepasiilgti pragedrulio. Bet nejaugi jų jau visai nebéra? Gal reikėtų tik atidžiau apsižvalgyti? Dejuojame, kad jaunimas nesidomi tautos kultūros vertybėmis, besaikiai mėgdžiodamas kosmopolitines madas. O ar šeimoje, mokykloje jis randa to dvasinio lobyno bent dalelę, kuriuo gyveno mūsų protėviai, ar jis pakankamai supažindinamas su savo tautos istorija, papročiais – tikraja gėrio ir dvasinio grožio karalija?

Džiaugiamės mūsų valstybei tapus pilnateisiens Europos Sajungos ir NATO nare, bet ar suvokiame, jog kaip tik tai dar labiau mus įpareigoja rūpintis savuoju tautiniu identitetu, savo tautinio orumo, savigarbos, meilės savajai kultūrai išsaugojimui? Bet pirmiausia yra būtina savają etninę kultūrą tikrai pažinti, suvokti jos vertę, kad galėtume jos lobiaiš dalytis ir su ES bendrijos narėmis.

Prieš akis informatyvus ir tikrai vertas dėmesio kaunietės muziejininkės, etnologės ir menotyrininkės Aušrelės Kargaudienės veikalas „Dievai ir šventieji lietuvių etnokultūroje“ (Kaunas, 2004). Tai ne religinio turinio knyga, o mėginimas atskleisti dvasinio pasaulio atspindžius mūsų protėvių mąstysenoje, kasdienėje ir šventinėje buityje, meninėje kūryboje. Veikalą sudaro trumputė prastamė, trys skyriai, santrauka anglų kalba, Švč. Mergelės Marijos švenčių sąrašas, populiariausią šventųjų kalendorius, svetimžodžių žodynėlis ir panaudotos literatūros sąrašas. Leidinį papildo 45 iliustracijos, pusė jų – spalvotos. Tai sažiningai metrikuotos Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės, Lietuvos dailės ir Lietuvos nacionalinio muziejuų kolekcijų dailės kūrinių, daugiausia medžio skulptūrų, nuotraukos. Leidinio viršelyje puikuojasi Šeduvos apylinkių Pakalniškių kaimo kapinių kryžiaus fragmentas – angelas, prismeigęs lazda šėtono, blogio simbolio, galvą.

Pirmajame knygos skyriuje „Mitologinės lietuvių dievybės“ aptariamos seniausios matriarchalinio laikotarpio dievybės Gabija, Žemyna, Medeina, Laima ir Laumė, Austėja, Giltinė, savo kūrybines jėgas sėmusios iš žemės, vandens, ugnies ir teikusios žmonėms sveikatą, gyvybę, laimę, bet ir ligas bei mirtį, taip pat apžvelgiama ir vėlesnio, patriarchalinio laikotarpio dievybės, susijusios su dangaus sfera. Tai dangaus dundulės Perkūnas, savo žaibais ir griausmu pavasarį išlaisvinantis žemę iš žiemos varžtų, bet ir jo negerbiančiųjų namus uždegantis savo paleistomis strėlėmis; tai Saulė – dangaus ponia ir žemdirbių laimin-

toja, tai Aušrinė žvaigždelė – Saulės dukrelė. Daugelis jų iki pat XX a. išliko žmonių sąmonėje, maldose, dainose, ypač pedagoginėje praktikoje: drausta vaikams Žemynėlę – žemę spardytis, spjaudytis, jai girdint negražiai kalbėti, peržegnota įkuriama ir užgesinama namų židinio ugnelė, kad Gabija nesupykta, gaisro nesukeltų. Jai protėvių rodyta pagerba perėjo ir dabar naujojamai prie mirusiojo graudulinei žvakei – grabnyčiai. Jei tikėta, kad Laima rūpinasi gimdyvių ir kūdikių sveikata, o Giltinė yra mirties dievaitė, vaizduota kaip žmogaus griaučiai tik su dalgiu rankose, tai ar ji ir šiandien „nešienauja“ alkoholio, narkotikų mėgejų! Mitologinės dievybės buvo giliai integravotos mūsų protėvių ir tévų sąmonėje ir savitai papildė krikščioniškųjų šventųjų panteoną.

Knygos antrojo skyriaus „Krikščionių šventieji liaudies meno tradicijoje“ siužetus autorė yra suskirstius į keturias grupes: Jézaus Kristaus, Švč. Mergelės Marijos, šventųjų moterų ir šventųjų vyrių. Jų aptarimo medžiagą ypač papildo pateikiamos skulptūros.

Jézus Kristus yra krikščionių religijos centras. Jo vaizdavimas mene remiasi Evangelijos duomenimis apie Jo gimimą, gyvenimą, moksla, mirtį ant kryžiaus, prisikėlimą, dangun įžengimą. Lietuvių dievdirbiai savo skulptūromis vaizduoja Kristų kūdikėlių prakartélės scenoje – gulintį ant šieno édžiose, apsuptą Šventosios šeimos, varganų piemenelių su avelémis, lankomą Rytu pasaulio išminčių su dovanomis, pasodintą ant asilėlio „Bégimo į Egiptą“ metu; šv. Jono krikštijimą Jordano upėje ir kt. O, autorės teigimu, „vienas iš mīslingiausių mūsų liaudies meno siužetų“ yra lietuviškasis Rūpintojėlis – sédintis, ranka pasirėmęs galvą, giliai susimąstęs. Gal tai Lietuvos ir lietuvių, šimtmeciais svetimųjų persekioto, kankinto baudžiavoje, tremtyje, jvaizdis? Tačiau vyrauja Nukryžiuotojo tema. A. Kargaudienės teigimu, vien M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fonduose iš 4000 skulptūrų net 500 yra Nukryžiuotojo Kristaus. O kur dar bažnyčių altorių, pakelių kryžių, koplystulpų, stogastulpų, kapinių ir kt. koplytélės su Nukryžiuotuoju. Ne veltui Lietuva vadina kryžių šalimi.

Popularūs lietuvių tautodailėje yra žemaitiškosios Jézaus motinos – Švč. Mergelės Marijos tokie siužetai kaip Pieta, laikanti ant savo kelijų nukryžiuotąjį Sūnų, kaip Skausmingoji su jos širdžių pervėrusiais septyniais kalavijais, kaip Nekaltais Pradėtoji, stovinti ant pusménulio ir pamynusi žaltį, kaip žmones laiminanti Maloningoji. Dievdirbių skulptūrose tai lietuvių kaimo moteris jai įprastais drabužiais, papuošta keliomis eilėmis

gintarinių karolių, teikianti jos globos, pagalbos, sveikatos prasaničiam reikiamų malonių.

Tikra šiluma dvelkia gausūs šventujų atvaizdai. Tai šventosios moterys Agota, Ona, Barbora, Kotryna, Veronika ir kt., šventieji vyrai – Jurgis, Izidorius, Rokas, Antanas, Mykolas, Jonas Nepomukas, Steponas ir kt. Lietuvos kaimo žmogui jie buvo tiesiog augte suaugę su jo kasdieniais rūpesčiais, darbais, laukų ir šeimos apsauga nuo nelaimių, su globa. Štai šv. Agota buvo laikoma namų saugotoja nuo gaisro. Jos šventės dieną (vasario 5) bažnyčioje pasišventinta duona būdavo triskart apeinama degantis trobesys, sulaikant gaisrą nuo išsplėtimo, jos būdavę siuvama į karan išleidžiamą vyrų drabužius, kad kulkos jų nekliduntų. Šventasis Jurgis buvo siejamas su pavasario pradžia, pirmuoju gyvulių išginimu. Jo garbei, prašant globos, buvo apeinami javų pasėliai, kaimynams suėjus parugėje vaišintasi pamarginčiai kiaušiniai – „jurgučiai“. Tą dieną ir su arkliais nedirbdavo, juos geriau šerdavo, kad jie būtų sveikesni, kad jų vilkai neužpultų... ir skulptūroje šv. Jurgij vaizdavo raitą ant pirmo žirgo, ietimi smeigiantį i slibiną, kuris késinėsis prartyti karaliatę. Su Jurginėmis prasidėdavo pavasario darbų pradžia. O šv. Izidorius dažnai vaizduotas beariantis į medinę žagré įkinkytų dviejų jaučių jungu ir tuo pačiu pašventinantis laukus, gausinantis derlių. I šv. Antaną melstasi ieškant pamesto ar pavogto daikto, gi antaninės (birželio 13) laikyta vasaros pradžia. Pats gamtos suvešėjimas – tai Joninės, dar vadintos Rasos, Kupolių švente – šv. Jono Krikštytojo gimimo šventė (birželio 24). Kiek papročių, būrimų, ateities spėjimų susiję su Joninių naktimi, raičiojimus rasoje, kupoliavimu. Tai viena įsimintiniausių jaunimo švenčių, populiarūs ir šiandien. Šv. Ona – jau „duonos ponija“, nes jos šventė sieta su rugiaptūte, tad ir skulptūrose šventoji vaizduojama su duonos kepalėliu rankose. Kankinė šv. Barbora liaudies buvo laikoma avelių globėja, užtat jos šventės dieną (gruodžio 4) moterys neverpė, neaudė, kad avys duotų daugiau ir švelnios vilnos. Visi tie šventieji mūsų tautodailininkų skulptūrose paprasti, kaip ir jiems meldesi, giesmes giedoję, jų globos prašę kaimo žmonės. Tiktai vienintelis 1636 m. Lietuvos globėjų paskelbtas šventasis Kazimieras vaizduojamas karališkais rūbais, su karūna ant galvos, lelija ir kryžiumi rankose. Tokį jį matome ir jo vardo koplyčioje Vilniaus Arkikatedroje. O jovardą mūsų laikais kur kas labiau negu skulptūros garsina triukšmingos „Kaziuko mugės“.

Neužmiršti knygoje ir angelai. Nors tai – astralinė dievybė, bet mūsų tautodailėje retas šventasis apsieina be jų „kompani-

jos“: sparnus išskleidę angelukai „sklando“ ir prie Nukryžiuotojo, ir prie švč. M. Marijos, kitų šventųjų. Jų yra koplytėlėse, koplytstulpiose, kryžių viršūnėse. Autorės teigimu, „jie yra trumpo prieš blogi jvaizdis“. Tuo tarpu velnias buvęs lietuvių mene nepopularus, jei vaizduotas, tai atstumiančios išvaizdos – su ragais, uodega, arklio kanopomis, su šake rankose. Knygoje teigama, kad lietuvių liaudies skulptūroje jis išpopuliarejo tiktais sovietiniais metais, įkūrus Kaune vienintelį pasaulyje „Velnių muziejų“.

Pats trumpiausias knygos trečiasis skyrius „Dievdirbiai ir kryždirbiai“. Tai iš tų pačių žmonių tarpo kilę nagingi meistrai – medžio drožėjai, savo darbuose atspindėję liaudies pasaulėjautą, krikščioniškajį tikėjimą ir tame integruočią mitinę pasaulėžiūrą su dvasinio pasaulio jvaizdžiais. Autorės teigimu, Lietuvos muziejuose yu težinoma tiktais apie 150. Garsiausi tarp jų – tai Vincas Svirskis, Jonas Valius ir Lionginas Šepka. Pirmieji du yra XIX a. – XX a. pradžios „graždirbiai“, kaip juos vadino žmonės, trečiasis – XX a. vidurio liaudies monumentaliosios skulptūros meistras. Savo kūrybą jis pradėjo labai savito, ornamentais, iš medžio išdrožtomis gėlėmis, paukšteliais papuošto kryžiaus dirbimu mirusiam savo broliui. 1952 m. etnografinės ekspedicijos metu ir šios renczijos autorei teko dar matyti skulptorių prie vieno pirmųjų jo darbų nedideliamje tvartelyje Pandėlyje. Kaip gerai, kad tie jo kūriniai neprāžuvo, o saugomi Rokiškio muziejuje. Beje, vieną išdrožtą jo dovanotą gėlę saugau kaip talismaną...

Aušrelės Kargaudienės knyga „Dievai ir šventieji lietuvių etnokultūroje“ yra tokia giliamintiška. Joje tiek istorijos faktų, su aprašomais ir iliustracijose pavaizduotais šventaisiais susijusiu kaimo buities faktų, papročių, kad sunku tai ir trumpai apibūdinti. Mintys dėstomas labai kondensuotai, nėra nieko nereikalingo, dirbtinai ištesto. Tai liudija ir antrame knygos viršelyje kultūros istorikės dr. Anelės Butkuvienės pateikta šios knygos charakteristika, kurioje teigama, kad „knyga ne tik atskleidžia autorės mokslinę įžvalgą, bet ir didelę meilę tautos kultūrai, norą ją išsaugoti ateities kartoms. Ji bus naudinga ir vertinga istorijos, dailės istorijos, lietuvių literatūros, etnokultūros, religijotyros mokytojams, dėstytojams, muziejininkams, taip pat moksleiviams ir studentams. Visi skaitytojai, kurie domisi tautos kultūra, ras joje savo dvasiai peno.“ Tiesiog nėra ką daugiau ir bepridėti. Galima tik iš širdies padėkoti autorei už tokį nepapras tai vertingą ir šiandien ypač jaunimui reikalingą veikalą, o skaitytojams kuo greičiau ji susirasti, perskaityti, paskui ir patiemapsilankytai muziejuose, pasigérēti tautodailės lobiais.

Naujausi Lietuvos liaudies kultūros centro choreografiniai leidiniai

Rūta ŽARSKIENĖ

Norėtusi pasidžiaugti, kad Lietuvos liaudies kultūros centras per keletą pastaruju metų išleido visą pluoštą naujų folkloro leidinių – kompaktinių plokštelių, metodinių knygelių. Mokytojams, folkloro ansambliams vadovams ir kitiems kultūros darbuotojams ypač praverčia spaustinti leidiniai su juos iliustruojančiais garso įrašais. Tokiu principu išleisti kai kurie taikomujų publikacijų serijos „Gyvoji tradicija“ leidiniai: Advento-Kalėdų laikotarpio papročiai ir tautosaka surašyta knygoje „Atvažiuojant Kalėdos“, o garsajuostėje galime išgirsti šio laikotarpio dainų ir

ratelių, Sekminių-Joninių laikotarpiai paskirta knyga „Kupole rože“, o i kompaktinę plokšteli sudėta nemažai knygoje publicuojamų dainuojamojų ir instrumentinio folkloro pavyzdžių. Tokiu pačiu principu Lietuvos liaudies kultūros centre pradėtas publikuoti ir choreografinis folkloras. 2001 m. pasirodė knyga „Šoks broliukai šokinj“, o 2003 m. pabaigoje – to paties pavadinimo kompaktinė plokštėlė. Reikia paminėti, kad šią knygą sumanė ir pradėjo rengti buvusi Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotoja, šviesios atminties Eugenija Venskauskaitė, surinku-

si ir iššifravusi nemažai leidinyje skelbiamu ratelių, žaidimų ir šokių. Jos darbą pratekęs Choreografinio folkloro poskyrio vyr. specialistė etnomuzikologė Audronė Vakarinienė, kuri sudarė ir parengė abu šiuos leidinius. Nuo ankstesnių choreografinių metodinių publikacijų knyga „Šoks broliukai šokinj“ skiriasi tuo, kad didžiajų dalį skelbiamas medžiagos sudaro šokiai. Leidinyje rasime 70 ratelių bei žaidimų ir 88 šokių. Rinkinyje sėmomingai nekartojama ankstesniuose leidiniuose spaudsinta medžiaga. Knygoje nerasime ir sudėtingesnių kadrilinių šokių, nes juos ketinama išleisti atskirai. Skirtingai nei kituose leidiniuose, čia į atskiras grupes išskiriama vaikų žaidimai, rateliai ir šokiai. Moksliškai žvelgdama į rengiamą medžiagą, Audronė Vakarinienė į atskirą grupę skiria apeiginį elementų turinčius ratelius ir šokius, siekdama, kad abécėlinis išdėstymas „nesuvienodintų, tarkim, vėlyvo romantiško ir semantinių reikšmių kupino apeiginio ratelio (šokio)“ (p. 5). Vis dėlto taip ir lieka neaišku, kodėl ji prie šios grupės nepriskyrė kai kurių šokių, pavyzdžiui, dzūkų „Tanciaus“ ir „Vietinuko“, nors iš pateikėjų pastabų akivaizdu, kad jie buvo susiję su vestuvių apeigomis. Svarbi šio leidinio naujovė yra ta, kad rinkinio medžiaga suskirstyta regionais. Pasak Audronės Vakarinienės, jos tikslas buvo „ne vien supažindinti su tradiciniais šokiais, žaidimais, rateliais, kaip daryta iki šiol, bet ir atkreipti dėmesį į atskirų regionų choreografinės medžiagos savitumą, tam tikrą lokalinių stilių, repertuaro specifiką, šokimo būdą“ (p. 3). Pastebėdama, kad gana sunku apibrėžti lokalinę choreografiją, nes vėlyvoji tradicija yra labai panaši visoje Lietuvoje, parengėja, apibendrindama skelbiamą medžiagą, pažymi regionams būdingus stiliaus bruožus ir kitus savitumus. Įdomus leidinio „atradimas“ – keletas Advento-Kalėdų laikotarpiai bei rugiapijutės pabaigtuvėmis priskiriamų žaidimų, dar prieš II pasaulinį karą užrašytų Jonavos, Molėtų ir Širvintų apylinkėse. Rasime ir su rugiapijutės pabaigtuvėmis susijusių ratelių, užrašytų Suvalkijoje. Ypatingo dėmesio verti knygoje skelbiami šiame regione 1948–1949 m. žymaus lietuvių choreografo Juozo Lingio užrašytai apeiginiai choreografiniai kūriniai. Suvalkiečių šokiai, nors ir gana paprasti, bet dauguma jų, jei taip galima sakyti apie vėlyvajį choreografinį folklorą, yra vietinės kilmės. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje XX a. buvo itin mėgstami slaviškos kilmės šokiai, tiksliau, jų melodijos, nes, ko gero, išskyrus „Aleksandrą“ ir „Padespaną“, kitų šokijų judesiai ir šokimo būdas beveik nesiskiria nuo vietinių. Iš regionų užrašytų bei skelbiamų šokijų gausa išskiria Žemaitija. Sudarytoja pagrįstai mano, kad ten galima aptikti įvairių ir gana sudėtingų šokių, kurie kituose regionuose nežinomi (pavyzdžiui, „Lakišius“ (Latiša), „Jonkelis“, „Šeinias“, „Kadagys“, „Anės polka“ ir kt.). Todėl nenuostabu, kad minėtame kompaktinių plokštelinių rinkinyje „Šoks broliukai šokinj“ skelbiamu šokijų daugumą sudaro būtent užrašytieji Žemaitijoje.

Šis rinkinys – tai trys kompaktinės plokštelės, kurios buvo sumanytos kaip minėtos knygos priedas. Kompaktinėse plokštelėse rasime 93 skirtingas šokijų melodijas. Irašai pateikiami ne tik kaip šių melodijų iliustracija, bet ir sudaro galimybę nesant muzikanto taikyti juos šokiams. Šį leidinį Lietuvos liaudies kultūros centras skiria ir muzikantams, nes pajusti melodijų tempą, savitą charakterį daug lengviau klausant muzikos nei iš natū. Juolab kad rinkinio melodijas igrojo profesionalūs muzikantai, puikiai įvaldė liaudišką grojimo stilium. Tai – ir pati leidinio parengėja, etnomuzikologė ir smuikininkė Audronė Vakarinienė, etnomuzikologas Kazimieras Šermukšnis, profesionalūs

muzikantai Arūnas Lunys ir Vida Palubinskienė bei kiti. Šokiu melodijos grojamos skirtinga instrumentinio ansamblio sudėtimi, neigiriši dviejų vienodai atliekamu, vienas po kito einančiu šokiu, todėl visai nenusibesta jų klausytis. Jei vieno šokio pagrindinė melodija griežiama smuiku ir armonika (bandonija), tai kito instrumentuotėje jau išgirsime cimbolus arba dūdmaišį. Pagirtinas parengėjos bandymas kreipti dėmesį į regioninę instrumentinę muzikavimo tradiciją, instrumentinio ansamblio sudėtį. Pavyzdžiui, Aukštaitijos šokijų melodijos atliekamos greta kitų instrumentų pasitelkiant Peterburgo armoniką ir lūpinę armonikėlę, Dzūkijos – rusišką dvielę arba vokišką armoniką „Hohner“, na, o dauguma Žemaitijos šokijų griežiami bandonija. Smuiką, cimbolus, dūdmaišį ir lamzdelį išgirsime visus regionus reprezentuojančioje kapelos sudėtyje. Plokštelėse rasime ir bendrą skambesi pajavaarinančią keletą kanklėmis paskambintų šokijų, kurių galėjo būti ir daugiau, nes tiek žemaičiai, tiek ir suvalkiečiai mielai kankliuodavo ne tik senesnės kilmės šokius, bet ir valsus bei polkas. Malonai besiklausant iš tiesų puikiai atliekamų šokijų melodijų tenkaapti tikru detektyvu norint susieti grotuvo rodomą plokštelės ir buklete bei knygoje esančius kūriinių numerius. Manau, kad tokie „prazūrejimai“ – gera pamoka ateityje rengiant panašius leidinius. Taip pat negaliu nepaminėti ir kitų netikslumų. Knygelėje esančiose šokijų metrikose nenurodoma, iš kur medžiaga gauta ir kokiam archyve saugoma. Pavyzdžiui, skelbiama gausi medžiaga iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos fondų, bet Lietuvių tautosakos rankraštyno signatūros nurodomos tik poroje vietų. Beveik niekur nenurodoma ir kita informacija: ar melodija buvo pagrota (jei taip, tai kokiui instrumentui), ar padainuota ir pan. Gana nemažai korektūros klaidų, ypač pateikiant užrašytojų vardų pirmąsias raides.

Nepaisant šių prisivilusių pirmojo blynų vietų sudarytojų reikiā tik pagirti per palyginti trumpą laiką parengus ratelių, žaidimų ir šokijų metodinių leidinių „Šoks broliukai šokinj“ (medžiaga atrinkta, suskirstyta ir išdėstyta pakankamai profesionaliai, melodijos ir šokimo aprašymai pateikti paprastai ir suprantamai). Dalį šios medžiagos, t.y. šokius, puikiai iliustruoja profesionaliai igroti įrašai, kurių besiklausant net ir gana primityvios kai kurių šokijų melodijos skamba gražiai ir charakteringai. Įrašai tinkami ne tik mokymuisi, bet ir maloniams pasiklausymui. Reikia pažymeti, kad šias kompaktines plokšteles Audronė Vakarinienė ne tik sudarė, bet dalyvavo bei vadovavo šių kūriinių interpretacijos ir įrašų kūrimo procesui. Manau, nesuklysius pasakiusi, kad šie leidiniai – pirmoji pagalba tiems, kurie nori išmokti ir kitus išmokyti liaudies šokijų, o taipogi ir informacijos šaltinis visiems besidomintiems lietuvių etnine kultūra. Recenziją norėtusi baigti perfrazuojant sudarytojos mintį, kad, pasitelkę pateiktą informaciją, mokytojai, folkloro ansambliai vadovai bei dalyviai ir patys bandytų fiksuti savo apylinkėse vis dar rusenančią senąją šokimo tradiciją.

PUBLICATIONS

Professor Angelė Vyšniauskaitė's notice on the book "Gods and Saints in Lithuanian Ethnoculture" by Aušra Kar-gaudienė and Rūta Žarskienė's review of the newest choreographic publications of the Lithuanian folk Culture Centre have been presented.

Deimančiukų santraukos

Liudvikas GIEDRAITIS

Gal taip tik sutapo: bent du folkloro ansambliai Vilniuje – „Dijūta” ir „Kūlgrinda” parengė naujas programas su labai akivaizdžiu polinkiu, siekiu lyg „sutaikyti”, jungti „aukštąją” (kunigaikščių, dvarų) kultūrą su „žemają” – liaudies. Matyt, rimtai prinoko reikalas pagaliau „atpažinti” mūsų senosios aukštumėnės kultūrą. Dėl šaltinių stygiaus tai gal panašu į vėjo gaudymą šatra, bet siekis – paslaptingas ir gražus.

2005–04–21 „**Dijūtos**” (vad. R. Žarskienė) koncertas LLKC „**Pasaka nepasaka**”, parengtas jau 2004 metais savo jubiliejui, 25-mečiui. Ta proga labai rūpėjo pateikti netradicinę, dar nebūtą programą. Ir – kad ji būtų įdomi, o minčių laukas derlus, rūbas – patrauklus. Idėja gimbė prisiminus pasakas su dainuojamaisiais intarpais. Tie intarpai, kokie jie yra, nei įvairove, nei turiniu, be abejo, koncerte nebūtų „pakanckami”, tad nutarta juos „išplėtot”, pakeist tradicinėm dainom, šokiais. Pasakos siužetas apie karaliūno ir paprastos mergelės vedybas – tik koncerto stuburas, kuris apipinamas senoviniu apeigų veiksmais, dainom, šokiais, nesigilinant, kad gal „karališkajam dvarui” tai nepritiktų... Visi čia – „vals-tietiški”, ir jų papročiai, apeigos, tarsi savaime aišku, – tinka ir karaliūnam. Lyg karalių pasaka – oriai, gražiai praplaukia tas koncerto laivas, gražiom svariom dainom aidintis, tradiciniaiš šokiai palinksminamas ir net savotiskais „dainuojamaisiais eilėračiais” – autentiškais, „valstietiškais” (iš Gamtos dainų tomo) lyg brangakmenių karoliukais žeruojantis, o pabaigoj, kaip dera vestuvių šventei ir laimingos pabaigos džiugesiui, – net fejerverku trykštantis!..

Būtent kunigaikštikosios kultūros apraiškų siekia ieškoti naujai sužibėjusi „**Kūlgrinda**” (vad. I. ir J. Trinkūnai), kurios „**Vilniaus pilių ritualiniai šokiai**” LLKC „pateikti žiūrovų démesiui” 2005–05–28. „Kūlgrindos” vadovus esą įkvėpė, padrąsino V. Landsbergio straipsnyje „Apie baltų ikikrikščioniškosios Lietuvos muziką” išsakytas teiginys, kad Lietuvos valdovų rūmuose skambėjo apeiginė ikikrikščioniškų laikų muzika, kuri vėliau „folklorizavosi”, pasklido po žmones. Pilyse, valdovų rūmuose skambėjo apeiginės giesmės, šokti apeigų šokiai – apgiedant, apraudant mirusiuosius ar sutinkant, išlydint valdovus, jšventinant karius, kalendorinių švenčių dienomis... Bet būtent kokie tai buvo šokiai ar giesmės, be abejo, dabar sunku jspėti (po krikšto jie buvo išgulti iš rūmų), tad tegalim ieškot, bandyt „atpažint, nuaust”. Šiandien, kai sparčiai kyla atstatomų Valdovų rūmų sienos, tai net ir svarbu. Nes negi įkurtuvėse skambės muzikiniai „banketai” iš Vakarų Europos. Ramuviečiams tai atrodytu šventvagiška. Jų teigimu, turint omeny sutartinių to-

bulumą, aukštą profesionalumą, kurio pasiekt tegalėjo labai įjudę, apeigas išmaną žmonės (žyniai), pirmiausia tarp sutartinių ir reikėtų ieškoti senosios apeiginės pilių muzikos ir šokio. „Kūlgrindos” vadovų manymu, prie menamų „apeigų Rūmuose” arčiausiai jie „priartėja” sukdamiesi „Kalnuoti ritata, kalnuoteli tata...” Gal dar – „Ratilio ratilio, ratilėli ratilio”. Bet beveik neabejotinai, jų požiūriu, pilyse, rūmuose giedota „Lioj sese, lioj pana, lioj bajoraite”, nes pats turinys (apie sudegančią pilį ir t.t.) tai liudijas. Bet šiaip jau dėl nepataisomo rašytinių žinių stygiaus viską tenka graibyt „lyg iš oro” (pasak I. Trinkūnienės) ir savo ieškojimų teiginius grįsti pirmiausia pačių sutartinių minėtu tobulu-mu, profesionalumu (nors tose sutartinėse kartais būtų giedama ir apie linelių rovimą ar kitus valstietiškus darbus, tikėtina, nebūdingus nei žyniam, nei visų laikų rūmų dvariskiams). Taigi šiandien neklystamai pasakytina, atrodo, tik tiek, kad rūmuose tikrai aidėjo ikikrikščioniškų laikų lietuviškų giesmių žodžiai ir muzika, bet – kokia ji? Dėkui „Kūlgrindai”, kad visa tai gudo bent „iš oro”: šokių, judesių ritmas, archajinė baltiškoji melodika esą negalėjo visai neatpažystamai pasikeist. Be to, ramuviečiams jų ieškojimuose padeda senojo tikėjimo jutimas. Bet visa tai labai panašu į sakmėse nupasakojamą ezerų atsiradimą: plaukia dangumi, oru ežeras, reikia atspėti jo vardą. Atspėji – nusileidžia, o ne – ir nuplaukia nežinia kur (gal ten, sakau, kur sava praeitis labiau gerbiama ir nedaužoma).

2005–04–15 – Lietuvių etninės kultūros draugijos neeilinis suvažiavimas: nes būtina keisti įstatus, prisitaikyti prie naujojo, Asociacijų, įstatymo, reglamentuojančio visuomeninių organizacijų veiklą, teisinę padėtį, kuri gerokai pakiciama. Pirmasis jo laimėjimas akivaizdus iš paties pavadinimo: lietuviškas žodis *draugijos* iš viešosios įstatymo raidės išmetamas, pakeičiamas, žinoma, tikslesniu, geresniu, be abejo, suprantamesniu, nuo mūsų užgimimo buvusiu ir esančiu mūsų sąmonėje ir sielose, t.y. nelietuvišku, – asociacijos (!), kurios nuo šiol galės būti komercinės ir pan. Ta proga Etninės kultūros draugija (tarkime ir tą žodį, kol turime, džiaukimės juo gomury, kol neišstumtas) ryžtasi peržiūrėti savo veiklą, ateity vengti tuščiažodžiavimo, daugiau démesio kreipti į tikslinius dalykus, išplėsti veiklos ribas, sritis: apimti ne tik siaurai suprastą etniškumą, bet ir jungti etninę kultūrą su profesionaliuoju menu, modernumu, mada. Tai teikia daugiau erdvės. Ypač pribrendęs reikalas burti etninei kultūrai prijaučiančius pedagogus, nes būtent etnokultūrinis ugdymas valstybės mastu iki šiol, deja, nėra veiksmingai remiamas, tad šios srities puoselėtojus mokyklose

bus bandoma telkti ir po Etninės kultūros draugijos sparneiliu, rengiant mokytojams seminarus, konferencijas. O užmezugus ryšius su užsienio lietuvių etnokultūrinėmis draugijomis, bus bandomaapti ir centru, per kurį galima būtų skleisti metodinę patirtį. Užsimota plėtoti ir klubinę veiklą, šiandien merdėjančią žlugus buvusioms profsajungoms. Taigi Draugijos siekiai tokie: etnokultūrinio švietimo reikalai, klubų, ansamblų veikla, žinių apie paveldą kaupimas, ekspedicijos, jau sukauptos medžiagos „traukimas iš paloviu”, mokslinis tyrimas, įrašų perkėlimas į elektronines laikmenas... Tiksliau apsibrėžus siekius, veiklos sritis ir suskaičiavus pasiryžėlius tikrai veikt, tokią Draugijoje, pasirodo, yra apie 80.

Atrodo, pravartu priminti, kad Etninės kultūros draugija (apie kurią šnekam) – ne Etninės kultūros globos taryba. Jas daug kas painioja. Pirmoji – visuomeninė, be „apmokamų etatų”, be savos pastogės, be pastovaus pinigų šaltinio (prashoma paramos atskiriems projektams įgyvendinti). Antroji – Seimo įsteigta ir globojama. Tarybos sukūrimo sumanymas esą buvęs pavydėtinai geras: suburti etninės kultūros specialistus, rémējus į aukštą visuomeninę padėtį turinčią instituciją, teikiančią siūlymus Seimui, Vyriausybei. Iškurtos buvo ir regioninės tarybos, – įsiplieskė labai karšti ginčai apie naują teritorinį Lietuvos suskirstymą (žinoma, *regionais*, o ne lietuviškais *kraštais*), tačiau švietimui Tarybos įtaka, Draugijos narių požiūriu, liko blanki, be aiškaus tikslo, apibréžto veikimo ir siekių, be užsidegimo, tad ir neveiksminga.

Taryba buvo sumanya ir kaip Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymo įgyvendinimo įrankis, pojstatyminių aktų teikėja. Deja, ir šioj srity esą „liko blanki”. O dar blogiau tai, kad tos Tarybos (turinčios tik „patariamaji balsa“) daug siūlymų taip ir liko šauksmu tyruose (vyriausybės įstaigose). Tarybai esą labai pakenkė ir netikėtai įsimetusi jos (bei šalia jos) narių susipriešinimo bacila, taip ir neleidusi tikrai veiksmingai telktis ir mąstyt. Ta bacila esą ir iki šiol „drasko Tarybą iš vidaus“. O Draugija, jos pirmininkės Dalios Urbanavičienės žodžiais, įkurta (1989 m.) „vien žilų galvų“, šiandien labai atjaunėja. Jaunimas itin imlus moderniam etniškumo pateikimui, per tai susidomi gilesniais, pirminiais dalykais, juose „atranda idėja“, vardin kurios mato prasmę veikt – kartais net labai užsidegę, pasiaukodami... Galgi gyvuosim!

2005–05–20 – Vilniuje, Mokslo Akademijos salėje, – **Lietuvių tautinės kultūros forumas „Etnokultūrinis ugdymas: problemos ir perspektyvos“**. (Įkyriaus neapleidžia mintis, kad Lietuvių tautinės kultūros forumų „švariu pavidalu“ nebūna. Nes tautinė kultūra, manau, įsakmiai įpareigoja puoseleti pirmiausia būtent tautinę kalbą, savają, prigiminę, – kiek bejmanoma grynesnę. „Forumas“... 2001 metų Tarpautinių žodžių žodynėlis liudija: forumas [lot. *Forum* – aikštė]: 1. sen. Romoje – svarbiausia miesto aikštė; cirko arena, turgavietė, teismo posėdžių vieta; 2. plačiai atstovaujamas

2005-ųjų „Skamba skamba kankliai“. Keičiasi Kagi nuotrauka

susirinkimas; 3. susirinkimas, nuomonės pareiškimo vieta. Taigi kaip visada, jeigu jmanoma, pasirenkam pirmiausia ne savą žodį, te ir kaip keréplišką, nepasistengiam paaukot bent penkias sekundes, kad surastume jei ne sąmonėj, tai žodyne lietuvišką – tikslų, savą, svarų ir gražų: na – *krivulė*, na – *pilnatis*, na – *susirinkimas*, na, jei norite, *Aukštasis Susirinkimas...* Beviltiška). Mūsų Seimo 1999 metais priimta me Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatyme teigama: „etninė kultūra yra tautos būties, išlikimo ir tvirtumo esmė, nacionalinės kultūros pamatas (...) tik savo etnine kultūra besiremiant tauta gali palaikyti visuomenės narių pilietinį brandumą, dalyvauti pasaulio civilizacijoje kaip lygiavertė partnerė, išlaikyti (...) orumą, savarankiškumą ir savitumą“. Net ir 2004–07–15 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo preambulėje (neišsigąskim, ne *jangoje*) teigama, kad švietimas turi būti grindžiamas „šalies kultūros tradicijomis“ ir turi vieną iš tikslų „perteikti asmeniui tautinės ir etninės kultūros pagrindus“ bei „laiduoti salygas asmens brandžiai tautinei savimonei (...), garantuoti tautos, krašto tėstinumą, jos tapatybės išsaugojimą“... Forumo dalyvių (atstovaujančių pirmiausia lietuviškumui neabeji- giems visuomeniniams, politiniams darinėliams dariniams, tarp kurių apčiuopiamiausia Tautininkų partija) nuomone, išvardytų tikslų įgyvendinimui valstybė, švietimo įstaigos neskiria pakankamai dėmesio, tautišumas tarsi nebéra ugdymo sritis ir nuvertinamas kaip mus jungiantis pradas, mokyklose nebeliko asmenybės ugdymo, auklėjimo, neskatinamas visuomenišumas, tik individualizmas. Sureikšminant „vaiko teises“ ir menkai teužsimenant apie pareigas, labai sunku jaunajai kartai perteikti ir liaudies sukauptą patirtį ar Bažnyčios skelbiamas dorovės, elgesio nuostatas. Tėvai net netiki, kad galima auklėti savo vaikus, pradeda jų bijoti. Visa tai – ir dėl to, kad mokyklose atmetama etninės kultūros praktinė vertė. 30 proc. 2002 m. abiturientų buvo nepatenkinti tuo, 90 proc. 2004 m. apklaustų tėvų pageidautų, kad mokyklose daugiau būtų mokoma etninės kultūros da- lyku – ir teorinių (papročių, apeigų, mitologijos, simboli- kos), ir praktinių (liaudies dainų, šokių, amatų). Tad forumo dalyviai, kreipdamiesi į Seimą, Švietimo ir mokslo ministe- rių, Etninės kultūros globos tarybą, daugeliu kruopščiai ap- svarstyti nuostatų siūlo visų lygių Lietuvos mokyklose daug daugiau dėmesio skirti etninės kultūros vertybų skliaidai.

2005–06–03 – trečias ansamblis, meniniai laimėjimais blizgėjimo dar nepasiekęs, užgimės prieš trejetą metų (2002–06–01), bet štai po LLKC salės „šašuotais stalaktitiniais“ skliautais (tokius čia įsirengė Garso įrašų studija) švenčiantis jau 50-ąjį savo koncertą, puikiai paliudijus, kad džiaugsmingos, pakilių saviraiškos pilnatvei tarpti visai nesvarbūs žanrai: ar tu šoki, dainuoji folkloro, ar kokiam kitam sambūry. Kalba eina apie Vytauto Komkos vadovaujamą **liaudiškų šokių ir dainų kolektyvą „Pinavija“**. Įkurtas laikais, kai tokiu ansambliu didysis autoritetas, „užvedėjas“ ir pavyzdys „Lieu- tūva“, vidinių ir kitokių prieštaravimų draskomas, merdéjo. O štai toks mažas kolektyvukas (apie 18 dalyvių nuo 20 iki 60 metų), pasirodo, kuo puikiausiai tarpsta Vilniaus (ir ne tik) etnokultūrinėj terpėj. Kolektyvo vadovas auklėtas, kaip

sakėsi, E. Morkūnienės, T. Kalibataitės, J. Lingio, M. Vaitulevičiūtės šokiai, tad tokios stilistikos kūrinius pirmiausia ir pasirenkasi. Tačiau ne mažiau patinka ir „folkloriniai šokiai“, tik vis paties truputį perdirbtį, pajvairinti, pritaikyti scenai ir šiam ansambliu: *Anės polka*, *Pranavadas*, *Padispanas...* Esmė, žingsnio pagrindas išlieka, bet judėjimo kryptys, piešiniai patvarkomi „kaip atrodo gražiau“. Šokėjams tai patinka. Šauniai tarpsta čia ir sceniniai šokiai. Tereikia pamatyti, tarkim, *Cepeliną*, *Miestelėnų polką...* Išlaikoma trapi pusiausvyra tarp šokio, sakytom, kanoninių judesių ir šokėjų saviraiškos, jausminės laisvės, individualumo, „tipažo“... Tada šokį „malonu žiūréti“, jis gyvas, nesukaustytas, įvairus, patrauklus. Ne taip esą kaip folkloro ansambliuose (na, ne visuose, ne visuose), kur viskas – „vienodai, liūdnai ir pilkai“. O čia, pasak „Pinavijos“ vadovo, visada yra „cinkelis“, asmeninės raiškos kibirkštélė. Ir žiūrovams tokie šokiai patinka, o kai dar uždainuojamos visiems žinomas dainos (na, – „Stovi malūnas prie kelio“, „Senelio armonika“...), dažnai ją pagauna ir besiklausantys, tada jau tikrai užsimezga bendrystės saitai, ir – „paleist žmonės nori“. Ko gi daugiau norėt!

2005–06–11 – vienos iš seniausiųjų, gyvuojančių Lietu- voje iki šiol – **Lietuvių liaudies instrumentinės muzikos drau- gijos „Kanklės“ 80-mečio** paminėjimas bei leidinio „**Tau- tos skambesiai**“ (sudarė ir parengė Lina Naikelienė ir Anatolijus Lapinskas), nušviečiančio kanklių ir kitų liaudies instrumentų muzikos kelią Lietuvoje, pristatymas LLKC. Tikslu puoselėti Lietuvoje tautinę muziką (pirmiausia kanklių) 1925 m. „Kankles“ įkūrė būrys šio instrumento mylėtojų, tarp kurių J. Strimaitis, Pr. Puskunigis, A. Kačanauskas, S. Banaitis, J. Bendorius, T. Brazys... Iltasi žygių steigti Kau- ne kanklių muzikos mokyklą, dirbtuves, teigti kankles kaip tautiškumo simbolį – greta vėliavos ir himno... Žiūrint isto- riškai, kanklės iš žynių karalių dvaruose perėjo į senelių rankas – ir šventi esą buvo tie namai, kuriuose skambėjo kanklės, ir šventa turėjo būti toji tauta, kurioje skamba šio tauraus, garbingo instrumento šilta, maloni, dvasių gramzdinanti į ypatingo susikaupimo nežinomybę, tautiška, nuo- širdi ir paprasta muzika... Tad 1940 m. „Kanklių“ draugija buvo uždrausta ir atsikūrė tik 1989 m., vėlgi – vien pasi- šventėlių déka. Tarp pirmųjų pirmininkų buvo Alf. Vidugi- ris, A. Vyžintas, K. Mikiška... Dabar jai vadovauja L. Nai- kelienė. Šiandien šios draugijos skelbiami siekiai daug plati- sni nei buvo – jungti visus tautinės muzikos puoselėtojus, visų liaudies instrumentų – kanklių, skudučių, trimitų, ragų, birbinių – mišrių ir vienarūšių ansamblų muzikus, rūpintis liaudies instrumentinės muzikos tyrinėjimu ir sklaida, puo- selėti instrumentų tobulinimą. Tačiau brangiausioji esą – koncertinė veikla. Nes tik ja išties gyva tautinių instrumen- tų ansamblų muzika. Šios muzikos terpė šiandien Lietu- voje nesanti iš palankiausiąjų, nes kenkia prastas mūsų Vals- tybės požiūris į tautinę muziką: net per valstybines šventes skamba pirmiausia „pasviečių“, o ne savi garsai (reikėtų pa- simokyti iš gerbiančių save suomių, ten, sakoma, ir iš darbo išlėktų, kurs prisitartų, kad „nusibodo kantele“), tačiau turint

omeny, kad liaudies instrumentininkų sajūdis gajus ir veiksmingas, Vilniuje ir Klaipėdoje turim liaudies instrumentų katedras, – Draugijos žmonės linkę tikėti ir kanklių, ir visų tautinės muzikos instrumentų idėjos atgimimu. Dabartinės Lietuvos blankaus muzikinio gyvenimo fone tai neatrodo neįgyvendinama, o tik dar labiau teikia vilčių. Artimiausias tikslas – įkurti Valsstybinį liaudies muzikos instrumentų orkestrą, būtina išmokti vadybos, reklamos meno (toks gyvenimas). Maironis eiliavo „Gražūs kanklių garsai / Nebeskamba plačiai.../, bet „Kanklių žmonės“ tiki pasikeitimu, linkę perkeisti Maironį: „tebeskamba plačiai“. Tautiniai instrumentai, jų muzika padėjo išlikti tautiškais praeity, padės, tikėtina, ir ateity.

Tai buvo jau senokai (2004–11–26), bet turint omeny, kad deimančiukai ir laiko pelenuos žiba, rūpi ir „pasi-

kapstyti“: į LLKC Muzikinio folkloro poskyrio vadovės Jūratės Šemetaitės kvietimu buvo atvažiavusi **Mara Melena** (Latvijos universiteto Etnokultūros centro specialistė), kad kursose vaikų folkloro ansamblį vadovams papasakotų apie tradicinės kultūros būklę Latvijoje, etniškumo reikalus ten mokyklose ir t.t. Latvijoje esą apie 50 tūkst. mokinių. Oficialus švietimo vadų požiūris tokis: reikia „šiuolaikišumo“, reikia madingų, naujų dalykų mokyt, o tradicijų – neberekia. Nedaug téra vaikų, kurie **sąmoningai** perima iš senųjų tradicijų. Antra vertus, ji ir perimta – visada yra pakeistu pavidalu. Tad tradicijų perémimo srity labai svarbu: kas išmokoma teoriškai, tą dar reikia įkūnyti praktiškai (nuolat, pasikartojančiai) – dainuot, šokt, švest. Ir – visada visiems kartu, nes bet kurios tradicijos esminis bruožas – pasijusti bendrija, etnine, valstybine... Tik bendrija mes kuriame savaijį garsinj, vaizdinj peizažą, ženklą sau, kaimynams, Dievui, Ateičiai. Perimdami tradiciją, turėtume išlikti kuo tikrovėkesni, paprastesni, savaimiškesni, be melo, maivymosi, vaidybos. Latviją apnikęs visuotinis užkratas, liga – dainuojant „vaizduot“, apie ką dainuojama. Užkratą paleido pati švietimo vadovybė. Kaip dabar kovoti su ta svetimybė tradicijai – niekas nebeišmano... Latvijoje vaikams rengiamas nemažai konkursų: pasakos, atsitikimo, anekdoto, žaidimų (žaidimo vedėjų), grojimo liaudies instrumentais, šokių (šių esą Latvijoje padėtis prastesnė nei Lietuvoje). Dabarties kultūra yra vizualinė. Šiandien labai sunku kalbėti(s). Tad apie

2005-ųjų „Skamba skamba kankliai“. Laimos Buivydaitės nuotrauka

savo problemas, M. Melenos požiūriu, geriausia kalbėti pasakos, pasakojimo (išbaigto, apgalvoto) forma, ir čia ypatingą prasmę turi žodiniai konkursai.

Latvijos regionai etnokultūriniu požiūriu esą labai skirti. Apie Rygą jau nė tarmės nėra. Itin įvairiatautė Žiemgala, iš kurios nė autentiškų įrašų nesą ir kur vaikų folkloro dalyvis – kaip balta varna. Ką daryt?! Visavertis tradicijos puoselėjimas įmanomas tik kai yra pakankamai daug jos puoselėtojų. Kas įvyksta, kai to nėr? Ogi tada daug kas atleidžiama tradicijos kokybės grynumo prasme: vardan patrauklumo, vardan to, kad patiemis dalyviams būtų įdomu...

Apie mokymą dainuot, tradicinės dainavimo stilistikos „atpažinimą“. Senieji dainą dainuoja ilgai ilgai. Dainoje daugybė posmų, bet dainuotojai neskuba, „nebėga“, nebijo ilgai dainuot, pasitiki savimi, nuolat išlaiko ritmą. Jie daina pasakoja, bendrauja, ir čia paslapčia, kodėl net ilgiausią dainą įdomu klausytis. Jų dainoj neįšgirsi sentimentalumo, jie niekad nemeluoją. O jaunieji „bėga nubėga“, nuskuba, atsiranda toji vaidyba, vaizdavimas, apie ką dainuojama. Todėl mokant dainų labai svarbu atkreipti dėmesį į tradicinio atlimento stilistikos kitoniškumą, savitumą, lenkti į jį. Tai esą sunku, ir nė pati išmintingoji Mara Melena, sakosi, neturinti metodo, kaip tai reikėtų daryt: lyginant įvairius tos pačios dainos dainavimus, atkreipiant dėmesį į skirtumus ir pan. Kita vertus, „īvairiuose kontekstuose“ daina, be abejo, gali skambėti ir labai skirtingai, tad vėlgi sunku vertint, kas

gerai, kas blogai. Tačiau svarbiausia, pasak viešnios iš Latvijos, dainuojančiojo(-ųjų) „vitalinė energija”, gyvybingumas, be kurio viskas žlunga... Ir dar, kaip minėta: visur ir visada svarbu išsaugoti, kas buvo esminio liaudies kultūroje – **bendravimą, bendrumą žmogaus su žmogumi**. Kur liaudies kultūra, būtinės kolektyvinis dialogas, kolektyvinė improvizacija, nes kur nėra bendrumo ar bendravimo – nėra nė liaudies kultūros. „Būkit laimingi”, – linki Mara Melena ir nori, kad mums „labai sektysi”.

2005–05–24–29 – Vilniuje nuaidėjo didžioji dosnioji metų savaitė: **Skamba skamba kankliai** – visas deimanciukų vėrinys! O tiems, kurie ne tik liaudies meno, bet ir poezijos (Pavasario) „képštéléti”, nuo tų dviejų mylimųjų – tai ir vi-sai šokčioja, ūkčioja širdis, nebesutramdoma iš džiaugsmo, nesurasdama nė vieno apibrėžtos prasmės žodžio. To véri-nio žavesį ir dosnumą šiltai aptaré Lietuviją literatūros ir tau-tosakos instituto mokslo darbuotoja **Aušra ŽIČKIENĖ**.

Skamba skamba kankliai – išpuoselėta Vilniaus miestelio tradicija

Kaip visuomet vėlyvą pavasarį Vilniaus senamiestyje nuskambėjęs, nuūžęs, nuvilnijęs tarptautinis festivalis „Skamba skamba kankliai” šjmet buvo jau trisdešimt trečias. Žinoma, toks skaičius visuomet asocijuojasi su branda. Renginiai, pasižymintys išpuoselėta tradicija, miestui suteikia ypatingą aurą: vaikštai sau vakarais senamiestyje iš koncerto į koncertą, stebi savaitgalio ūžavimus, vaikštynes, ir jausmas – kaip atlaiduose, savame miestelyje, kaip, regis, nuo amžių buvo. Ne man pirmai ir vienintelei taip pasirodė, jau senokai „Kanklius” kažkas folkloro atlaidais pavadino.

Festivalio rengėjai, panašu, susiklausę, susistygavę, su-siderinę, iš šono pažiūréjus – rieda jiems viskas tarsi patępta. Tą riedėjimą retkarčiais juntame ir mes – eilinių folkloro darbininkai, „Kanklių” gerbėjai. Pradžia – idėjos (puikus dalykas, kai idėjų semiamasi iš ansamblų vadovų, aktyvistų – jų tiek daug, tokų kūrybingų), paskiau – mums nematoma, nežinoma, daugiausia laiko suryjanti „virtuvė” (rémėjų, svečių paieška, programos sudarymas ir t. t.), reklama (internetas, spauda, radijas, televizija), per-sonaliniai pakvietimai (šjmet taip stropiai visi buvo kviečiami, kad net vienas labai žymus a. a. folklorininkas pakvietimą gavo) ir pagaliau – pati šventė, pats vyksmas, patys „atlaidai”.

Kadaike buvo svarbu scenai prikelti kuo autentiškesnę tautosaką, po truputėlį, visokiai būdais bandyti atispirti sovietinių švenčių ugdomai folkloro stilizacijai, kuo plati-sniams žmonių ratui grąžinti tikėjimą paprastu, bet nu-gludintu iki taurumo, tikru liaudies menu. Kiekviena pro-grama pasirodyti su nestiliuota daina, šokiu, didesne pro-grama buvo laimėjimas.

Dabar „Kankliai”, kaip ir apskritai folkloras, turi savo ištikimų gerbėjų ratą. Liaudies meno vertės įrodinėti lyg ir neberekia. Dėl to ypač įdomu stebeti, kaip jis, tas menas,

archetipais jaugės į kraują, vis prasiveržia tai šen, tai ten, persmelkia jvairiausios rūšies kūrybą. „Kankliai” jau kuris laikas kviečiasi atlikėjus, kurie jvairiausiai interpretuoja, sin-tezuja, integruoja folklorą. Taip šiame festivalyje per kele-rius metus labai gražiai sumirgėjo kone visa folklorizmo pa-kraipų, atšakų jvairovė, papuošdama, praturtindama tradi-cinę šio renginio dvasią.

Šių metų „Kankliai” kaip sykis ir prasidėjo modernių Algirdo Mikučio ir Ažuolo Vaitukaičio papuošalų, sukurtų senaisiais baltiškais motyvais, paroda, pavadinta „Auksi-nis jerubės nagas”, o tą patį vakarą poetas Vladas Bražiūnas ir kompozitorius Algirdas Klova su „Vydragos” vyrais virkdė jautresnes žiūroves („Kompozicija poeto balsui ir skambančiai gausai iš naminio audimo dainos”) poezija, subtiliai perteikiančia tradicinės (agrariškosios) lietuviškos jausenos, galvosenos esmę ir dainų, giesmių, instrumentų garsų pynėmis, nepaprastai vykusiai iliustruojančiomis, pa-pildančiomis poeto balsą bei mintis. Jūdvieju ypatingo kalbos ir muzikos pojūčio, fantazijos ir polékio deriniai tie-siog prikaustė salę. Vėliau – mokslininkų balsas („Aukš-taitijos ir Žemaitijos muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai”, Lietuviją literatūros ir tautosakos instituto leidinių pristatymas, dalyvaujant dr. Rūtai Žarskienei, dr. Austei Na-kienei, folkloro ansambliu „Dijūta”, Žemaitijos daininin-kėms) privertė galvoti, mąstyti... Pirmasis vakaras taip ryš-kiai įsiréžė į „Kanklių” vyksmą, „davé gerą toną”, kad taip ir norisi visą festivalio klegesj apibūdinti dviem žodžiais – skambanti gausa.

Gausybė puikių nestandardinių (trimiesčio – Vilniaus, Elektrėnų ir Kauno – projektas „Trijula ta ta to”, „Arinuška” ir Artūro Anusausko džiazo kvartetas, „Žalvarinis”, keistų, netradicinių dirbinių kiemas) arba atvirkščiai – tradicinių, įprastų renginių (sutartinių vakaras, pasidainavimai, nakti-šokiai, vaikų popietė, koncertai senamiesčio kiemuose, gies-mių valanda) festivalų ir atnaujina, pritraukia naujos publi-ko (pvz., paauglius, roko gerbėjus į „Žalvarinio” pasirody-maj), ir vėl išvilioja tuos pačius, kasmet ateinančius pasidai-nuoti, pasišokti, pasižmonėti.

Gausybė svečių – apie 1000 žmonių – taip pat buvo nepaprastai jvairūs. Kai kurie – tikri profesionalai, labai įta-giai, tačiau kartu santuriai ir paprastai sugebantys atskleisti savo tautos dainų žavesį bei kone visą dainavimo būdų jvai-rovę („Akhali Mtiebi” iš Gruzijos). Kiti – atvirkščiai. Arabų beduinų šokių grupė „Yerka” iš Izraelio, ko gero, neatvérē tikrosios arabiškų vestuvių dvasios (jų programoje kaip tik ir buvo rodomi vestuvių vienos iš svarbiausiuju dalių šokiai). Nei „ijungtos” šypsenos, nei stengimasis kartu kiliti kojas neatrodė labai nuoširdūs. Vis dėlto šis tas tikro buvo. Vestuvių šokius atliko vieni vyrai (nes taip ten vestuvės ir vyksta – atskirai). Ir vestuvių muzikantai atrodė labai tikri ir net savi – džinsuoti, triukšmingi, visus trūkstamus instru-mentus pakeitę elektriniais vargonėliais. Ir arabiškas line-arinis muzikinis mąstymas, ypač kontrastingai derėjės po gruzinų daugiaabalsumo, buvo labai tikras ir egzotiškas, nors netrukus atbaidė nemažai klausytojų, kurių daugelio au-sims ta nesibaigianti ir, rodési, nesikartojanti melodija, kurią

muzikantai, ko gero, būtų sėkmingai vyniojė iki ryto, netrukus pasidarė nepakeliamą.

Užtat mūsų mielieji kaimynai (artimiausi – baltarusių „Veras“ ir Vetah“, latvių – „Grodi“, tolimesni – ukrainiečių „Hurtoparavci“ ir „Buttia“) mums visada artimi, suprantami, pažįstami. Jų visų klaušaisi lyg senų mielų draugų. Baltarusiai – tai tarsi mūsų muzikos, ansamblų sajūdžio, atgimimo istorijos veidrodis. Latvių ansambluje taip pat atpažįsti tų pačių procesų variantą (anksčiau tokie buvo VI Slukai su savo rytprūsių dainomis ir kanklémis, dabar – klaipėdiškiai ir neringiškiai).

Netikėtai jvairiai šjmet buvo pristatyta žydų muzika. Muzikinis teatras „Simcha“ iš Baltarusijos pateikė puošnią tradicinės jidiš muzikos programą, apipintą šokiais, vaidybos elementais. Tuo tarpu gitaristas, dainininkas ir kompozitorius iš JAV Gerard Edeiry, pasitelkęs vilnietę Mariją Krupovę, supažindino mus su Ispanijos žydų, dabar išsi-barsčiusių po kelias Viduržemio jūros regiono šalis, sefardų, išties labai savito kolorito dainomis ir giesmėmis.

Kinai muzikantai – Yang Lonhua (grojantis pučiamuoju instrumentu *šen*) ir Fang Lan (skambinanti styginiu liutnės tipo instrumentu *pipa*) – profesionaliosios kultūros, turinčios jau tūkstantmečių tēstinumą, atstovai. Idomu, ar iš fonogramos skambėjė „bumčikai“, kurie tikriausiai turėjo „su-aktualinti“ tradicinė maniera sukurtas kompozicijas, buvo pasitelkti norint sudominti ir pritraukti vakarietišką publiką, ar vakarietiška popkultūros banga jau taip stipriai paveikusi turtingą profesinę kiniečių kultūrą, kad „bumčikas“ tapo norma? Norisi tikėti pirmuoju variantu.

Svečiai svečiais, jie visuomet būna svarbus festivalio publikos masalas. Bet kasmetiniai skambantys kiemai, mašinai pasidainavimai, naktiniai šokimai dūkimai bei visų mūsų bendravimas tą „Kanklių“ savaitėlę yra tai, be ko Vilnius sunkiai išlaikytų savo dvasią. Idomus pastebėjimas: prieš festivalį internetas mirėjo reklama, kvietimais, o po festivalio – tyla. Jokių atsiliepimų, jokių komentarų, jokių išpūdžių. Intensyviai ruoštas, dar intensyviau vykės, šis renginys vis dėlto yra tikros, ne virtualios realybės ir kultūros produktas, čia, kaip ir dera išpuoselėtai tradicijai, svarbesnis gyvas bendravimas, gyvi tiesioginiai žmonių santykiai.

2005-ųjų „Skamba skamba kankliai“. Laimos Buivydaitės nuotrauka

Manau, kaip kitados po atlaidų, taip ir po „Kanklių“ jo vyksmą dar ilgokai susėdė prie arbatos, susibūrė repeticijose aptarinėja savi, artimi, giminingi (galvosena, ne kraujoj rožiai) žmonės, o rengėjų galvose jau gimsta naujos kitų metų „Kanklių“ idėjos.

ALL AROUND

Reviews of cultural events

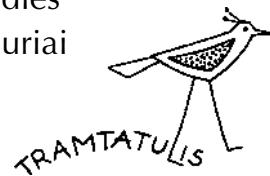
Liudvikas GIEDRAITIS

This column provides brief reviews of the events that took place in the Lithuanian Folk Culture Centre in April and May: concerts of the folklore ensembles “Dijūta” and “Kulgrinda”, the performance of the ensemble of folk songs and dances “Pinavija”, the congress of the Association of Ethnic Culture and the forum of the Ethnic Association of Lithuania “Ethnocultural education: problem and perspectives”. Also, the scholar Mara Melena’s from Latvia’s university thoughts have been presented. A few remarks on the commemoration of the 80th anniversary of the association of the Lithuanian Folk Instrumental Music “Kanklės” have been made. And a multitude of impressions on the most beautiful and grand holiday “The Kanklės playing everywhere – the tradition of the former small town of Vilnius” presents Aušra Žičkienė in her article.

Tramtatulių spiečius Kaune

Pirmojo respublikinio vaikų ir moksleivių – lietuvių liaudies kūrybos atlikėjų – konkurso „Tramtatulis” paraštės ir viduriai

Juozas ŠORYS

Kovą braukti į Kauną reikštų, perfrazuojant žemaitišką posakį, paklusti morčiaus (ne Merfio) dėsniams ar šiaip imti „sveikatuotis“. Žemaičiai vienkiemiu laukininkai, susiję papypkiuoti, merkdami akį ir, kad būtų „pagal teisybę“, pribraukdami ūsus riesdavo šneką, kad pirmają pavasario saulelę ant kuprų pajutę peržiem atsiganę katinai gomuriniais balsais tartum trūbais ar vargonais suaimanuoja: „Mau, mau, mau! Maunu į Kauną!“ Argi tai ne įgimtas asociatyvus (ir ironiškas!) priprasto garsyno, ypač balsių, dvibalsių, saskambių, žodinės, virstančios muzikine, instrumentuotės jutimas! Bet buvo jau balandžio vidurio rytas, ir Kaunas apsiblausėlius važiuoklius pasitiko rytine „Pas Lado“ (gal šis naivus skolinių kada nors šalto alaus mėgėjų burnoms leis išgargaliuoti ir vis dar neaiškios paprotinės bei mitinės būtybės Lados vardą?) tuštuma, išblukusia nerastosios „Tėvynės“ užeigos iškabos antrosios raidės trispalve, moderniųjų Neries pakrančių „tobelniinkų“ išmone ir santūriais iš ryto į Maironio gimnaziją susibėgusių moterų šypsniais.

Ir, regis, visa tą saulėtą rytą talentingajam folkloro maiiliui buvo duota. Pažadai ir Lietuvos masto, tikiuosi, svajo nių, veiksmo, raiškos, iššūkio galimybė. Tieki realiai nedaug į rankas duodanti, ir tiek dar nesuvokto kitokio – vidinės darnos, harmonijos, saiko, „viešpatavimo sau“ – atradimo džiaugsmo teikianti. Dėl kelių minučių pirštinės metimo sau, dėl pusiau slaptų viltingų suokalbių su pasiodymui rengusiais mokytojais, kartais tévais (tatuliais?), organizacinių tinklelių mezgusiomis vietinėmis etninės kultūros vadybininkėmis ir šiaip „dvasisios tévais...“ Štai jau burzgia gimnazijos kieme autobusai ir šiaip visokie ratuočiai, štai jau tartum į kokį savajį Aušrakalnį ar biliūniškajį Laimės žiburį – Liüdiškių piliakalnį į ketvirtąjį mokyklos aukštą didžiuiliais tuntais ropoja pasiryžėliai. Vokalo intonavimo ir interpretavimo, miklių muzikantų rankų ar lūpų, kuo absoliutesnės klausos, tembro, pasakojimų sklandumo ir įtikinamumo ruošiniai, mūsų akyse tapsiantys (arba ne) folkloro perteikimo, įsigyvenimo į jo vaizdinius galbūt įsiminusiomis (ar kuo kitu) patraukliomis asmenybėmis. Taip į „laikinosios sostinės“ kiek paradinę ir ponutišką, bet pirmiausia, be abejo, nuoširdžiai tautinę Kauno erdvę įžengė atnaujinto „formato“ „Tramtatulis“. Pirmąkart respublikinis vaikų ir moksleivių – lietuvių liaudies kūrybos atlikėjų –

konkursas (rengėjai – Lietuvos liaudies kultūros centras, Kauno miesto savivaldybės Kultūros ir švietimo departamento Švietimo ir ugdymo skyrius, Kauno tautinės kultūros centras).

Toks „Tramtatulis“ į viešaji gyvenimą atžengė kartu su augalijos lapelyne bejisisiūbuojančiu pavasariniu fotosintezės procesu, kai Saulės zuikiai visiems išmeta ne tik deguonies, bet ir noro rungtis. Kai kur slopstančiam ar nykėjančiam vaikų folkloro judėjimui šis konkursas turėtų meselti naujų perspektyvų pliūpsnį gal gabesniųjų ir pozityviai folklorą suvokiančiųjų pavidalu? Ir po perkrautos pirmosios programinės konkurso dienos maratono netgi Tatulis Perkūnas savuosius atpažino ir žaibų vingiorykštėmis bei nuosaikiu griausmu pasveikino. Aidžiai, tiesa, tik kartą sugrumeno, žemę pažadino, ją liesti plūgais ir delnais leido, maudytis upėse ir ežeruose nebeužgynė, amalais aukštu žydinčius pakaunės beržus, obelis, šermukšnius apžaišavo, pašventino. Ženklų būta ir mūsų stichiškai susimetusių kvartetui (kvarktetui), dėl gurgiančių skilvių iki veiksmo pradžios cimpinusiam Vilniaus gatvės grindiniu. Ūmai iš už nugaros išdygusi ir su Arūno Lunio „naktaiza“ kukliai pasiseikinusi prasliuogė, ko gero, daugelio konkurso mergaičiukų geidžiamiausiu pavyzdžiu galėjusi pabūti Sigutė Trimakaitė. Be to, pabučiuodami, atseit, per anksti nedirbančių kavinių durų staktas ir rankenas (netgi „Bernelių užeigos“) netikėtai nosimis įsibedėme į Vaidoto Stulgos tautinių instrumentų muziejaus vartus, nebelekiančią „Antį“ ir dar kai kur, bet ne į kokią Neries antį ar prekeiviu matrios kū užantį. Išties, ką tai galėtų reikšti?

Tramtatilio vaizdiny, be kita ko, bus kiles iš tram ta ta, tram ta ta būgno ar kito mušamojo instrumento ritmo skie menuočių. Tas, kuris tramtatuoj... Be to, priesaga ir galūnė -ulis šiam gana keistam semantiniam dariniui suteikia aptakaus meškiško mažybiškumo (skirtas vaikams su viršsvoriu?) atspalvį. Žodelytis *tram*, matyt, naudotas būgno dundėjimui, smūgiui į jį nusakyti. Bet, pasirodo, šis elementas kaip šaknis jeina ir į kitus žodžius, sukurdamas gana nevienareikšmių prasmių lauką. Pavyzdžiu, pagal „Lietuvų kalbos žodyno“ duomenis, tramalakas – kas nerimtas, judrus, plepus, be to, pasak Jono Jablonskio, „Tramalakas kvėkština mergas jodydamos“. Tramalioti – niekus be reikalo kalbėti. Trambalis – pasilinksminimas (menkinamaja

reikšme). Įdomios ir, anot žodyninkų, nevartotino žodžio trambalkis reiksmės: skersinė pagrindinė sija, laikanti išilgines sijas; kartis daržinės durims iš vidaus prilaikyti. Šiam į ūžodžiuose žodyje *tram* sandas – palaikantis, užtikrinantis elementas. Kita vertus, alytiškiams trambsėti – verkti, o visuotinai žinomas trambuoti reiškia plūkti, standinti, lyginti ką nors (gruntą). Ir visa paplitusio veiksmažodžio tramdyti reikšmių puokštė. O trampa – išminta, sutrempta, suminta vieta, pavyzdžiu: „Viena trampa arklių“. Beje, „Trampolę“ šiemet per „Skamblius“ atliko ir folkloro ansamblis „Ūla“.

Suteikiant konkursui pavadinimą, matyt, orientuotas į išorinį skambumą, nenuvalkiotą garsyną, iš kurio tarsi nyra galimas geraširdiškai interpretuoti renginio personažas (talismanas, vizitinė kortelė?). Norėta, kad jis būtų smagus, „stramužiantis“, atviras laisvoms koserėms? Raginantis ir viliojantis prie renginio prisdėti vis naujus vaikų folkloro gerbėjus, kokio, tarkim, retai į viešumą teišnyrančio jaunojo daudytininko (šiuokart Žilvino Adomaičio iš Šiaulių „Saulėtekio“ vidurinės mokyklos, mokytojas Arūnas Stankus) lūpomis, širdimi ir plaučiais skleidžiantis ne tik garsą apie naujai „užsukamą“ reiškinį, bet tikrą skardą. O dalyvius *tramtatulius* į reiklaus vertinimo bei platesnio visuomeninio matomumo erdvę vaizduojos jžengiančius šmaikštus nuotykingo vaikiško maršo ritmu. Kad ir tokiu, kurį mini armonikute, aršiai koja bilsnodamas scenos parketą (neįprastai aukštai ją kiloti leido vos ne pakaklėje pritvirtintas instrumentas), pagrižė Julius Jurgauskas (Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“, mokytojas Petras Kvedarės). Nors nuo ne visai teisingo muzikavimo niaukėsi ir tąsiaip jau mėnuliškai jaukus Arūno Lunio veidas, bet salės jaunimas balšavo ne tik be gailesčio nuplotomis rankomis (beje, ir daugybė kitų kartų), bet ir kojomis.

O Gabrielė Knoknerytė (Panevėžio lopšelis – darželis „Žilvitis“, mokytoja Ona Žilienė) ne tik pasakojo nuotykius iš senybės („Eik tu peklon, kaip juokinga!“), užminė mūslę, pažaidė su léle, bet ir vienintelė aktualizavo tramtuliškajį folklorą, kurio, tiesą sakant, ne vežimais ir téra, net ir labai norėdamas jo tik rieškučių tarpupirščiais teužgriebsi. Tuo tik noriu pasakyti, kad iš trumpučių tarpukarių užrašytų dainelių kyla daugiaireikšmiai vaizdiniai, veikiau susiję ne vien su vaikišku zujimu po mišką, o su apibrėžta simboline raiška, užslėptu augesnių piemenų seksualiniu brendimu (Tramtatulis nuogas/ Rinko šile uogas. / Tramtatulis užpyko / Visas uogas paliko. // „Lietuvių liaudies dainynas. Vaikų dainos“. T. 1. – Vilnius, 1980). Minėto dainų tomo parengėja (deja, jau a.a.) Pranė Jokimaitienė pastabose teigia, kad šis tipas žinomas Zarasų, Rokiškio, Anykščių, Kupiškio, Panevėžio apylinkėse. Pasak jos, „tekstuose daug improvizacijos, daugiausia keičiamos paskutinės eilutės: (...) Ramtaturis subrazdėja, / Visas vuogas išbyrėja – LTR 1537 (126)“. Dar kituose variantuose tramtatulis, matyt, dėl sunkesnio dviejų priebalsių ištarimo kartu pameta ne tik raidę, bet ir tampa juodas – Ramtatulis juodas/ Rinko šile uogas./ Ramtatulis papyko – / Šile uogas paliko. / Ram-

Gabrielė Knoknerytė

tatuli, kelkis, / Až kašelės tverkis. Su pastaba: „Vaikų labai mėgiamą“. Jurgis Dovydaitis prie 1931 m. Vajasiškio k., Utenos aps. iš Miškinių užrašyto varianto prideda, kad šią dainą suaugusieji „vaikams dainuodavo“. Ar tai buvo pa-stanga keisti prasminių akcentus, ar tik tam tikra vos nu-jaučiama žaidybinė auklėjamoji improvizacija? – Ramtatučias nuogas / Rinko šili uogas./ Punčiakotas, nagiņetas, / Kepeliušas gerbinėtas.

Apibendrinant kalbos ir tautosakos duomenis ryškėja, kad elementas *tram-* ir jo įvairūs vediniai yra siejami ne tik apibrėžto, bet ir įvairiakrypčio prasminio lauko. Jame pa-stebimi ir stipraus „meškino“ (stambaus, „laikančio sijas“), ir nerimtu kaime laikyto menininko, muzikanto topai, be to, jis dažnai siejamas su piemenimis, neišvengiamai gal-vojančiais apie būsimas vyriškųjų iniciacijų pakopas. Tad pasidomėjus ir pasiaiškinus „Tramtatilio“ semantiką ir įma-nomas vaizdinio paraleles nebūtina gąsčiotis dėl psicho-anališkai vos pravertų mūsų paveldo kūrėjų sąmonės varte-lių, nors, pasak poeto Stasio Jonausko, „tiesą žinoti geriau“. O darželinukų mokytojos ant tekštų turėtų „pasimauti“ ne tik pagal jų skambesį, bet ir pasvarsčiusios apie dainos vaiz-dinių ir kuriamos situacijos tinkamumą.

Vaikų folkloro sunykimas?

Pradedant rimtesnę kultūrinę akciją, diegiant renginio tradiciją, ypač XXI a. pradžioje, logiška klausti, kodėl ir kam to reikia? Juolab kad kultūros ir švietimo institucijos paprastai tuklesnių kapšu su kapomis grašių neturi. Be to,

regis, kone visos įmanomesnės kultūros renginių nišos tarsi ir pasidalytos ar „užkariautos“. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad po Atgimimo retorikos ir priesakavimų tautinės kultūros vertybėms paumėjimų, ypač švietimo srityje, ryškesnių žingsnių nežengta. O juk kiek buvo motasi kurti tautinę mokyklą! Žinoma, ne visai aišku, kokį turinį į šią strateginę sąvoką sudėjo, pavyzdžiu, profesorė Meilė Lukšienė, bet dabar visi neakli ir kiek smailėsni už beviltiškai bukus mato, kad kaip vertybinė mąstymo ir pasaulėvarkos sistema abstrakčiai deklaruotas tautišumas buvo paaukotas beveidei, anemiškai ir nežinia kur kultūriniu ir demografiniu (fizinio tautos išlikimo) požiūriu vedančiai abstraktaus pilietiškumo ugdymo doktrinai. Bet kas savos kultūros perémėjui ir tėsėjui trukdo būti ir piliečiu? Niaugiai, anot molėtiškių, piliečių visuomenės, kažkokio distiliuoto pilietiškumo skatinimo, „pasaulio žmonių“ doktrinos įsivyravimą lemia vien trūkčiojimai iš Bruselio? Bet koks gali būti „naujasis“ ugdytinis be etninės savivokos šerdies, įsijautimo į savosios tautos (nacijos), regiono, gimtiosios vietovės vadinamuosius esminius naratyvus (pasakojimus, iškeliančius būdingus kultūrinius vaizdinius, herojus, apskritai prigimtines mąstymo matricas), mitus, archetipus, tautosaką, papročius, kalbą (tarmę) kaip unikalų vidinės ir išorinės tikrovės simbolinimo ir išgyvenimo būdą? Jei prie šių švietimo sistemos „užmoju“ (tiksliau, programų inercijos) pridėsime kryptingą televizinę klounadą, ne visada kūrybingam daigelui naudingą interneto priespaudą, knygų skaitymą ir kitokius asmenybės kaldinimosi rūpesčius atstojantį spoksojimą į komпū, mobų (mobiliųjų) ekranelius ir ten prieinamų elektroninių žaidimų etc. mygtukų maigymą, tai ateity turėsime zombių, „terminatorių“, visokių puskalbių tešlagalvių be tautinio bendrumo pojūčio padermę tik su lietuviškomis pavardėmis, maklinėjančiu tarp gelžbetoninių visuomenės gerovės ženklu ir, tarkim, būsimų minaretų bei mečečių. Iki kiek būsimosios kartos dar bus, tarkim, žemaitiškos, lie туviškos, bent baltiškos sielos, tėsiančios ryšį su tūkstantmečiais protėvių gludinta ir perduota pasaulėjauta, orumu, įsigyventu paveldėtu, natūraliu kasdieniu šventumu – vertybėmis, už kurias iš esmės „ant kiekvieno pavasario lapo“, anot poeto, tiek kartų pasirašyta krauju. Kuo dabartės vilgysim, kaip dzūkai dar žemę pavadina, žemyną? Dilema akivaizdi: arba vaikų vertybių pasaulyje įstengsime palaikyti gyvybingą tautiškumo fotosintezės procesą, arba su bevardžio globaliojo šeimininko chronometru ir žaislais rankose turėsime rengtis lemtingajam fotofinišui be diplomų ir medalikų.

O vaikų folkloro padėtis, pasak LLKC Etninės kultūros informacijos poskyrio vadovės Ingos Kriščiūnienės, darosi vis katastrofiškesnė. Gal ir nederėtų apokaliptiškai bauginantis, bet faktų kalba negailestinga. Folkloro specialistų vertinimu, 1999 m. Lietuvoje buvo 95 stipresni vaikų folkloro ansambliai, 2003 m. duomenimis, tokį liko tik 45 (iš jų 20 miestuose, 25 rajonuose). Keberojimasi ir slydimą

nematomą nuožulnia plokštuma žemyn primena ir tai, kad 1999 m. savivaldybių, kuriose nebuvo aptiktą ne vieno stipresnio vaikų folkloro kolektyvo, buvo 17, o 2003 m. tokį jau „užderėjo“ iki 36. Be to, 1999 m. Lietuvoje vyko 30 vaikų folkloro švenčių, o 2003 m. tik 21, 2004 m. – 24. Inga Kriščiūnienė 2005 m. pirmajame informaciniame leidinyje „Etninės kultūros renginiai Lietuvoje“ nepagailėjo vienos nežinančių slunkiškų ar tiesiog nepakaltinamų bejėgių (chroniškas vadovų stygius, lėšos, apranga, veiklos motyvavimo, lygio pasiekimo, išlaikymo kliuviniai) savivaldybių kultūrininkų paafšavimui ir nelyg išnykstančių peteliškių rūsių antikolekcijos prismeigimui ant balto lapo. Ilgas, niūrus žuvusiųjų savo sultyse sąrašas! Ir nežinia, ar dėl to labiau stebėtis, ieškoti priežasčių ir sprendimo būdų, ar desperatiškai liūdėti ir grąžyti rankas derėtų? Kad ir kaip būtų, bet šis rodmuo – akivaizdus indikatorius, apnuoginantis realią vietinių kultūrininkų ir liaudies švietėjų gilesnių kultūros procesų nuovoką. Išties „galbūt mažiau dėmesio reikėtų skirti paradiniams renginiams, bet kuo daugiau renginių organizuoti vaikams, raginti mokyklas, papildomo ugdymo įstaigas steigti vaikų folkloro ansamblius, teikti visokeiriopą pagalbą jau susikūrusiems ansambliams, sudaryti sąlygas ansamblių vadovams (iš tiesų tokį specialistų trūks ta!) tobulintis, aprūpinti juos metodine medžiaga ir t.t.“ (I. Kriščiūnienė).

Nors Kultūros ministerija oficialiuose dokumentuose etninę kultūrą yra pavadinusi viena iš prioritetinių kultūros sričių, bet tai menkai jaudina tiek kai kurias savivaldybes, tiek praeitos, tiek dabartinės kadencijos Švietimo ir mokslo ministerijos vadovybę, juolab vietinius švietimo skyrius. Ne labai net aišku, kas už šį veiklos barą įvairiuose švietimo lygiuose atsakingas, su kuo kalbėtis ir aptarinėti kylančius sunkumus. Tiesa, kartais tenka susidurti ir su netiketai šviesiais ir suvokiančiais situaciją miestų ir rajonų švietimo valdininkojos atstovais... Bet gerais norais neretai grindžiamas ir kelias į pragarmes... Ko tik nūnai neprikemšama į moksleivių galvas pagal vis esą tobulinamas (iš tikrujų – perkraunamas) programas ir egzaminų reikalavimus, bet susimastymo dėl pamatiniių tautinių vertybių dauguma mokyklų, šokdinamų „iš aukščiau“ ir uoliai vykdantį nurodymus, vengia kaip senmergės ilgsijonės davatkélės gūsingo vėjo šuoro. Reitoje mokykloje aptiki visateisių etninės kultūros pamokų, tenka tik džiaugtis neretai vos vegetuojančiomis popamokinės veiklos formomis – etninės kultūros, kraštotojos būreliais, studijomis, klubais, vaikų ar jaunimo folkloro ansamblių užuomazgomis. Vis dėlto daugiausia procesas atsiremia į mokytojų profesinį pasirengimą arba norą specializuotis ta linkme, kelti sau didesnius reikalaivimus, tapti „devynių galų meistras“, asmeninį gyvenimą aukojančiais, gyvenimo būdą keičiančiais vaikų taučinimo rūpintojėliais. Tokių nors ir esama, bet vienetai, o papildymo tenka laukti ilgai ir kantriai, nes palaikymo ir „maisto papildų“ iš mokyklų vadovybių, švietimo skyrių, viešosios opinijos trūksta.

Tai salygoja ir įsisenėjusi bėda – nesukurta vaikų folkloro ansamblių vadovų rengimo sistema. Muzikos ir teatro akademija rengia teoretikus „akademikus“, nemokančius ir retai tenorinčius dirbtį su žmonėmis, juoba vaikais, kitos aukščiosios mokyklos, jei ir grybšteli kokį etninės kultūros lūstą, tai rezultatas vis tiek išeina sunkiai pritaikomas, nes išleidžiami visko po menką truputį ragavę „mišrūnai“. Vilniaus pedagoginis universitetas neseniai ēmësi rengti „bendrojo formato“ specialistus, galinčius dëstyti etninę kultūrą mokyklose. Kitas įmanomas vaikų folkloro specialistų rengimo nišas neproporcingai gausiai uzurpavę „liaudininkai“ (Klaipėdos universitetas). Puikiai folklorininkus rengusi Telšių kultūros mokykla (vėliau – Žemaitijos kolegijos Telšių menų ir pedagogikos fakultetas) dėl valdžios nepalaikymo ir provincijos rietenų galutinai baigia į miltus subyrėti ir personaliai išdulkėti, jos menkesnieji vadovai laimės žada kitur ieškoti.

Renginio sumanymas, vyksmas ir pamokos

Esant tokiai nepalankiai, bet ne beviltiškai situacijai į Kauno Maironio gimnazijos salę kiek gremėdžiu, bet geranorišku smagiu žingsniu su skudučiu glėbiu (ir sutartinių gaudesių, ir kanklių dūzgesiu, ir...) atžengė pirmasis respublikinis „Tramtatulis“. Toks, regis, nemenkas, neišsižiojęs, skambiai suramystas, su individualizuota folkloro pajauta, jei bandytume personalizuoti atmintinį strigusį išskirtinį konkurso dainuotoją, muzikantą ar pasakotoją, bet, žinoma, daugiau į sceną ropštēsi tatuliu, mamulių ir vaikų folkloru besirūpinančiu mokytoju – gerųjų globėjų prižiūrimi ir aptapšnoti „serijiniai“ vaikai.

Bet iš kur gi radosi tokis „Tramtatulis“? Juk be jdirbio lygioje ir tuščioje vietoje pupos nepradeda lubų kiurdyti ir j dangų stiebtis. Nuo 2001 m. Kauno miesto savivaldybės švietimo ir ugdymo skyrius, Etninės kultūros mokytojų metodinė taryba (ar tik ne vienintelė tokia šalyje?) ēmë rengti Lietuviai tautosakos atlikėjų solistų konkursinį festivalį. Renginys buvo sumanytas kaip atsakas į „pastatytų balsų“ „Dainų dainelės“ ir kitus konkursus, kuriuose natūraliai ir paprastai dainuojančios vaikai, nors ir turintys vokalinių ir apskritai muzikinių gebėjimų, likdavo nejvertinti, tarsi antarūšiai. Ketverius metus buvo rengiami lokalinių Kauno miesto vaikų folkloro, būtent solistų, konkursiniai festivaliai (tiesa, 2004 m. renginys buvo išplėstas iki apskrities ribų). 2003 m. prie rengėjų prisidėjus (ar ji perėmus?) Kauno tautinės kultūros centru renginys įgavo „Tramtatilio“ šaukinį (įj besitardamos „aproabavo“ Asta Vandytė, Inga Zinkevičiūtė, Vilma Čipltytė, bet tikroji autorystė vis vien pripažystama dabartinei minėto centro direktorei Astai Vandytei). Besmal-saujant paaiškėjo, kad dar bevardžio pirmojo

konkursinio festivalio idėja pirmiausia ēmė krebždėti mokytous Giedrės Ramunės Pečiulienės galvoje. Ypač per pirmuosius dvejus renginio metus taip pat aktyviai ji puoselėjo ir „stumė“ mokytojai Eglė Vindašienė, Asta Račinskaitė, Birutė Nemčinskiene, Alvyda Česienė, Rasa Šukienė, Andrius Morkūnas, Laima Proškutė ir kiti.

Šiemet „Tramtatilio“ gyvavimo istorijoje įvyko ryškus lūžis. Pagal konkurso nuostatus, be solistų dainininkų, pasakoju, instrumentininkų iš visos Lietuvos, galimybę rodyti ir tarpusavyje varžytis gavo ir duetai bei ansambliai. Be to, besivaržantieji buvo sukrėsti į keturias amžiaus grupes nuo darželinukų iki devyniolikmečių abiturientų (3–7 m. vaikai, 7–10 m., 11–14 m., 15–19 m. moksleiviai). Jei dar pridėsime, kad, pagal konkurso nuostatus, kiekvienas rajonas ir miestas finale galėjo pristatyti po 10 dalyvių (o taisyklės be išimčių irgi neveikia – Kaunas šeimininkų teisėmis „paleido“ 19, o Vilnius 12 pretendentų), kurie turėjo teisę per 5 minutes atlkti po du kūrinius. Kadangi susirinko 364 dalyviai iš 35 rajonų ir miestų, kuriu kai kurie mokytojai laisvai interpretavo aptakiai suformuluotus nuostatų reikalavimus, neretai vienas kūrinas buvo dainuojamas, kitas arba grojamas, arba pasakojamas... Arba dar išradedingiau bandytas parodyti atlikėjų galimybų universalumas – net vieną numerį atliekant įsigudrinta ir padainuoti, ir pagroti, ir pakalbėti, netgi ir pavaidinti... Taip vis augo ir pūtėsi tikras įvairiomis konfigūracijomis persiraizgęs dalyvių ir jų pasirinktų kūrinių koralinis rifas! Vertintojai, organizatoriai, miestų ir rajonų „fanų klubai“, ištempę pedagogai, prorečiai Maironio gimnazijoje išnyrantys tiesiogiai nesuinteresuoti žiurovai bei ilgo žilo plauko žurnaliūgos vis dėlto ištempę dvi dienas ištinisiais ausų būgneliais, akimis beigi smegenimis galynėjosি

Kanklininkė Eglė Buzaitė.

Armonikininkė Renata Smetonytė (centre, su kepuraitė)

su dažniausiai įdomiai ir retkarčiais netgi jaudinančiai pa-teiktos liaudies kūrybos kalnu. O atmosfera salėje (ir aplink ją) buvo išties kūrybinga, skatinanti asociacijų žais-mę... Katutės ladutės, už lango skverelyje tarp sustingu-sių prieškario prezidentų povyzų sprogtantys „katinai“, dieną žeme besiridinėjanti pavasario saulė ir dulkiantis, regis, vaisinantis lietus, nekantriai pirštais šlamenamos, mirgančios akyse programėlės ir spalvoti grupių grupelių sąrašai su rintai (be mažyliavimosi deminutyvais, kurie vis aplinkui įkyriai gožė ausis) „išrašytais“ vaikais (bei jų kūriniais), šeimininkiskai tvirtai ir jaukiai pristatomais ir po pasiodymo pasivaikomais stamantrios, kuskuotos In-gos Zinkevičiūtės, prie kėdžių prikaustyty „dviejų dienų generolų“ pūslį ir gal jau hemarojaus pojūčiai...

Vis dėlto po viskam sekmadienio vakare vertinimo komisijai (pirmininkė – Muzikos ir teatro akademijos Etno-muzikologijos katedros vedėja dr. doc. Daiva Vyčinienė, nariai – Liaudies kultūros centro direktoriaus pavaduotoja Vida Šatkauskienė, šio centro Muzikinio folkloro poskyrio vadovė Jūratė Šemetaitė, folkloro specialistai Loreta Sun-gailienė ir Arūnas Lunys bei Lietuvos veterinarijos akade-mijos folkloro ansamblio „Kupolė“ vadovas Antanas Ber-natonis) nebe šmaikštala berūpėjo, nes reikėjo teisingai ir greitai atsekieti, kas liks be nieko, kas bus paskatinti gausaus rémėjų tunto (pasidingojo, kad, be gausių poligrafinukų, pagal galimą sąsają būtų tikės ir natūralus biržiečių „Tatulos fondo“ maistas) paskirtomis dovanomis (ypatinga pagarba šiauliečiui Albertui Martinaičiui, padovanojusiam instrumentu už daugiau nei tūkstantis litų bei panašiai dos-niai pasielgusiam Egidijui Virbašiui), o kas bus paskelbtai konkurso laureatais. Vėlgi buvo teisingai pasikėsinta į nuo-

statų neliečiamybę, nes visiems tapo aišku, kad būtina išrinkti ir konkurso laureatų laureatą, ku-rio įvardijimas, vienos iš svarbiausių konkurso organizatorių Astos Vandytės lémimu, igavo „geriausio iš geriausių“ pavidalą. Neblogas pa-sirinkimas, nors iš pradžių ji ir norėjosi užgin-čyti. Gal todėl, kad toks neeilinis titulas, suka-bintas iš dviejų vienareikšmių žodžių, nekaip skamba, be to, jis turėtų kurti būsimujų kon-kursų ne tik prasmingą tradiciją, bet ir legen-dą, skambų šukį. Kas be ko, iš antikinės tradi-cijos atėjė, dabar tarptautiniais tapę „laureatai“ (juolab kad ir laurų vainikai ant galvų kaip olimpiadoje nebuvovo dedami) ne itin tinkami, ypač turint tikslą atlietuvinti kalbą, dėl įsikero-jusių esą „mažos tautos“ kompleksų nususintą tarptautizmais. Te juos bala ir prūdai (nors vėl-gi tiksliau būtų sakyti: tvenkiniai ir vandens tel-kiniai)! Bet ką taip užsimojus tekėti su visokiomis „nominacijomis“, „diplomais“ ir ki-tais dabartiniais lietuviškojo nevisavertiškumo paminkliais? O dėl nugalėtojų titulų būsimiems konkurso organizatoriams dar vertėtų pasukti

galvas. Gal juos įvardijant krypti jumoro, pafantazavimų, švelnios ironijos ar netgi romantiškos patetikos keliu? Juolab kad pats galimas personažas „tramtatulis“, atrodo, ta linkme pasiduotų varinėjamas ir minkomas. Pavyzdžiui, gal pats pačiausias nugalėtojas galėtų būti pavadintas Tram-tatiliu Karaliūnu, Vaidila ar kokiui Spirgiu? Ar dar „riebiau“ žemaitiškai – Tramtatėlis Kresna? Kiti gal irgi ne tik mokyk-liškai geriausi būna? Pavyzdžiui, „Tramtatulis Dainorius“, „Tramtatulis Auksaburnis“ ar „Tramtatulis Griežlys (Grieži-kas)“, „Tramtatulis Skripkelė“ ir pan. Be to, ir nugalėtojai pagerbiami turėtų būti kur kas iškilmingiau, su ryškiais pras-miniais akcentais, sudėliotais įjudusios režisieriaus rankos. Tarkim, galimas simbolinis vaiko sodinimas į sostą (ant trin-kos, Perkūno trenktos šakos etc.) ir įsimintinų žymenų įteikimas, kvietimas prie garsių dainininkų ar muzikantų užsėstų garbės skobnių ir siūlymas kartu atlikti kokių nors beveik apeiginio lygmens tautinių giesmių, pasakojimų ir instrumentinių muzikavimų.

Jei įsimaginai byloti „pageidavimų koncertų“ tonu, pasakysiu, ko dar iki visiškos laimės konkurse reikėtų. Iki protingo pakankamumo apriboti konkursantų antplūdį (griežtinti atranką, gal rengti zoninius turus?), užsukti daugiau reklamos, triukšmo, tramtatavimo ne tik sambūrio vietoje, bet ir, tarkim, Laisvės alėjoje, Vilniaus gatvėje ga-lėtų garsiai veikti kviesliai, šurmuliuoti talismaniniai per-sonažai „tramtatuliai“ ir kita panaši jų chebra, be to, no-rėtusi, kad vaikiščiams „iš Lietuvos“ galbūt visam gyveni-mui įsimintų pati veiksmo vieta – ne apšiurus, šalta scho-lastika dvelkianti gimnazija, kurioje, tiesa, buvo priimti svarbūs prieškario Seimo sprendimai (apmusijusi lentelė prie jėjimo), bet nors ir kuklesnė, tačiau jaukesnė (iškil-

mingesnė, paslaptingesnė?), vaikiška, „nežmoniška logika“ paremta salelė. Vaikų vanagų sala.

Genys margas, o pasaulis – dar margesnis. Jau iš anksto buvo galima numatyti, kad šis vaikų ir moksleivių (kaip nubrėžti ribą, nuo kada šie – nebe vaikai, o jau jaunuoliai?) folkloro konkursas pasirengimo, liaudies kūrybos sampratos akcentų sudėliojo požiūriu bus tikras margutis (beje, paralelė: „Tramtatulis“ pateko į pavasarinio margučių ridinėjimo tradicijos įtampos lauką – nuo Velykų, Atvelkio iki Jurginių (Jorės), Sekminių). Suprantama, kad organizatorių šstabas beveik negalėjo daryti įtakos vietinių atrankos sietų akučių tankui nustatyti, todėl į Kauną susirinko labai nevienodo dalykinio, sceninio ir meninio lygio dalyviai. Nuo tiesiog „senių“, iš kurių įgūdžių bei nuovokos ir kai kuriems suaugėliams „folkloruotojams“ būtų kuo kausytis, iki pasimetusiu, varganu, prastai aprengtu, neišdainuojančių elementarių natū, regis, net sunkiai ir nenoriai atveriančių burnos ertmes, pasakojančių be intonacijos ir apskritai lipančių į sceną be noro uždegti žiburiukus klaušovų akyse. Nesiiimdamas prokuroriškos misijos, tik pabandysiu nustatyti bendrą išryškėjusią „diagnozę“: prie prastesnių savivaldybių minėtinios Prienų, Kazlų Rūdos, Šakių (žinoma, nepalyginti didesnio barnio nusipelno tos, kurios iš viso dėl vaikų folkloro ateities nė uodega nevykstelėjo), o prie švyturių (iš viso kažkodėl nedalyvaujant Klaipėdos miestui) – Kauno r., Kauno, Palangos, Šiaulių miestai, Panevėžio r., Molėtų r. Pagal laureatų kiekj savivaldybės pasiskirstė taip: 1. Kauno m. – 7; 2. Kauno r. ir Palangos m. – po 5; 3. Šiaulių m. – 4; 4. Panevėžio r., Molėtų r. ir Panevėžio m. – po 3; 5. Pasvalio r. – 2; 6. Vilniaus m., Joniškio, Varėnos, Kupiškio, Mažeikių, Kelmės r. – po 1. Kita vertus, nors ir egzistuoja vadinamasis bendralietuviškasis folkloras, bet vėlgi aštronkai kilo regioniškumo, autentiškos tarmių raiškos, natūralumo (laikyseños, elgsenos ir laisvo kūrinių funkcionavimo) ir išmoktumo, „dresūros“ sankirtos. „Maloniai nuteikė gomurį“ (ausų ir akių vibrofoną?) tarmės stichija pasikliovę Varėnos, Lazdijų, Panevėžio, Kupiškio, Mažeikių, Pasvalio, Trakų (Marijos Algės Armalienės išugdyta Daiva Tolvališaitė iš Tiltų kaimo) vaikai. Viena mergaitė sugebėjo neblogai perteikti iš dviejų senelių perimtas dzūkišką ir aukštaitišką dainas. Apskritai tiek muzikavimo, tiek natūralaus folkloro suvokimo požiūriu stipriai parengti ir gerai atrinkti palangiškai (ne be mitriosios Zitos Baniulaitytės pastangų) kiek nuvylė blefuodami tarme. Mokintiniai, regis, sklandžiai bérė gal sukandus dantis išmoktą žemaitišką tekstą, bet vis užsimiršę „perpuldavo“ ties bendrine fonetika. Nenuostabu, nes šiame jau beveik visai nebežemaitiškame Žemaitijos mieste tėvai žemaičiai dažnai su vaikais

kalbėdami laužo liežuvius esą dėl vaikų ateities, nes kuri čia *rokuosies* paveldėta, jų manymu, bubelių, prasčiokų, labsardakų bei visokių švamalių kalba, kuria (išduosi vięsą paslapči) galima išgauti itin subtilias intonacines ir prasminės plonybes. Anot Žas'inų, Palanga vasarą, žinoma, močiučių, o likusį laiką ir, matyt, per amžius amžiūnuosis – sūraus bendrinio kalbos vandenėlio ir vaikučių mankurtučių perykla? Tokią prognozę drąsiai, su būtinu žemaitišku sultekiu, kresnomis ir agnia žodine ląsteliena neigė Algirdas Benetis iš darželio mokyklos „Pasaka“ (mokytojas Laima Zubienė, Laimutė Benetienė), taip pat kokybiskais tarmės „revkizitais“ ir pasakojimo meno įtaiga Rolandas Galdikas iš Mažeikių „Sodų“ vidurinės mokyklos (mokytoja Laima Tautkienė) ir Aurimas Lazdynas iš Pasvalio r. Kriklinių pagrindinės mokyklos (mokytoja Stanislava Beniulienė).

Šiemet titulus „nurovė“ net 38 konkurso nugalėtojai (geriausieji pagal keturias amžiaus grupes solistai, duetai, ansambliai, dar skilę pagal dainavimo ar instrumentinio muzikavimo (ši dar ir į instrumentų porūšius) „tabelius“). Totalinis laureatynas! Pilkiams nebebus kur ir kojos pastatyti! Žinoma, besidžiaugiančių vaikų akys veikia beveik magiškai, bet, kai jų tiek daug, net nebežinai, kurj čia už rankovių stvarstyti ar garbstyti. Organizatoriai, žinia, atšautų, kad susiklostė tokios amžiaus grupių, atlirkimo pobūdžio, sudėčių etc. padalos, bet vis dėlto būtinas rationalesnis apsiribojimas. Tarkim, bent jau keturias amžiaus grupes derėtų sutraukti iki trijų, o vyresniuosius tiesiog pversti į tikrus vaikius (jaunuolius) vyruš ir merges moteraites. Kokie jau

Armonikininkas, kanklininkas Vilius Marma

ten tie sumitėliai tramtatuliai!? Antra vertus, jau pasigirdo įžvalgių balsų, kad dainininkų, muzikantų ir pasakotojų rungtynes reikėtų rengti atskirai. Gal ir skirtingose vietose? Gal ir nebūtinai kasmet? Gal ir su kitais, specifiškesniais reikalavimais ir pavadinimais? Ir jokių miksus vieno pasirodymo metu, jokių išvien dainuojančių, šokančių, grojančių ir dar vaidinančių vieversėlių! Juolab darželių teatriukų gastrolių... Girdėjosi ir pakyrėjusių nuogąstavimų, kad konkursas yra blogiau nei neutralus, vertinimo neakcentuojantis festivalis. Esą žeidžiamą gležnā pralaimėjusių sąmonę, per jégą tarkuojamąs itin jautrus momenėlių požievis, jie nebetenką motyvacijos ir paskatinimo stiebtis aukštyn, jei iškeliami kiti. Su tokia logika sunku sutikti, nes festivalių (vis taikantis į tarptautinius!) ir taip daugėja, o įsitikinti, kas yra kas, kaip ir nelieka kur. Ir vargu bau, ar geriausiojo tramtatulio žymenio ir dovanų maišelio (tiesa, tuklesnio nei gavo paskatintieji, bet šiaip įteikimo procedūra buvo kone identiška, be ryškesnės rangų gradacijos) negavimas sumurgdys išties gabius, bet dar ir pasitempi turinčius vaikus. Te anie nuo mažumės taikosi ne vien prie povelių sodelio, bet ir prie konkurencinio kapitalizmo vilkų voljero (nors tai iš esmės ir šlykštu).

Trečia vertus, geriausieji turėtų būti ryškiau matomi, todėl logiška, kad jų turi būti kur kas mažiau. O jau pagrindinio, geriausiojo iš geriausiuų tramtatulio įvertinimas ir statutas turėtų būti kilstelėtas nepalyginti aukščiau. Jis kaip koks jaunasis „misius“ turėtų būti itin dažnai kviečiamas į svarbiausius ne tik Lietuvos folkloro renginius. Norėtusi, kad šiame dėl vaikų nuoširdumo bei tikrumo neišvengiamai puikiame konkurse hierarchinė piramidės viršūnė būtų kuo smailesnė. Nedaug, bet labai gerų! Kitaip ilgainiui

devalvuosis ne tik gaunami titulai, bet ir pati konkurso institucija bei idėja.

Iš ko tai kyla? Gal visuomenėje įsivyrauja tapimo kuo nors svarbiu paranojos požymiai? Beveik pagal žinomą iškrypelišką schemą: tapk arba... numirk! Žinoma, tai hiperbolė, bet ironizujant vis vien užgriebsi „didžiųjų dydžių parduotuvės“ sindromą. Ir kaip fazendų „piktas šuo“ grykštels daugybė nuolat pilstomų šlovės (retai pamatuotos, turinčios išliekamają vertę) kalnelių ir „vardacijų“ (kaip kitaip suvirškinti tariant skersai gerklę stringančias „nominačijas“?). Tik ir tegirdėsi – „oskarai“, „feliksa“, „kristoforai“, net „zenonai“, „svogūnai“, pavasariniai „obuoliai“... Nacionalinės J. Basanavičiaus etninės kultūros premijos vos ne nublanksta, juolab kad vyriausybė be įvardytų ekspertų dalija ir menkai mažesnes savasias premijas (taip pat ir skandalingu dešimtūkstantinius dovius reklaminiam LNK „darbiečių“ užsišaldėliams). Tęsti galėtume iki, regis, begalybės, vis rasdami dingstį iš tokios situacijos pakrizenti. Akiavazdu, kad į šias gausybės rago pinkles pakliūva ir įspūdingai Liaudies kultūros centre startavusios „Aukso paukštės“. Per kelerius metus įvairių liaudies kultūros žanrų miestų ir rajonų kolektyvams jų išdalyta šimtai. Beveik neliko rajonų, kur jų nenutūpta. Kai kurie kolektyvai jas pasigavo ir antrąkart, nes nuostatai po menkučio senaties termino tai leidžia... Betgi blogiausia, kad tokiais mastais dalijantis mažai belieka išties daug aukštesnio lygio kolektyvų, kurie tikrai jų būtų verti. Malama pakeltomis girnomis. Tarkim, chorų vertinimo komisija nūnai bene penkias įmantrias čempionų atmainingas susigalvojo (pavyzdžiui, „naujai suspinusis chorinio meno žvaigždė“, „ryškiausia Lietuvos žvaigždė“, „tarptautinio spindesio žvaigždė“ – vien spindesiai

Pasvalio „Svalios“ pagrindinės mokyklos instrumentinė grupė

klausą varsto), kai kurie tautinių šokių, mėgėjų teatro kolektyvai išties varganai mėgėjiški teatrodė... LLKC folkloro žinovai irgi patyliukais sušneka, kad kai kurį kategorijų kolektyvams nėra už ką jas duoti, juoba kad turint gerų norų buvo „prastumta“ ir instrumentinių grupių „lakta“. Tad sąrašas po truputį pučiasi, o vertųjų išties po vieną ar du. Todėl ši simbolinė žymenė neretai tenka skirti „iš viso praeito kurso“ arba pagal „viso gyvenimo nuopelnus“. Beje, rajonų kultūros centruose „Aukso paukštės“ teko matyti ne tik kaip ikonas ar šventųjų paveikslus išeksponuotas, bet ir spintose tarp juodraščių ir kanceliarinio šlamšto užgrūstas. Suskaičiuojami metai, kada vertų pirmąkart gauti „Aukso paukštę“ padoresnių mėgėjų kolektyvų tiesiog nebebus. Ištiks vertibių smūgis, ne tik išskiriamųjų meninio lygio, bet ir paties žymenio nuvertėjimas. Pasiūlymai? Vertėtų susigriebti ir protingai apsiriboti rotacijos būdu – pavyzdžiui, per metus iš kiekvieno žanro pasirenka ma tik viena pozicija. Tarkim, folkloro srityje kitamet „Aukso paukštę“ būtų tikslingo duoti kaimo, vėliau vaikų, miesto, instrumentiniams kolektyvams. Jas gavusieji tikrai metus pūstysi išskirtinumo aureole. O kalbos, kad, neturėdami pinigų vertiesiems remti, nors nusékime Lietuvą „Aukso paukštę“ lietumi, neatrodo įtikinamos ir pamatuotos. Beje, panašių abejonių kelia ir bejisibégėjantys „kelių svorio kategorijų“ geriausių Lietuvos kultūros centrų rinkimai. Aišku viena: kur daug pašauktujų, ten maža išrinktujų.

Po konkurso pakalbinome LLKC Muzikinio folkloro poskyrio vadovę Jūratę ŠEMETAITĘ.

Kuo Tau, vienai iš organizatorių ir iniciatorių, kad „Tramtatulis“ iš Kauno miesto, apskrities renginio tapą respublikiniu, šis naujo formato konkursas pasirodė naudingas ir vertingas?

Kai paskleidėme šią idėją, baiminomės, kad nesulauksime dėmesio. Vis dėlto taip neatsitiko, nes į mūsų pasiūlymą atsiliepė 35 rajonai ir miestai. Manėm, kad bendroji Lietuvos vaikų folkloro situacija yra liūdnesnė, kad dainuojančių, muzikuojančių, tarmiškai pasakojančių vaikų yra kur kas mažiau. Aišku, kai kurių savivaldybių kultūros „veiksnius“ teko ir įkalbinėti, ir paakinti dalyvauti konkurse. Be abejo, ten, kur daugiau folklorą išmanančių žmonių, turinčių įvairesnių šios srities patirčių, vietiniai konkursu turai buvo įdomesni. Ten be didesnių paklaidų buvo atrinkti verti dalyvauti respublikiniame ture Kaune vaikai ir jaunuoliai. Deja, kai kuriuose rajonuose vietinių turų rengėjai, atrodo, nejdėmiai perskaitė nuostatų reikalavimus, nesugebėjo išaiškinti mokytojams, ansamblių vadovams, kokie kūriniai konkurse turėtų būti atliekami, kokios turi būti ansamblių sudėtys ir kita. Manau, kad būsimi konkursai turėtų keisti pavidalą. Pabandysime bendradarbiauti su Švietimo ir mokslo ministerija, savivaldybių švietimo sky-

Lauksmina, Dominyka ir Raminta Kriščiūnaitės

iais. Tada galbūt sulauktume dar didesnio vietinių, folklorui neabejingų pajėgų palaikymo. Galbūt konkurso pakopos galėtų imti kilti nuo mokyklų, rajonų, apskričių (zonų) konkursų? Jei suburtume daugiau dalyvių, norėtusi, kad į respublikinį turą patektų patys geriausieji, neatsitiktiniai folkloro atlikėjai.

Ar dalyvavimas konkurse savaimė rodo gerą vaikų folkloro padėtį savivaldybėje, o nedalyvavimas iškart diagnozuoja varganą būklę? Beje, regis, Pakruojis ir Neringa po vietinio turo savikritiškai patys atsisakė vykti į Kauną, nes nebuvo ką atrinkti?

Dažniausiai taip ir yra – kur puoselėjamos vaikų folkloro tradicijos, kur yra jų ansamblių, ten yra ir kuo pasidžiaugti. Ten tiesiog atsiranda daugiau gerų folkloro atlikėjų. Kai kurios savivaldybės, pavyzdžiui, Kauno r. ir Palangos m., mus labai maloniai nustebino išaugusiu lygiu. Nes vis mes, folkloro specialistai, pakalbėdavom, kad ten nėra vaikų folkloro ansamblių ir tuo besidominčių vaikų.

Tai iš kur jie išdygo?

Pasirodo, tiek darželiuose, tiek mokyklose yra mokytojų, kurie gerai suvokia, kas yra folkloras ir vaikus sugeba gražiai parengti. Palangoje iškilo „nauja bangą“ – susikūrė vaikų folkloro studija „Kikilis“, kuriai vadovauja Diana Šeduikiénė. Ten žiebiasi gražus židinėlis. Be abejo, ten Zita Baniulaitytė nepaprastai kruopščiai ir gražiai rengiasi vietiniam turui, ji sugebėjo puikiai sutarti su dirbančiais mokytojais, išties padėjo daug pastangų ir išmonės, kad Palanga parodytų, ką geriausio turi.

Gal išryškėjusias esamas vaikų folkloro tendencijas aptarkime peržvelgdami įvairių amžiaus grupių įsimintiniausią dainininkų solistų, duetu ir ansamblių (taip pat ir vadinančių mišrūnų) pasirodymus?

Konkurse daugiausia dalyvavo dainininkų solistų. Bendra išryškėjusi tendencija – ne visada atsižvelgiama, kad dainuoja vienas vaikas. Žinoma, šiuo požiūriu ir mūsų pa-

Smuikininkas Paulius Kovalenko

rengti nuostatai nebuvo tobuli, pavyzdžiui, nebuvo konkrečiau, kad turėjo būti atliekamos vienbalsės dainos. Kad daina nuskambėtų išties visavertiškai. Kita vertus, pamatėme, kad esama daug balsingų vaikų, kurie mokomi kryptingai. Jų mokytojai ir vadovai dažnai gerai suvokia, kas yra folkloro balsas, apie tai vis dažniau šnekam semi-naruose. Tai natūralus, prigimtinis balsas, skambas aiškiai. Jam nebūtinės koks ypatingesnis formavimas.

Solistų amžius – nuo 4 iki 19 metų. Žinoma, patys mažiausi vaikai žavėjo nuoširdumu, atvirumu, nors dauguma nepaprastai jaudinosi. Vienas brandžiausiu dainininkų solistų – Tautvydas Bradauskas iš Kauno r. Domeikavos vidurinės mokyklos folkloro ansamblio „Serbentėlė“ (vadovė Daiva Bradauskienė). Nepaprastai gražiai šis jaunuolis atliko dzūkišką dainą „Vai, sakale“. Sakyčiau, jis jau kaip suaugęs žmogus suvokia ir dainos prasmę, ir paskirtį, ir, žinoma, Tautvydas turi ir neeilinių išugdytų vokalinių gebėjimų. Puikus baritonas, galjs turėti pretenzijų ir į akademinių vokalų...

Iš solistų komisijai įsiminė ir sukėlė prieštaringu minčių Vytautės Radzevičiūtės iš Kauno pirmosios muzikos mokyklos (mokytojos Giedrė Ramunė Pečiulienė, Laima Proškutė) pasiodymas. Ji, matyt, dėl per didelio mokytojų pedantiškumo ir profesionalumo siekimo (tai irgi turi du galus) bandė tiesiogiai kopijuoti iš pateikėjos užrašytus dainos variantus.

Nepagalvojama, kad kartais būna ir atsitiktinių variantų... Tai kėlė ginčą, kaip vertinti jos pasirodymą, nors mergaitė labai gabi, turi gerus vokalinius duomenis. Matyt, mokytojams vertėtu rinktis neabejotinus dainų variantus.

Grupinių dainininkų irgi netrūko, bet kai kurie, ypač mažesnieji, dideliais būriais kopė į sceną, bandė rodyti ir inscenizacijas. Matyt, kad kai kurių grupių vadovai neišmano, kaip geriau pateikti liaudies kūrybą ir kaip dainos turi būti pateiktos konkurse. Iš gražesnių pavyzdžių minėtinės ansamblis iš Molėtų r. laisvalaikio centro (mokytoja Rita Pelakauskienė). Puikiai skambėjo mergaičių balsai, jos pasirodė esančios tikros aukštaitės – tiek apranga, tiek laikysena, pasididžiavimu, kad geba dainuoti, turi sveiko pasitikėjimo savimi. Iš vyriausiuų atlikėjų įsimintiniausios buvo sesės Dominyka, Raminta ir Lauksmina Kriščiūnaitės. Jas folkloro mylėtojai jau mena iš dalyvavimo įvairiuose festivaliuose, įrašų. Išties jos turi nepaprastai gražią folkloro suvokimo manierą, savitą sampratą, nors yra miesto merginos. Jos irgi turi puikius dainavimo duomenis. Ateityje kiekviena iš jų puikiausiai galės dainuoti ir kaip solistės, ir kaip sutartinių giedotojos, ir įvairose grupėse. Universaliuos merginos.

Buvo ir tokį vaikų, kurie nedalyvauja ansambliuose, neina į muzikos mokyklas. Tarsi iš niekur išnyra vaikai ir puikiai pasirodo. Iš tokų minėtina Varėnos r. Nedzingės pagrindinės mokyklos mokytojo Kęstučio Tareilos konkursui parengta Judita Jakubavičiutė. Jaučiasi, kad mergaitė jau brandi kaip asmenybė, suvokianti, ką daro su folkloru. Teko su ja pabendrauti, ir iš pokalbio pajutau, kad ji tikrai gerbia ir myli liaudišką dainavimą.

Vienas iš svarbiausių tokio dainavimo komponentų – ne tik žodžių ir melodijos išdainavimas, bet ir vidinis dainos prasmės, esmės pojūtis. Tai ne kiekvienam duota. Tai turi gauti ir su motinos pienu, ir ugdytis pats, mokytojų padedamas. Gal net reikalinga tam tikra išskirtinė gyvenimo ir likimo erdvė, autentiški asmeniniai išgyvenimai, kad atsisraštų ypatingas santykis su liaudies daina. Nedzingiškė mergaitė tai jau turi.

Gabija Paulikaitė iš Palangos pradinės mokyklos dėželio „Gintarėlis“ (mokytoja Valdonė Juozapavičienė) puikiai atliko dvi žemaitiškas dainas. Nepaprastai patrauklu, kad toks mažas miesto vaikas sugebėjo pajauti liaudiško dainavimo manierą ir stilistiką. Toks būdingas „užtėsimas“, „patempimas“, gilesnis dainų „užkabinimas“, garso moduliavimas, žemaitiško kolorito pagavimas... Džiaugiamės, kad yra tokų vaikų, kurie tarsi iškart perima etninę dainavimo manierą. Nuo jų buvimo darosi šviesiau.

Išties mažoji Gabija dainavo geriausiąja prasme kaip „senė“...

Tiek komisijos pirmininkei Daivai Vyčinienei, tiek kitiams komisijos nariams buvo smagu matyti sutartinių giedotojų. Norėtusi, žinoma, kad jų būtų daugiau, ypač iš tų kraštų, kur sutartinės ilgiausiai ir natūraliausiai gyvavo. Šįkart buvo atvykusios sutartinių giedotojos iš Biržų, Kupiš-

Smuikininkas, armonikininkas ir dainininkas, geriausias iš geriausių liaudies kūrybos atlikėjas Tautvydas Bradauskas

kio. Vis dėlto geriausiai pasirodė mergaitės iš Šiaulių m. „Juventos“ pagrindinės mokyklos (mokytoja Angelė Kavaliauskienė). Rugilė Latvėnaitė, Beata Ignatavičiūtė, Monika Sakaitė, Dovilė Šidlauskaitė, nors ir trukdė jaudulys, atliko sutartines su choreografiniu piešiniu (žvaigžde), kuris yra ne visai senas atradimas ir mokslininkų pasaulyje. Žinoma, matėsi, kad prie merginų pasirodymo buvo pridėta profesionalų ranka. Diana Martinaitienė iš Šiaulių etnocentro turiningai konsultavo ansamblio vadovę ir merginas. Taip jos įvaldė savitą sutartinių choreografiją, turinčią maginių elementų. Jei merginos ir toliau giedos sutartines, manau, išaugis į gražią grupelę. Svarbu, kad jos sugebėtų atsižvelgti į profesionalų pastabas. Juolab kad Diana Martinaitienė turi subtilų prigimtinį folkloro atlikimo pojūtį – nuo liaudiškojo dainavimo iki sutartinių.

Kokias matai „Tramtatulio“ perspektyvas?

Aišku, norėtusi, kad šis folkloro konkursas papilstų kuo plačiau. Galbūt naujų impulsų suteiks glaudesnis, tikimės, bendradarbiavimas su Švietimo ir mokslo ministerija, savivaldybių švietimo skyriaus. Gal tai padės konkursą išskleisti po visą Lietuvą, po daugelį mokyklų, darželių, ansamblų. Gal taip užsiaugintume vaikų kartą, kuri po truputį jaukintusi prie mūsų liaudies kūrybos paveldo. Vis dažniau kalbame, kad tai vaikams būtina pateikti atsargai, jautriai,

subtiliai, nes matome, kaip nuo folkloro tolsta jauni žmonės. Būtų labai gerai, jei atsirastų daugiau mokytojų, ansamblių vadovų, dirbančių su folkloru besidominčiais vaikais. Kita vertus, sieksime, kad ateinančiuose konkursuose rajonų vertinimo komisijoje būtų bent po vieną patyrusį folkloro specialistą (iš savos apskrities ar didžiųjų miestų). Šiemet iš vietinių ekspertų po rajonus važinėjo šiaulietė Diana Martinaitienė ir panevėžietė Lina Vilienė (su visa atrinkimo atsakomybe rašėsi ant respublikinio turo dalyvio paraiškų). Be to, sieksime Lietuvos mastu „užsukti“ ir choreografinio folkloro konkursą, šiemet jau įvykusį Šiauliouose.

Norite ir vaikų choreografinį folklorą įtraukti į „Tramtatulio“ programą? Išeityų supermaratonas ne tik vaikams...

Dar galutinai šiuo klausimu nesame apsisprendę. Idėja dar břesta, bet kažkokia priimtina forma norėtysi apimti visas vaikų folkloro sritis. Manyčiau, kad šokiai – viena patraukliausių vaikų folkloro formų. Jei tik choreografijos mokytojai būtų labiau suinteresuoti pajautusi folklorinį liaudies šokį (ne tik vadinamąjį liaudininkų siūlomą). Matyt, reikėtų organizuoti tikslinius seminarus, kuriuose galimiems folklorinių šokių mokytojams būtų aiškinama jų specifika, pobūdis, nauda ir vertė. Vėliau vaikai galėtų mokytis konkursinių porinių šokių. Šiauliečių konkursas nebuvo gausus, bet vaikai, kurie tame dalyvavo, buvo labai patenkinti. Konkursinė panašių renginių forma pasiteisina. Prisimenu, seniau mokyklose buvo organizuojami valso ir polkos konkursai. Jei bent kiek labiau visuotiniu mastu vaikus pavyktų patraukti prie įvairių folkloro atmainų, manau, nenutrūkstama Lietuvos folkloro judėjimo ateitis būtų deramai užtikrinta.

Konkurso instrumentininkų pasirodymus sutiko pakomentuoti LLKC Muzikinio folkloro poskyrio vyriausasis specialistas Arūnas LUNYS.

Norėčiau, kad kaip folkloro specialistas instrumentininkas įvertintum „Tramtatulio“ konkurso vaikus ir jaunuolius muzikantus. Kas išsiskyrė, kas nuvylė, kokia susisluoksniai vo susiraukšlėjo jaunųjų grojikų hierarchija?

Džiaugiuosi, kad vaikai ryžosi sunkiam, bet ganētinai prasmingam procesui – pirmajam respublikiniam „Tramtatulio“ konkursui. Vaikas jam turi nusiteikti, pasiruošti, nes išeiti prieš visus stebinčiuosius bei vertinančiuosius ir parodyti, ko vertas yra tavo grojimas, nėra paprasta, bet taip jie turi galimybę atskleisti, ką sugeba.

Mažas egzaminas?

Konkursas jiems yra didelis egzaminas. Maždaug kaip stoti į aukštąją mokyklą. Labai gerai, kad vaikai tokioje pozicijoje ipras pademonstruoti gebėjimus. Konkursas vaikams yra ekstremali situacija, užgrūdinanti ateičiai. Dauguma konkurse dalyvavusių vaikų buvo šaunūs, gražūs ir neblagai pasiruošę. Konkursas – ne visų pagerbimas, pamylėjimas, bet tik tų, kurie buvo ištisė pajėgūs pasirinktoje srityje. Iš jų turėjome pažymėti geriausius.

Ką taviškės reiklios akys ir ausys galėtų išskirti?

Mano ne tiek reikios akys ir ausys, kiek širdis džiaugėsi, kad prieš konkursą mes, organizatoriai, radome kompromisą, ir muzikantai buvo suskirstyti kategorijomis. Muzikantai, grojantys lamzdeliu, ragais, bandonija, smuiku etc., nebuvu renkami iš visų grojusių, bet pagal savo pasirinktą instrumentą. Nerinkom apskritai geriausio muzikanto, bet pasikliovėm kategorijomis. Nes instrumentas nulemia vaiko gabumus. Nes gabus vaikas, grojantis bandonija, bus gabus būtent tam instrumentui. Lemia instrumento specifika, instrumentarijus ir t.t.

Gerai, kad konkurse dalyvavo ne tik solistai, bet ir tradicinės muzikantų kapelos. Džiugu, kad matėme ne vieną senąjį instrumentinę kapelą. Jų gana daug, vadinasi, neisime vien stilizuotų standartinių kapelų takais, nes tai veda prie etninės niveliacijos – nebeaišku, ar groja lenkai, vokiečiai, ar lietuviai.

Turime du kapelinio grojimo laureatus. Tai Palangos „Kilikis“, pasirodės man labai priimtina sudėtimi – kanklės, lamzdelis, smuikas, būgnas, barškutis. Tai senoji tradicinė lietuvių liaudies kapelos sudėtis. Jų žavesys pasireiškė tuo, kad groja, ir teisingai, maži vaikai. Vadinasi, jiems liko tik kitas žingsnis – tobulinti save ir groti vis geriau, nes tobulu-mui ribų nėra.

Antroji įsimintina – Pasvalio Svalios pradinės mokyklos kapelytė, kuri grojo dambreliu, kanklémis, pūsline, būgnu. Orientacija vėlgį akivaizdi – į senąją tradicinę kapelą. Jiems sekėsi kiek prasčiau už „Kilikį“, nes lémė atlikimo meistriškumo niuansai. „Kilikis“ buvo gyvesnis, o pasvalietės vadovės Lino Bartašienės ir kapelos grojimo būdas labiau „išlaikytas“. Šie abu kolektyvai atitiko mūsų folklorui keiliamus reikalavimus – tai tradicinės, tipiškos, geros kapelos. Kapelų buvo ir daugiau. Tarkim, Elektrėnų meno mokyklos kapela pagal sudėtį (trys smuikai, armonika, būgnas) gera, bet jų grojimas jau labiau linko prie stilizuotos kapelos varianto. Stilizuotos kapelos ypatybė – kiekvienam muzikantui (instrumentui) surašomas partijos, jos sujungiamos į vieną ir atliekamos. Jei elektrėniškiai „susigraibyti“ savyje, jų perspektyvos būtų visai neblogos. Būtina suvokti tradicinės ir stilizuotos kapelos žanrinę takoskyrą. Vaikų ir vadovų sąsaja tokioje kapeloje neatsiejama, todėl kreiptis pirmiausia tektų į vadovę Rimą Gritienę.

Liaudies mene reikia laikytis nusistovėjusių normų, tam tikrų rėmų. Rėmų laikymasis nėra koks ydingas laisvės suvaržymas, nes ir šiuo atveju gali groti gerai. Tradicijos reikalavimai panašiems kapelų vadovams paaškėtų palankius LLKC organizuojamus seminarus. Tik pridursiu, kad Kernavės (Širvintų r.) kapela dar blogiau atrodė nei Elektrėnų kolektyvas, nes ji visai nukrypusi į stilizuotos kapelos pusę. Jiems būtų ne pro šalį padalyvauti varžytuvėse „Grok, Jurgeli!“.

Buvo dar kelios kapelos, kurios pagal instrumentų sudėtį, atliekamą muziką atitiko nuostatus, bet joms dar trūksta vaikų muzikinio imlumo, meistriškumo, kartais įgūdžių. Joms reikia kuo daugiau groti, nes apetitas ateina bevalgant.

Be kapelinio, buvo ir ansamblinio muzikavimo. Šiaulių m. „Saulėtekio“ vidurinės mokyklos (mokytojas Arūnas Stankus) 5 ragų tradicinė grupė buvo vienintelis ragininkų kolektyvas. Jie be konkurencijos tapo laureatais, nes išties gerai pagrojo. Žinoma, iškilo klausimas, ar vaiko laikomas ragas turi būti nuleistas, ar pakeltas? Diskutavome apie tai su etnomuzikologais ir vadovu. Nematau didelės blogybės, jei vaikai groja nuleistais ragais, nes šie instrumentai ganétinai sunkūs, o juos juk pučia ne vyrai, o vaikai. Pakelti ir laikyti ragą, plaučiais paleisti maksimalų oro pūsmį yra fiziškai sudėtinga. Manau, kad natūralu, jei vaikai groja nei nuleistais, nei pakeltais ragais, o laiko juos tiesiai, statmenai kūnui. Sulaukę aštuoniolikos metų jie pakels savo ragus. Garso kokybės požiūriu šiauliačiai pagrojo puikiai, ir malonu, kad Šiauliai šiame bare pirmauja, o vadovui linkiu toliau puoselėti ši savitą kolektyvą, įvairinti repertuarą.

Ragininkams antrino penkios skudutininkų grupės. Geriausia buvo Kauno tautinės kultūros centro (vadovė Alvyda Česienė) skudutininkų grupė. Jie buvo išimtinai geriausi konkurso skudutininkai. Keista, kad Biržų „Saulės“ gimnazijos, Kupiškio r. Salamiesčio pagrindinės mokyklos skudutininkai, kilę iš būtent šios tradicijos regiono, sugrojo prasčiau nei kauniškiai. Jiems linkétina labiau gilintis į vietinę specifiką, nes biržiečiai yra tiesioginiai tradicijos perėmėjai. Panevėžio r. Naujamiesčio vidurinės mokyklos skudutininkai, kaip žinia, irgi iš buvusios tradicijos arealo. Jiems sekėsi prasčiau, bet manau, kitais metais, jei padirbėtų jų galimybės būtų neblogos.

Išskirtinis instrumentas – kanklės. Tarp solistų kanklininkų geriausia buvo Eglė Buzaitė. Džiugino, kad kanklės puikiai skambėjo vaiko rankose, nors tai labiau suaugusių merginų, moteryų, vyrių instrumentas. Ji užtikrintai tradiciškai pakankliavo, išgaudama subtilius instrumento teikiamus niuansus. Minėtinis ir Panevėžio r. muzikos mokyklos trys kanklininkės – tercetas, suvokiantis, kas yra tradicinis kankliavimas. Jei jos nenustos dirbtii, bus ir geresnių rezultatų. Šilalės r. Laukuvos N. Vėliaus gimnazijos kanklininkės su didele pagarba stengiasi perprasti kankliavimo slėpinius. Be to, turiu paminėti ir Rasą Litvinaitę iš Kauno, atlikusią sutartines.

Kuo specifiškas Jauniaus Vyliaus vadovaujamo kanklininkų ansamblio atvejis?

Patašinės jaunieji kanklininkai „Užnoviečiai“ (Šakių r.) groja pagal prieš šimtmetį Skriaudžių kanklininkų (pirmiausia Leono Puskunigio) suformuotą tradiciją. Kalbant apie suvalkiečius šito nepaminėti nejmanoma ir neleistina. Mano nuomone, jie stengësi pagroti konkursiškai, bet darė klaidą nieko negrodami iš Leono Puskunigio repertuario, o tai iškart asocijuojasi ir su kankliavimo, ir su dainavimo kliuviniais. Kai daina kankliuojama be teksto, išeina kažkas neaiškaus, nes kam tai daryti, jei dar yra ir Leono Puskunigio sudaryti kūrinių instrumentarijai, puikiai galima kankliuoti valsus, polkas. Jaunius Vylius yra patyręs ir gerbia mas pedagogas, ką nors siūlyti jam neverta, nes jis kaip

vadovas turi savo vagą ir ja eis. Be to, pagal konkursu nuostatus, ansamblių vadovai į sceną lipti negalėjo, ir nė vienas auklėtiniais pasitikintis mokytojas to nedarė, išskyrus kelias išimtis. Jei vadovas koncertuoja su vaikais, vadinas, jis nėra užtikrintas jų gebėjimais. O suvalkiečiams vis dėlto patartina stengtis įsigiliinti į Skriaudžių kankliavimo tradiciją ir ją „atkartoti“, nesugadinti ir tai darant „neišradinėti dviračio“.

Iš duetų minėtinas domeikaviškių (Kauno r.). Paulius Kovalenkos ir Tautvydo Bradausko smuikavimas. Tai du pui-kūs smuikininkai, dar grojė ir kitomis sudėtimis – smuiku ir armonika bei kt. Grodami smuikais, jie parodė, kas yra „ant-rasis Evaldas Vyčinas“. Kiek žinau, Evaldas Vyčinas kau-niečiams buvo surengęs grojimo kursus. Džiugu, kad jo individualus smuikavimo stilius rado palankią dirvą. Juk taip, kaip groja Vyčinas, niekas daugiau Lietuvoje negroja. Savo manierą jis perdarė Domeikavos vaikams, ir jie tai imliai perėmė. Tiesiog malonu jų klausytis. Juolab kad vie-nam iš jų dabar aštuoniolika, kitam – kiek mažiau metų, ir kyla klausimas, ką jie su taip įvaldytais instrumentais darys senatvėje? Bus virtuzai, tikiuosi, išlaikę tradiciją.

Turiu paminėti lamzdelininkų levos Ivanauskaitės ir Otilijos Taučiutės duetą iš Šiaulių kultūros centro vaikų folkloro ansamblio „Abrūsėlis“ (vadovė Vita Taučienė). Grojo puikiai, beveik virtuoziškai, su patirliavimais, pavibravimais – visu tuo, ką gali išgauti lamzdeliai. Nusprendėm jas pa-zymeti, nes lamzdeliai, kanklės, skudučiai, daudytės, ra-gai, smuikai mūsų etninei muzikai suteikia savitą koloritą.

Gal pagaliau prieisime ir prie solistų?

Iš solistų instrumentininkų absoliučiai geriausias – Tautvydas Bradauskas, be to, ir apskritai geriausias iš geriausių konkurso dalyvis. Puikiai groja armonika, bandonija, smui-ku, dainuoja. Manau, kad jam reikėtų dar labiau specializuotis groti smuiku. Būsiu gal tendencingas, bet jam smui-ku tinkta labiau, nes grojant armonika jis tarsi kiek suvar-žytas. Smuikas ir balsas yra tie instrumentai, su kuriais jis gali „nugalėti pasaulį“. Žinoma, vakaronėse ar šiaip tarp-uose tarp smuikavimo ir dainavimo patartina neužmiršti ir dumplinių instrumentų.

Kokius dumplinius solistus paminėtum?

Malonu, kad su komisija sutarėm, jog dumplinis instrumen-tas yra ne vienetas, tiesiog yra jų grupės – bandonija arba koncertina, rusiška ir vokiška armonikos. Gaila, kad nebuvu vaikų, grojančių lūpine armonikėle, nors tai patogus instrumentas.

Iš bandonininkų išsiskyrė Antanas Jurgaitis (mokytojas Algirdas Kasperavičius). Būdamas vaikas, bandoniją jis jau yra įvaldės, be to, pajutės jos specifiką. Vadinas, jam telie-ka siekti meistriškumo, ir gal kada nors Lietuvoje išdygs naujas Astoras Piacola?

Rusiška armonika grodamas pasižymėjo Martynas Ša-velis iš Molėtų. Analogiskas variantas – visai kitas grojimo būdas, instrumento valdymas, tačiau manau, kad kai kurie ir vyresni armonikieriai iš šio vaiko turėtų pasimo-kyti, kaip perimi tradiciją (ją nupasakoti būtų ilga kalba).

Pagroti nuogą melodiją yra viena, o žinoti ką, kada ir kaip ant jos „uždėti“, yra kita. Buvau sužavėtas, kad vaikas taip gali sugroti.

Kitas vunderkindas – Vilnius Marma, kuris grojo ne tik kanklémis, bet ir vokiška armonika. Vėlgi jis yra iš kažkur perėmęs senąsias grojimo tradicijas, o vokiška armonika jam padėjo atskleisti turimus gabumus. Be to, reikia paminėti ir Paulių Ordą, nes jis yra bandonininkas, lipantis Antanui Jurgaičiui ant kulnų. Taip pat ir Andrius Darčianovas, grojės rusiška armonika, nedaug atsiliko nuo nugalėtojo. Matyti, kad tai imlus, perspektyvus muzikantas.

Julius Jurgauskas iš Vilniaus – Petro Kvedaro mokinys. Apie šio mokytojo veiklą folkloro ansambliuose galime at-siliepti tik su pagarba, bet, regis, jis nėra perėmęs tradicio-nio grojimo armonika. Vaikas išėjo groti su nerimtu instru-mentu – maža armonikute, iš esmės žaislu. Išėjo lyg ir ku-riozas – dėl grojimo iš esmės galėtume daryti išlygų, bet apskritai tai buvo labiau vizualinis šou. Vaikas kojomis try-pė, mušė taktą garsiau negu grojo. Jei armonika turi bosus, muzikantas juos turi panaudoti.

Bet buvo neįprasta, įdomu, toks grojimas visą salę iš-mušė iš snaudulio būsenos... Ar koja negalėtų būti kaip būgno pakaitalas, papildas?

Ne įdomu, bet graudu ir skaudu buvo žiūrėti, nes konkursas – ne cirkas. Manau, kad mokytojas turi daugiau dė-mesio skirti grojimo tobulinimui, o ne išoriniam blizgesiui ar triukšmo kelimui. Anksčiau minėtas Paulius Kovalenko – puikus solistas smuikininkas, nurungės net Tautvydą Bradauską. Tiesiog taip įvyko komisijai balsuojant, konkursas yra konkursas. Iš tikro sunku pasakyti, kuris iš jų geriau groja smuiku. Be to, Paulius grojo armonika, o jo soliavimas smuiku buvo tikrai išpudingas.

Kaip apibendrintum?

Vaikai – mūsų ateitis. Jei vaikai perims tradicinę grojimo manierą, ir iš instrumentinio folkloro pusės turėsime savitą jo pavidalą, įdomu ne tik mums, bet ir kitoms tautoms.

Tavo mintis aiški: Lietuva be „Tramtatulio“ – Lietuva be ateities.

2005 m. balandis

ETHNIC REALITIES

Much of children's folklore in the city of Kaunas

Juozas Šory's article presents a discussion on the significance, the experience, the general situation of children and pupils' (the young competitors of Lithuanian folk music) first regional competition "Tramtatulis". Recently the situation however, according to some estimators, is growing worse because children's folklore ensembles are lessening and on the whole the number of children who are interested in traditional folk culture is decreasing. To organize the events of narrative, vocal, instrumental and choreographic folklore in different districts and towns is the only way out of the situation regarding "Tramtatulis" as an example for a new format on a higher level.

Konkursو TRAMTATULIS - 2005 nugalėtojai

Geriausias iš geriausių liaudies kūrybos atlikėjas – smuikininkas, dainininkas ir armonikininkas **Tautvydas Bradauskas**. Kauno r. Domeikavos vidurinės mokyklos vaikų folkloro ansamblis „Serbentėlė“ (mokytoja Daiva Bradauskienė).

A grupė

Dainininkė **Gabija Paulikaitė**. Palangos pradinė mokykla – darželis „Gintarėlis“ (mokytoja Valdonė Juozapavičienė).
Dainininkė **Mingailė Samėnaitė**. Panevėžio r. Naujamiesčio vaikų lopšelis – darželis „Būtutė“ (mokytoja Rita Gasaitienė)
Dainininkų grupė **Juozas Būtė, Vaiva Vyšniauskaitė**. Joniškio vaikų lopšelis – darželis „Saulutė“ (mokytoja Gražina Pamparienė).
Pasakotoja **Gabrielė Knoknerytė**. Panevėžio lopšelis – darželis „Žilvitis“ (mokytoja Ona Žiliénė).
Pasakotoja **Ieva Šešetaitė**. Panevėžio r. Bernatonių darželis – mokykla (mokytoja Rita Pankinaitė).
Pasakotojas **Algirdas Benetis**. Palangos darželis – mokykla „Pasaka“ (mokytojos: Laima Zubienė, Laimutė Benetienė).

B grupė

Dainininkė **Karolina Trebutytė**. Molėtų laisvalaikio centras (mokytoja Rita Pelakauskienė).
Dainininkė **Ineta Linkauskaitė**. Kauno r. Mastaičių pagrindinė mokykla (mokytoja Nijolė Grivačiauskienė).
Dainininkų grupė: **Agnė Rita Kučinskaitė, Rūta Lovčikaitė, Karolina Trebutytė**. Molėtų laisvalaikio centras (mokytoja Rita Pelakauskienė).
Kanklininkė **Eglė Buzaitytė**. Panevėžio Vytauto Mikalausko pagrindinė mokykla (mokytoja Laimutė Mazūrienė).
Instrumentinė grupė: **Austėja Šeduikytė, Milda Luotytė, Rūta Šeduikytė, Lukas Narmontas, Mantas Bertašius**. Palangos moksleivių klubo folkloro studija „Kikilis“ (mokytoja Diana Šeduikienė).
Pasakotojas **Mantas Bertašius**. Palangos moksleivių klubo folkloro studija „Kikilis“ (mokytoja Diana Šeduikienė).

C grupė

Dainininkė **Vytautė Radzevičiūtė**. Kauno 1-oji muzikos mokykla (mokytojos Giedrė Ramunė Pečiulienė, Laima Proškutė).
Dainininkas **Andrius Girnius**. Kauno r. Sitkūnų pagrindinė mokykla (mokytoja Jurga Totilienė).
Dainininkės: **Gabrielė Bielskytė, Mantė Dumskytė**. Kauno 1-oji muzikos mokykla (mokytoja Giedrė Ramunė Pečiulienė).
Smuikininkas **Paulius Kovalenko**. Kauno r. Domeikavos vidurinės mokyklos folkloro ansamblis „Serbentėlė“ (mokytoja Daiva Bradauskienė).
Armonikininkas, kanklininkas **Vilius Marma**. Kauno 1-oji muzikos mokykla (mokytojai: Algirdas Kasperavičius, Laima Proškutė).
Armonikininkas **Martynas Šavelis**. Molėtų laisvalaikio centras (mokytojas Virginijus Deksnys).
Daudytininkas **Žilvinas Adomaitis**. Šiaulių „Saulėtekio“ vidurinė mokykla (mokytojas Arūnas Stankus).
Skudutininkų grupė: **Rolandas Štreimikis, Ignas Kilijonas, Arminas Žaliauskas, Paulius Ibėnas, Julius Mačiulaitis**. Kauno tautinės kultūros centras (mokytoja Elvyda Česiene).
Instrumentinė grupė: **Domantė Tribuišytė, Deimantė Legytė, Edgaras Sekmokas, Sandra Medelinskaitė, Monika Šimeliūnaitė**. Pasvalio „Svalios“ pagrindinė mokykla (mokytoja Lina Bartašienė).

Pasakotojas **Aurimas Lazdynas**. Pasvalio r. Kirklinių pagrindinė mokykla (mokytoja Stanislava Beniulienė).
Pasakotoja **Karolina Šileikaitė**. Panevėžio „Šaltinio“ vidurinė mokykla (mokytoja Regina Švagždienė).

D grupė

Dainininkė **Judita Jakubavičiūtė**. Varėnos r. Nedzingės pagrindinė mokykla (mokytojas Kęstutis Tareila).
Dainininkas **Vaidas Mockus**. Palangos lopšelio – darželio globos grupė (mokytoja Nijolė Petrauskienė).
Dainininkų grupė: **Dominyka, Raminta, Lauksmina Krisciūnaitės**. Vilnius.
Sutartinių giedotojų grupė: **Rugilė Latvėnaitė, Beata Ignatavičiūtė, Monika Sokaitė, Dovilė Šidlauskaitė**. Šiaulių „Juventus“ pagrindinė mokykla (mokytoja Angelė Kavaliauskienė).
Bandonininkas **Antanas Jurgaitis**. Kauno „Vyturio“ mokykla (mokytojas Algirdas Kasperavičius).
Kanklininkė **Rasa Lipinaitė**. Kauno 1-oji muzikos mokykla (mokytoja Alvyda Česiene).
Armonikininkė **Renata Smetonytė**. Panevėžio r. Miežiškių kultūros centras (mokytoja Aldona Petralaitienė).
Smuikininkai: **Paulius Kovalenko, Tautvydas Bradauskas**. Kauno r. Domeikavos vidurinės mokyklos vaikų folkloro ansamblis „Serbentėlė“ (mokytoja Daiva Bradauskienė).
Smuikininkės: **Daugailė Braziulytė, Simona Leonavičiūtė**. Kauno jėzuitų gimnazija (mokytoja Vita Braziulienė).
Lamzdelininkės: **Ieva Ivanauskaitė, Otilija Taučiūtė**. Šiaulių kultūros centro vaikų folkloro ansamblis „Abrūsėlis“ (mokytoja Vita Taučienė).
Ragininkų grupė: **Žilvinas Adomaitis, Aurimas Čepas, Darius Derbutas, Ginaras Andriuškevičius, Egidijus Pocius**. Šiaulių „Saulėtekio“ vidurinė mokykla (mokytojas Arūnas Stankus).
Skudutininkų grupė: **Laura Kubiliūnaitė, Vaida Šulniutė, Judita Šukytė, Sandra Venckevičiūtė, Ramūnas Ušinskas**. Kupiškio r. Salamiesčio vidurinė mokykla (mokytoja Alma Pustovaitienė).
Pasakotojas **Rolandas Galdeikas**. Mažeikių „Sodų“ vidurinė mokykla (mokytoja Laima Tautkienė).
Pasakotoja **Kristina Pociūtė**. Kelmės r. Kražių kultūros centras (mokytoja Jūratė Sankauskienė).

Réméjai:

Muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto
Etnomuzikologijos skyriaus archyvas
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejus
Siemens
UAB „Omnitel“
UAB „Humanitas“
UAB „Kronta“
Pramogų informacijos bankas
Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras
Kauno veterinarijos akademijos folkloro ansamblis „Kupolė“
Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblis „Vilnelė“
Vytauto Didžiojo universiteto folkloro ansamblis
Kauno miesto folkloro ansamblis „Blezdinga“
Albertas Martinaitis !!!
Egidijus Virbašius
Veronika Povilionienė
Zita Baniulaitytė ir Jonas Beinorius

Oi kad skanu!

Labai sunkiai gyvenom. Žemės turėjom nedaug – porą rėželių, tai mamai reikėjo per tuos siaurus svetimujų rėželius eit i eit, kad kokį grūdelį į namus parsinešt. Nė kadu atsidūst moterim – linus brukst, aust i dukterim audeklų prisdėt, i virus aprent, i vaikus. Vaikus su savim un laukų nešdavas, po gubu pasidėdava... I man reikėjo linges su vaikais liūliuot ir liūliuot. Kai tik nuo žemės kiek atsiplėšiau, ganiau svetimiems. Du skerdžia būdava. Ti vieną dieną pri kiaulių būdava, a kitą pri karvių. Skerdžius turėdava triūbą i triūbuodava. Triūbuodava rytą – vieną kartą praeina, patriūbuoja – kelkitės, antrą perėjo – melžkit. Vélekos nuėjo, triūbuoja – varykit iš kiemo karves. Ganymas sunkus, o pavalgymas menkas. Pusryčių piemenėliui jidėdavo pieno buteliukų. Man vis kaip mažiausiai, paskutinei – karves varyt. Jei kokia karvė atliko, tai jau man bėda, kad jau aš varinėju. Lakstau, laks-tau, tai iš to pieno susimuša sviestas. Pareini namo pusryčio, tai dar jidėdavo pusiauryčio. Iš beržo ar kokio kito medžio turėjom išdrožtas déžutes – kaburką. Skaptuota déžutė su dangčiu. Kaburkėj jdeda varškės. Kad gera šeimininkė, tai dar kiek uždeda smetonytės, o katroj – rūgštaus pieno. Tas pienas belakstant sušilo piemenėliui ant kupros, pasidarė rūgštus kaip spalgena. Vasaros karštos – o kap gerti norėjos! Kad tik greičiau šaltinėli priginus. Priklapus gersim, gersim tą šaltą vandenėli – pilvas kaip būgnas, jau piemenėliui ir mažiau norisi valgom... Pas tokį Jarmoką ganiau, tai par-genu – šeimininkas skilandži kad šveičia, o piemenukui – barščių, to skilandžio skūryčių pakiš. Tų skūryčių skanumas!

Rudenj skerdžiai išeina, tai piemenėliams vieniems reikia karves žiūrėt. Javai jau nuimti, pradeda šalvent, bet vargšų piemenėlių niekas nepaleidžia. Kad kiek linksmiau būtų, pasirinkdavom didesnių bulvių i darydavom piemenų gugelius. Tą viršiuką didelės bulvės – drykst nupjaunam, o čia peiliu vidų išskuti, išskuti i tas skutelytes dedi, dedi ant stuobrio. Stuobrys švariausias, lietučio nuplautas, saulutės nudžiovintas. Stuobrys piemenėliui i stalas, i suolas. I prisiglaust, i paslėpt... Bulvikė išskusta, skutelytes nuo stuobrio nugremundai, atgal sugrūdi į bulvės vidų, druskytės užberi, ta nupjauta viršūnėle uždedi. Kad jau ir paruošta, tai žalio medžio pagaliuką nusilauži, nudroži ir persmeigi bulvę. Pakepi tarp žarijų. A kaip skanu! I tas viršus, i ta tešlytė kaip tarkavonė. Kas turėdavo, kruopą sviestelio uždeda, o kas be to, tai prieš vėją atsistojam i valgom, tai i sviestelio nereikia. Priešais vėją piemenukai valgydavo, toks piemenėlių papratimas, taip skaniau.

Už viską skaniausia duonytė. Kokį grūdelį gauni, su rėčiu išsijoji, tai tą girnų akmenį vis suki i suki. Vėl su rėčiu išsijoji i lauki duonelės kepimo kaip šventės. Ant ližės kopūstų lapų prikloji, prikloji i tą minkymą dedi... Pagrindiniam kepaliui – kryželis, i kepi po pečium. Palikdava bundelą. Šunui palikdava bundelą, kad duonelė geriau rūgtų. Raugelą palieka.

Atgnybia iš tos tešlos i šuniui paduoda suëst. Žmonės prasigyveno tiek, kad pradėjo duonelės negerbt, Dievas norėjo rugių varpas sunaikint, ti šuva bent kiek išgelbėja. Iš šunes dalios mes gyvenam – šuva duonų mum išpirka, tai šunui duodava duonos bundelą. Kad jau duonelė iškepus, ant suolo sudeda, paviršelj pavilgo, pavilgo, gryciutė kvepia...

Kasdieninis valgis vis tas pats. Mamutė ryte iškepa blynų, išverda barščių. Pietų neverda, néra kadu. Blynai iš kvietinių miltų. Kai girnom mala, tai palei girnas tokie pagirneliai nugula, tai tų pagirnelių blynams palaiko. Bulvių patarkuoja į tą masę, deda ant kopūstų lapų i po pečium kepa – kakorai. Mamutė darydavo padažą pri tų blynų, kakory. Pa-prastų, ne raudonų, burokų išverda, parenka kuo ružavesnį, sutarkuoja. Tų tirštimu bliūdą prigraibo, prigraibo, tada ima petelinį, lašiniukų paspirgo, smetonytės jdeda, cibuliukų i visą peteliną užpila ant burokų tirščių. Kad valgom šaukšteliiais tuos blynus su tirščiais. Arba kopūstų raugintų prigraibo, prigraibo, išverda i vė tais spirgučiais su svogūnėliais užpila – i kaip skanu su blynais. I taip darė: būdava daug pupų, tai tiatia jas veždavo pikliavot malūni. Da veždava miežių, rugių, kviečių... visoki. Sumaldava, pikliavoda – mišinys Gaudavas tokie žalsvi miltai. Labai kepda iš tų mišiniai mamutė blynus. Sakydam, mamute, iškepk žalsvų blynų. Mes tepylu – pačiškintais lašiniukais – petelinį patepam, i kepa mamutė didelius per visų petelinų blynus. Blynus susivynioji į triūbyti i valgai. Būdava, eidavom už ezerelio su sesute karvių milžt, tai susisuki po blyną, einam laimingos. Kaip skanu! Nueidavam, ežeriuki nusimaudydavam, plaukus nusiprausiam, džiovinam i tiek rékiam. Niekas taip gražiai nepadainuodava, kaip mes su sesute prie ežeriuko: „Oi varge, varge, vargeli mano...“ I tiatia mūsų labai gražiai dainuodava. Pas tokius Adamonis eidavo šienaut, dieną atbūt. Ten toks beržynas aukštas retas, tai kad pradeda valiuot. Gaspadoriaus vaikai tardavo, tai kad skambėjimas. Aš škutelą su pusryčiu pastatau i klausau, klausau, beržynas kad retas, kad aukštas laidumas garso, kad geras ti valiuot i valiuot... Šienpjovėlių darbas sunkus, a škutelan tik baršteliai. Mamutės per vasarą pats valgių valgis – baršteliai. Anksčiau ne raudoni, o balti burokai būdava labai auginami. Jie būdava daržo karaliai, paskiau i raudoni į madą atėjo, tai i tuos taip ruošė... Tankiai priaugdava burokų, tai dar tų šaknelių kaip i néra, tai jų priraudava, lapų prisindava, švariai nuplaudava į surišdava. Puode sudeda, apšutina tuos lapus i tą šaknytę, jei viena kita pasitaiko, apšutina gerai. Iš puoda išémus į puodynę ar medinį kubiliuką sudeda i druskelės nepagaili. Darydavo iš ruginių miltų barštelius, tai jais ir užpila šiuos burokinius apšutintus lapelius i stovi gryciutėj per vasarą. Rugienius barščiukus užpylimui šitaip pagamindavo: pamentalius iš ruginių miltų rėčkytėj

užpila virintu vandeniu, išmaišo i pastato kur šilčiau, su-rūsta, i – baršteliai. Tai tais baršteliais užpili burokelių la-pelius. Suvalgom greitai, žiūrėk, puodynėlė i tuščia, mamutė i vė darže burokelių lapus skabo. Šienapjūtės valgis. Eini šieno grėbt – tuos lapelius išsiimi, kai kadu agurkėlio įsipaustai, užsidedi gretintytes ar pienelio i valgai šaltus su duonute ar bulvele. Baršteliai per karščius nepamainomas maistas. Silkiniai barščiai ne toks i dažnas, bet man nešpetnas valgis. Būdava, plynėlę kūreni, jau kaip i j pabaigą, tai silkę cielą miltuose išvolioji – pliopt un žarijyčių. Velykos, vienas šonas apkepė – pliopt ant kito šono. Iškepus nupurto gražiai i j bliūdą. Įsipila barščių, įpjausto cibuliuko, išmaišo ir užpila un silkės – silkiniai barščiai.

Ragaiši kepavom iš ruginių miltų. Būdavo prastų metų, tai ant stalo i laukose prie darbų tiko i miežinis ragaišis. Bulvių žalių pritarkuoja, miežinių miltų pipila, gerai išmaišo, i reikia raugelės kur nuo duonos kepimo atliko. A dar geriau alaus mielės. Mamutė ragaišiu maišymą ruošia, tai žinoda ma kur buvo alaus koštuvės, po kokio balio, jduoda buteliuką i siunčia alaus mielių ragaišiui. Nuo bačkutės dugno įpila mie-lių i su džiaugsmu nešam, kad jau bus skanaus ragaišio. Po pečiui čerpėj kepa, viršus išakijis, tai kad valgom su rūgštū pienu! Ragaišis labai skanu valgyti su virtų kopūstų tirštima. Arba i taip paruošdavo su ragaišiu valgyti: kopūstų iš bačkos prisikrauni bliūdą, nusunki, petelnioj aliejuj cibuliukus suke-pini, sukepini i užpili ant tų kopūstų. Ragaišio šviežio atsilauži i su štais kopūstais... A kad skanu, kaip šiandien rodos, i jokius ruledus nemainyčiau. Aš pas vieną moterį mokiausi siūti, tai jos namuose ragaišis būdava kaip kokia šventė. Kokių nors miltelių prasimano, prasimala, tai tuoj kepa ragaiši. Išsiverda baltų burokų, susitarkuoja i su tuo ragaišiu kaip medų pasigardžiuodama suvalgydava. Nuostabiai skanu. Būdavo, daro iš rugienių miltų garsvyčnikų. Kai pasninkas, tai ne-pamainoma patrova. Rugių pamirklo, padaigina i padžiovintus sumala girmomis. Vadina – salyklala. Tą salyklalą i puodynėlę, apyšilčiu vandeniu užpila i užraugia. Užrūgsta ant prieždos. Angliuką įmata, pelenėlius nupūtę. Turi išsidžiovinę, iš-sikulę garsvyčių, tai pasipila ant stalo grūdelių, su kočelu pa-trina, patrina. Supila i tą parūgusį salyklalą, išmaišo gerai i gaunasi posmarkis garsvyčnykas. Valgymui nešpetnas i su bulvėm, i su duonu.

Žirnias labai augindavo i būdavo madoj juos virt cielus. Puodą žirnių pridėdavo, šiaudais uždengia i verda po pečiui. Kai išverda, tuo ant rėčio arba turėdavo tokius specialius me-dinius kiaurasamčius – išverčia i kuo greičiau i lauką. Įšeina į lauką, ant akmens slenkščio atsistoja i suka, suka, suka... Tai žirniai akyse išsižioja, kad iš šilimos į šaltj. Tuoj suskyla per-pus. Druskytės užbarsto. Saujų pasiimi žirnių, tai kad dides-nio skanumo, kaip šiandien prisimenu, kad i nebuvę. Tas pats i su pupom. Tos pupos sukrent išsižiojį. Dirbdavo iš pupų i grucij. Turėjom iš liepos išdrožtų piesty i buvo tokia kūlava. Supila piestoj pupas i kūlava sugrūda. Druskos jdeda i daro tokias galkas-gniužulus. Vadinome šustiniais. Šustinj į rankas i valgai pasigardžiuodamas. A kas per sotumas maisto. Pupų grucė – rupiau sugrūsta i ne galkos, biriai...

Geros dienos, kad mamutė virtinių priruošia. Daugiau-sia bulviniai virtiniai mūs gryčiutėj kunkuliau. Košytė iš virtų

bulvių sugrūda. Tešlą ant stalo iškošioja, iškočioja, tos košės gniužulą šast, šast ant tos kočiotos tešlos. Su stikline čik, čik, čik – labai skanu su raugintais kopūstais. Darydava i aš darau duoninius virtinius. I bulvinę košelę trintos duonelės – kliunkt – išmaišau i ta košelė tokia tamasi pasidaro. Labai tinkta į miltinių kukulaičių vidų. Mamutė ir zacirkutę labai skanią gamindavo, i skrylius miltinius i bulvinius.

Pavasarj, kai karvė atsiveda, kepavdo krekeną. Krekeną gerai išmaišo i su čerpe po pečiui. Sukempa, graži geltona, išpurus kaip saulė ta krekena. Vadinom kiaušiniene. Atsi-menu, nuėjau pas kaimynus, tai jų šeimos vyrai kaip tik grjžo iš miško medžius vertę. Apsėdo stalą, jų motina traukia iš pečiaus krekeną. Padėjo ant stalo, supjaustė dideliais gaba-lais kaip sūris, sumėtė duonos. Krekenos gabala į rankas i kad valgo! Mamytė, kad valco yra, tai skanius makaronus iš krekenos dirbo. Blynus per visą stalą ištaiso, ant pagalvių padžiovina. Apdžiūvusius supjausto, į drobinę terbelę sudė-dava, i pakabinti netoli pečiaus džiūsta. Ilgai nelaiko, išmal-daujam greito gaminimo. A kā kalbėt rudenj, kai kiaulę sker-džia. Jau mes ponai. Krauso tai nedaug pasilieka – tik dėl vėdar. Savo kruopų miežinių turim, tai daugiau kruopų – krauso tik penkis šaukštus ipildava, kad juodi nebūtų. Vėda-rą kepavdo po pečiuj. I bléką padeda šiaudų i padeda vėda-rus. Kuo gražiausiai iškepa, nesutrūksta. Dalindavos tuo vė-daru kaimynai, labai dalindavomės. O dabar visi susiédj: tam maža i tam maža, tam da mažiau... Skerstuvių nešiodavomės, ar giminės ar taij gerai sugyveni, tai skerstuves ne-šioji, kad visiems būtų linksmiau... Ant aukšto prie kamo skilandžiuką, lašinių sukabindavo ir rūkydavo.

I žiema greit prabėgavo dėl maisto perdaug nesirūpi-nant – mamutė daržą didelj augino, tai žiemai kopūstų di-delę bačką raugino. Mes su sesute sustodavom abipus stalo i šiečkavodavom. Labai skanūs tie mūsų kopūstai būdavo. Spalgenų nepagailėdavom, kmynų, burokų riekelių pri-pjaus-tydavam, obuoliukų pridėdavom. Skanumynas žiemai svei-kiausias. Agurkų slégė kubilėlj. Mano mamutė grybų sūdy-mo nežinojo, bet labai gražiai išdžiovindavo raudonikėlius, lepšius, baravykus. Pečių karštai iškūrena, atnešusi šiaudų ruginių ant pečiaus pado patiesia i sumėto tuos grybus. Iš-traukia, tai ant siūlo suveria i laiko sausai. Žiemą žydai atva-žiuodavo i nupirkdavo baravykus. Lepšius, raudonikėlius, senus džiovintus baravykus mamutė sumaldavo i drobinę terbelėj laikydavo pakabinusi netoli krosnies. Barščius ver-da ar kopūstus, tai šliukš šaukštą tų grybų į puodą – kvepia visa gryčiutė. Uogų nelabai virdavo – cukrytė brangu. Vyš-nias mama džiovindavo po pečiuj, atmirkst i gerai. Pas mus raistas didelis buvo, tai spanguolių net raudona. Mes trys seserys, kai nueidavom, tai daugybį spalgenų prirenkam. Paklodes ant aukšto ištiesiam i priplam galybę uogų, kad su-šaltų. Atsinešam i verdam kisielių arba karštu vandeniu už-pili, jos pasidaro pasipūtį, į drobinį skudurėlį supili, tarp rankų sutrini, išsunki, tu rūgšteli praskiedi kiek vandenuku i val-gėm su ragaišiu, su bulvytėm. Gimines apdalindavom. Su-šala, tai gražios raudonos, išsipūtę.

Sodo neturėjom, tik viena papinukų obelis augo, obuo-lių trūkumas. Anksčiau miškuose labai daug laukinukų obuo-lų būdavo. Tiatia su arkliu nuvažiuoja, mes vaikai priren-

kam tų obuoliukų. Mamutė bent kiek užšaldo ant aukšto, bet daugumą džiovindavo. Sudžiovina i sumala girmom. Juos džiovindavo cielus su visais kauliuks. Sumalus per rétį išsijoja, išsijoja... Išsisijoja kuo gražiausiai. Rudi tie miltai ir kad skanu kisielius iš tų laukinukų. Tai toks i atsigérimas. Vyšnių džiovintų, miltelių laukinukų, vandenėlį išsimaišai i atsigeri, kad noras. Pas mamą un aukštą kabeliuodavo terbių visokią – ti vis nuo kitos ligos žolalas. I vaistas, i atsigérimas. Kai švento Jono vilija ateina, pas mus mergaitės i moterys einam už ežero visokią žolyčių prisirinkt. Aš daug žolių žinau. Tokie dideli dobiliukai barkūniniai – nuo priemėtės. Pievose daugiausia atole mėlynai žydi naktinyčios-naktiniukės. Reikia jų arbatytės išgert, tai gerai miegosi. Mamutė pašutindavo. Miškiniai žirniai – labai reta žola. Jei jų nuoviri nuprausia vaikelj, labai gerai miega, lašelj nurijęs labai aprimsta. Jei vaikas paklypis, tai juoda serbenta i balta žilvičia palaužydavo i užšutina. Duoda pagert, i prausia nuovire. Atsaitiso kuo geriausiai. Jei kojas skaudėdavo, tai gailių pašutina i vonias darydavo... A būdavo, mamutė kalbėdavo, jei vaikas neramus, tai šerių turi. Skaitosi, reikia paimti kiaušinio baltymą i labai plonų valcevų miltų. Padaryt tokią tešlytę i trint nuo savęs vaiko nugarytę. Nuo savj patrink, tai tokie šeriai išlenda, išlenda. Tai, būdavo, mamutė kur tik gavusi valco vis trindavo i trindavo vaikus. Tai matai – miltai i maistas, i – vaistas. A vė sviestukas – labai gerai užkalbėt. Susinervavau, pradėjo koja skaudėti iš kelio, lyg numėlynavo. Tiatia su reikalais nuvažiavo Panėvėžin pas savo gimines ir pradėjo sakyti, kad mergaitei taip negerai pasidare. Tai, sako, „rožė“. Tai tiatia važiuodamas namo i užvažiavo pas užkalbėtojų. Užkalbėjo. Dabar tai visokiu valgiu, a anksčiau, kad kelionė riekelj duonos atsipjovei, skylutį išgramdei, sviesto uždėjai, užvožeit kitu riekelj i važiuoji. ... Tiatiai to sviesto duonelės liko. Paémė iš terbelės i padavė užkalbėtojai. Užkalbėjo un sviestuko, un duonelės. Aš jau merigščiokė buvau, kad karvį pamelždavau; žiūriu, kad man nuo pusdienio geriau, aš jau galésiu karvį pamelžt. Tik užkalbėjo, a man jau geriau, da nieko nežinant. Parvažiavo, suvalgiau duonytį, sviestukų, patepiau, i nuėjau sekmadienį šokt.

Prie stalo tai kaip prie altoriaus – kiekvienas turėjo savo vietą, i buvo ramybė. Rytą valgyt kai sédam, būtinai persižegnoji. Nepersižegnosi – kasnelią burnoj nepaimsi. Kai pavalgis, tai mama trupinius į saują susišluoja, pabučiuoja i suvalga. Tiatia duonos atriekdavo i ties vienu, kitu padėdavo. Pats neatsirieksi. Jei prie stalo susijuoksi, tai tiatia plykšt mediniu šaukštui vienam kitam per kaktą. Mediniai šaukštai. Kiekvienas turėdavo savo. Tiatia darydava šaukštus, i kiekvienas vis kitoks – nė žymėtis nereikėj – mano obelinis, mano liepinis, kito kiek pakreivotu kotu... Košės puodas vidury stalo pastatytas, tai visi nuo krašto braukia, braukia, kaupas mažėja, mažėja, i nepasiskubinsi, i neužlysi, kad nenori šauksto kaktoj. Duonelės bent trupinėlis nukris, turi pabučiuot i – burnoj. Blynus kepa, tai neduoda gaudyt. Vienas gaudis, kitas gaudis, tai kas bus – visi išgaudyti, tuščias bliūdas – besotis bus. Iškepė, blynai ant stalo – visi savo vietoj. Valgėm tris kartus, dienoj vaikai nutverdavo kokį duonos šmoteli, ale nelabai – baras. Un stala nieko nereikalinga ne-pasidėsi: nei kepurės, šukų... Duonytė i maldaknygė. Stolas

nušveistas iki baltuma. Būdava didelis, storos medžio – naktį kitu kart girdi: stalas barkšt, barkšt, barkšt... jau greitai kas nors mirs iš giminės.

Būdava, kad šarka atskrenda, atsitupia ant tvoros priešais langų: kiu, kiu, kiu... Svečių bus. Katytė kad prausis, tai mamutė sako: reikia samavorą nukelt – svečių bus. Kur stimburiukas pasisukis, iš ten bus svečių. Netikėtiems svečiams dešrytės papjausto, kiaušinienės iškep. Pirmiau i baliai visai kitaip ruošiami. Sodynai (indai) paprasti buvo. Kad turi kokį lėkštę, mėsos virtos, dešrų šmoteliais pripjaustydava, su kaupu pri-dėdava. I šakučių nebuva – vienoj rankoj duonytės šmotas, kitoj – mėsa. Kokią prakepą, vadindava „lakatkélém“, pagamindava. Rūgšta piena i valcas. Ti kokia raugelę gerai išmaišo, tokie pasipuči – iškepa blynų. Cukrum apibarsta. Dar gruzdai, bandeliokų prikepa. Un balios eini i nešies. Eini un balios, tai reikia neštis. Venzlalj susriši i eini. Tankiausiai sviesto kaburka i sūris. Kai aš mergutėlė buvau, mamutė ruošė balio, tai sūrių tokį didelių minkštų prinešė. Ką daryt – ilgai nestovės. Tai tuos sūrius sugrūdom, kaušinių primušém, miltų iplém i tokius syrynkus iškepėm. Ant blékos padėtas, miltais pabarstytas. Pečiuj ištūmė. Ištraukė, ant karštų sviesto dobrai uždėja i vė po pečiuj ištūmė. Kaip skanu!

Jei balio, tai i alus. Labai darydavo iš miežių alaus. Girmom salyklių sumala. Visi turėjo medinius ušétkus, geriausia epušinai arba ažuoliniai. Ušétko apačioj jided medžio – juodalksnio ar kita kokio, kad dažytų, kad būtų gražesnis alus. A kad alus geras, tai jei kiek paliks stiklinėj neišgerta, pil į lubas: „Kad Dievas duotų – ant kitų metų vėl toki gerą alų gertum“... Kitų dienų virdavo alaus valgyt su pyragu. Išvirini alaus naminio, jidėjai druskos, pieno, sviesto, kiaušinių iplaki žalių. Oi kad skanu! Virinto alaus gavai – ruoškis namo, po balios.

Pateikė Stasė PAKELTIENĖ-VASILIAUSKAITĖ, g. 1926 m.
Giedraitinės k., Vadoklių par., Panevėžio apskr.

Užrašė Nijolė MARCINKЕVIČIENĖ

PEOPLE NARRATE

What a delicacy!

Traditional food taken over from one generation to another is the different ways of processing food products which differ from region to region. It is exactly the story that has been told by a woman from Aukštaitija, beginning with shepherd's sack and ending with special dishes at feasts. The story of one person embraces all typical Lithuanian foods: 1) soups, 2) porridges, 3) scones (pancakes), 4) brown bread—all of them reflecting the evolution of vegetable diet. Receipts of ancient dishes are the most valuable in the story: rye beetroot soup, herring – beetroot soup, the korakai (scones made from grated potato, covered with cabbage leaves and baked in the oven), the ragaišis (holiday corn roll), the garsvyčnikas (rye porridge with mustard), the šustiniai (dumplings made from the squashed peas), the grucé (the pounded peas with onion), the lakštiniai (home-made macaroni with beestings) and etc. Medicinal herbs that saved both from illnesses and from thirst have also been mentioned. Food was also used in folk medicine. All the foods have been presented in the context of ancient customs and beliefs.

LITUANIAN CULTURE MINISTRY

LITUANIAN TRADITION
CULTURE CENTER

LIAUDIES KULTŪRA 2005 Nr. 3 (102)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS
– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija,
taudailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius
Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2005 05 05

Tiražas 790 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>

Spausdino UAB „Grafija“,
Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Kulinarinio paveldo samprata ir panauda. Pokalbis 1•

MOKSLO DARBAI

Audra ŠIMÉNIENĖ. Archajiškosios pasaulėžiūros relikai
XIX a. – XX a. pradžios Joninių papročiuose
J. Balio medžiagos pagrindu 10•

Nijolė KAZLAUSKIENĖ. Perlas – mergystės dienų simbolis 22•

Salomėja BURNEIKAITĖ. Lélių teatro elementai
lietuvių etninėje kultūroje 25•

Daiva PUNDZIUVIENĖ, Jūratė MATULIONIENĖ.
Moters socializacija Viktorijos epochos amerikiečių
kultūroje: sentimentaliosios kultūros ir mados sankirta 34•

REGIONŲ KULTŪRA

Elvyra SPUDYTĖ. „Svarbu pasijuokti iš savęs ir
neužgauti kitų“, – teigia medžio drožėjas
Adomas Kvasas, 2004 m. atšventęs 80 metų jubiliejų 42•

IŠ GUDIJOS

Michas' RAMANIUK. Baltarusių apžadų kryžiai 45•

SKAITYMAI

R. C. ZAEHNER. Zarathuštros mokymas 56•

LEIDINIAI

Angelė VYŠNIAUSKAITĖ. Dvasinio pasaulio atspindžiai
lietuvių sąmonėje, buityje ir mene 63•

Rūta ŽARSKIENĖ. Naujausi Lietuvos liaudies
kultūros centro choreografiniai leidiniai 64•

APLINKUI

Liudvikas GIEDRAITIS. Deimančiukų santraukos 66•

Juozas ŠORYS. Tramtatulių spiečius Kaune.

Pirmojo respublikinio vaikų ir moksleivių – lietuvių
liaudies kūrybos atlikėjų – konkurso „Tramtatulis“
paraštės ir viduriai 72•

ŽMONĖS PASAKOJA

Oi kad skanu! 85•

VIRŠELIUOSE: Joninės. Švenčia folkloro ansamblis
„Pucinėlis“ Senojoje Varėnoje.

2005 m. Keiiči Kagi nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.